

Volle last van de emigratie op de ‘tengere schouders’ van ‘flinke vrouwen’

De naoorlogse emigratievoorlichting en -voorbereiding voor en door Nederlandse vrouwen, 1949-1961

Judith Calkhoven

S1261606

Masterscriptie Geschiedenis: Cities, Migration and Global Interdependence

Universiteit Leiden, 15-6-2017

j.a.calkhoven@umail.leidenuniv.nl

Begeleider: Prof. dr. M.L.J.C. Schrover

Inhoudsopgave

Lijst van gebruikte afkortingen	3
Hoofdstuk 1 Inleiding	4
1.1 Vraag	4
1.2 Theorie	5
1.3 Historiografie	9
1.4 Materiaal en methode	12
Hoofdstuk 2 Context	15
2.1 Emigratiekoorts en emigratieregulering	15
2.2 Nationale, vrouwelijke verantwoordelijkheid	20
2.3 Conclusie	22
Hoofdstuk 3 Vrouwen in het Emigratiebestel	23
3.1 De Emigratie Commissie van het NVC	23
3.2 Verzuiling, concurrentie en dubbele voorlichting	29
3.3 Er moet een vrouw in!	32
3.4 Conclusie	36
Hoofdstuk 4 Voorlichting en voorbereiding voor de gehuwde vrouw	38
4.1 Flinke vrouwen	38
4.2 Emigratie-minded maken van de vrouw	41
4.3 Emigratievoorbereiding	44
4.4 Cursussen en scholing	48
4.5 Conclusie	53
Hoofdstuk 5 Zelfstandig emigrerende vrouwen en meisjes	55
5.1 Misbaren en minder misbaren	55
5.2 Emigratieparadijs Nieuw-Zeeland	59

5.3 Een schip met meisjes	64
5.4 Conclusie	69
5.5 Epiloog	70
Hoofdstuk 6 Conclusie	72
Bronnen en literatuur	75

Lijst van gebruikte afkortingen

AEC	Algemene Emigratie Centrale
CEC	Christelijke Emigratie Centrale
CNKV	Centrum der Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging
CSO	Centraal Selectie Orgaan
DE	Directie voor de Emigratie
EEC	Emigratie Eigen Contact
GSBEG	Gereformeerde Stichting tot Bijstand van Emigranten en Geëmigreerden
ICEM	International Committee for European Migration
KCES	Katholieke Centrale Emigratie Stichting
KDC	Katholiek Documentatie Centrum
KVV	Korps Vrouwelijke Vrijwilligers
NA	Nationaal Archief
NVC	Nederlandse Vrouwen Comité
NED	Nederlandse Emigratie Dienst
NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen
NZAV	Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging
PAC	Provinciale Advies Commissie
UNKV	Unie Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging
UVV	Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Vraag

‘Wat zoudt u het liefste doen, indien u de keus had: in Nederland blijven of in een ander land gaan wonen?’ Deze vraag stelde het Nederlandse Instituut voor de Publieke Opinie in 1951 aan de Nederlandse bevolking. Uit het onderzoek bleek dat maar liefst een kwart van de Nederlanders droomde over emigratie.¹ Tussen 1947 en 1963 vertrokken ruim 409.000 Nederlandse mannen en vrouwen om hun geluk elders te beproeven. Overzeese landen als Canada, de Verenigde Staten en Australië waren populaire bestemmingen. Naast persoonlijke motieven van emigranten, werd het enthousiasme voor emigratie aangewakkerd door de actieve emigratiepolitiek van de Nederlandse overheid. Tussen 1949 en 1961 moedigde de overheid emigratie aan vanwege een woningnood en een angst voor overbevolking. De naoorlogse emigratie werd in sterke mate gereguleerd door de staat, maar ook maatschappelijke organisaties waren erbij betrokken. Vanaf 1952 kwamen zij samen in het emigratiebestel dat verantwoordelijk was voor het beleid en de regulering van de emigratie.²

Belangrijke onderdelen van het stimuleringsbeleid waren het geven van voorlichting en het voorbereiden van aspirant-emigranten op de emigratie. Hierbij werd vanaf de jaren vijftig in toenemende mate aandacht besteed aan de vrouw als emigrant.³ In 1952 werd in de pers aangekondigd dat de vrouwenorganisatie het Nederlandse Vrouwen Comité (NVC) de belangen van ‘alle vrouwelijke emigranten’ ging behartigen, omdat, zoals door *Het Vaderland* werd vermeld:

Onder de velen die in deze jaren Nederland verlaten en emigreren naar vreemde werelddelen zijn er ook duizenden vrouwen. Vrouwen, die door haar eigen geaardheid voor problemen van een eigen, bijzonder karakter komen te staan, en waaraan tot voor kort betrekkelijk weinig aandacht is besteed [bij] de diverse emigratie-instanties.⁴

---

¹ ‘Bijne een kwart van de bevolking wil emigreren’, *Het Vrije Volk*, 5-6-1951, 4.

² Marijke van Faassen, ‘Min of meer misbaar. Naoorlogse emigratie vanuit Nederland: achtergronden en organisatie, particuliere motieven en overheidsprykkels, 1946-1967’, in: Saskia Poldervaart, Hanneke Willemse en Jan Willem Schilt (eds.), *Van Hot naar her. Nederlandse migratie vroeger, nu en morgen* (Amsterdam 2001) 50-67.

³ Enne Koops, *De dynamiek van een emigratiecultuur. De emigratie van gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord Amerika in vergelijkend perspectief (1947-1963)* (Hilversum 2010) 105-137.

⁴ Atria, archief Nederlandse Vrouwen Comité (NVC), inv. nr. 120, Persconferentie, ‘Als vrouwen emigreren, eigen geaardheid, eigen problemen’, *Het Vaderland*, 26-4-1952.

Hoe en waarom werden vrouwen voorgelicht en voorbereid voor de naoorlogse emigratie uit Nederland tussen 1949 en 1961? Met deze hoofdvraag wordt getracht de invloed van gender binnen de naoorlogse emigratie aan het licht te brengen. Om de hoofdvraag te beantwoorden worden de motieven en methodes behandeld van instanties die zich bezighielden met de emigratie van de Nederlandse vrouw, met in het bijzonder het Nederlandse Vrouwen Comité. In deze scriptie komt niet alleen de rol van de vrouw in het emigratieproces aan bod, maar ook in de emigratie-governance, een term die in de onderstaande paragraaf wordt toegelicht.

1.2 Theorie

In deze scriptie worden vier factoren onderscheiden die een mogelijke verklaring geven voor de vragen ‘hoe’ en ‘waarom’ vrouwen werden voorgelicht en voorbereid voor de naoorlogse emigratie. De eerste factor is moraliteit. Emigratielanden maakten zich zorgen over het morele welzijn van hun emigrantes. Zo leidde bijvoorbeeld de emigratie van jonge, alleenstaande Ierse vrouwen in het Interbellum en de directe jaren na de oorlog tot zorgen. De staat, de katholieke kerk en maatschappelijke organisaties zagen de emigratie van ongetrouwde meisjes van lage afkomst als gevaarlijk. Deze vrouwen waren kwetsbaar voor corruptie, verleiding en slecht gedrag, waardoor bescherming noodzakelijk was. Aan de emigratie van alleenstaande mannen, met eenzelfde achtergrond, werden geen morele gevaren verbonden. Om deze reden stelt Jennifer Redmond dat ‘singleness’ een gegenderd probleem was. Volgens Redmond gaf de ongehuwde staat van vrouwen aanleiding voor alle zorgen omtrent het morele welzijn van alleenstaande emigrantes.⁵

Immigratielanden maakten zich op hun beurt druk over het soort vrouw dat het land binnenkwam. Zo werden Duitse immigranten in Canada gescreend op hun politieke activiteiten, terwijl Duitse immigrantes gecontroleerd werden op geslachtsziekten, ter controle van hun morele karakter.⁶ In tegenstelling tot mannen werd van vrouwen verwacht dat zij de morele waarden in stand hielden, omdat zij de taak hadden die door te geven aan volgende generaties. Om deze redenen werden immigrantes beschermd en begeleid door overheidsinstanties en kerkelijke en maatschappelijke organisaties.⁷ Ook in de vooroorlogse migratie speelde

---

⁵ Jennifer Redmond, “‘Sinful Singleness’? Exploring the discourses on Irish single women’s emigration to England, 1922-1948”, *Women’s History Review* 17:3 (2008) 455-476, 455-458; 465-469.

⁶ Alexander Freund, ‘Contesting the meanings of migration: German women’s immigration to Canada in the 1950s’, *Canadian Ethnic Studies* 41:3 (2010) 1-26, 7-8.

⁷ Corinne Kennedy, “They brought us Eaton’s catalogues”: issues of gender, consumerism, and citizenship in the stories of Second World War British war brides (Proefschrift Carleton University, Ottawa 2002) 16-17; Michèle

moraliteit een rol. Eind negentiende eeuw werden vrouwen bijvoorbeeld geselecteerd op een ‘goed karakter’ en ‘capaciteiten’ voor emigratie binnen het Britse Rijk. De zedelijkheid van emigrantes moest beschermd worden vanwege de civiliserende taak die zij hadden in de koloniën.⁸ Omdat moraliteit een terugkerende verklaring is voor de begeleiding en bescherming van migrerende vrouwen wordt in deze scriptie bekeken of moraliteit een rol speelde bij het voorlichten en voorbereiden van Nederlandse emigrantes vóór vertrek.

Ten tweede speelden waarschijnlijk traditionele denkbeelden over gender een rol. In de jaren vijftig heerste in Nederland de opvatting dat mannen en vrouwen in essentie verschilden, waardoor de twee seksen aparte rollen vervulden in de maatschappij. Tot het vrouwelijke domein behoorden het gezin, huishouden en naastenzorg in het algemeen. Dit beeld verschilde van dat van de man, die de rol van kostwinner bekleedde in de publieke sfeer.⁹ Genderverschillen waren mogelijk van invloed op de ontwikkeling van speciale emigratievoorlichting en –voorbereiding voor de Nederlandse vrouw. Of deze traditionele genderideeën ook werden weerspiegeld in de emigratiecampagnes wordt in deze scriptie onderzocht.

Ten derde was de verzuiling mogelijk van invloed. Tussen ongeveer 1920 en het eind van de jaren zestig was de Nederlandse samenleving verzuild, wat de sociale relaties in het land in grote mate beïnvloedde. Sociale groepen waren georganiseerd in de Katholieke, Protestantse, Socialistische en neutrale of Liberale zuil. De zuilen bestonden uit eigen politieke partijen, vakbewegingen, omroeporganisaties, kranten, ziekenhuizen, scholen en clubs, waarbij voornamelijk de drie eerstgenoemde zuilen hun achterban verzorging boden van wieg tot het graf.¹⁰ Historicus Harm Kaal liet zien dat tijdens de verzuiling vrouwenorganisaties en –clubs een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van politieke voorlichting voor de vrouw binnen eigen zuil. Politieke partijen behandelden vrouwen als aparte stemmerscategorie, waardoor aan de vrouwelijke kiezer bepaalde karakteristieken en een politieke identiteit werd gekoppeld. Tot in de jaren zestig werd de vrouw in politieke campagnes getypeerd als zorgzame

---

Langfield, ‘Gender blind? Australian immigration policy and practice, 1901-1930’, *Journal of Australian Studies* 27:79 (2009) 143-152, 150.

⁸ Julia Bush, ‘“The right sort of woman”: female emigrators and emigration to the British Empire, 1890-1910’, *Women’s History Review* 3:3 (1994) 385-409, 396-397.

⁹ Roos Vermeij en Remco Raben, ‘De eigen waarde van de vrouw. Mej. mr Marie Anne Tellegen en het Nederlandse Vrouwen Comité’, in: Paul Luykx and Pim Slot (eds.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 89-108, 99-101; Harm Kaal, ‘Appealing to the female vote: Dutch political parties and the approach of women voters in general election campaigns, c. 1922-1980’, *Women’s History Review* 24:5 (2015) 776-808, 779.

¹⁰ Michael Wintle, ‘Pillarisation, Consociation and Vertical Pluralism in the Netherlands Revisited: a European view’, *West European Politics* 23:3 (2000) 139-152, 141-142.

moeder en huisvrouw.¹¹ Emigratievoorlichting aan de vrouw werd mogelijk, net als de politieke voorlichting, binnen de zuilen verzorgd.

In het nationale emigratiebestel werden de zuilen vertegenwoordigd door de drie grootste emigratiecentrales: de katholieke, protestantse en neutrale emigratiecentrale. De belangen van vrouwen werden eveneens behartigd in het bestel. Dit werd gedaan door het Nederlandse Vrouwen Comité.¹² In het emigratiebestel werden de vrouwen dus, als aparte groep, *naast* de zuilen vertegenwoordigd. Welke organisaties voorlichting en voorbereiding voor emigrantes organiseerden, en in hoeverre dit binnen de zuilen of juist naast de zuilen werd gedaan, wordt in deze scriptie bekeken.

Dat vrouwen naast de zuilen werden vertegenwoordigd is opmerkelijk. In het artikel van historica Mineke Bosch, over de ontwikkeling van het economische burgerschap van de Nederlandse vrouw, wordt grote waarde toegekend aan de invloed van de verzuiling op de samenstelling van belangrijke (overheids)organen. Volgens Bosch stond de verzuiling de emancipatie van groepen die buiten de verzuilingstructuur vielen in de weg. Doordat de politieke en publieke sfeer in Nederland gebaseerd was op vier belangengroepen was het significant dat elke erkende zuil werd vertegenwoordigd, wat leidde tot uitsluiting van (de belangen van) andere groepen, zoals vrouwen.¹³ Dit maakt de vertegenwoordiging van vrouwen in het emigratiebestel opvallend en roept de vraag op waarom het NVC een plek kreeg in het bestel.

Een mogelijke verklaring hiervoor kan worden gezocht in de vierde factor: emancipatie. Na 1945 werd vrouwenvertegenwoordiging meer sociaal en politiek geaccepteerd. Vrouwen uit het verzet probeerden na de oorlog hun invloed in de samenleving te vergroten.¹⁴ Door sommige vrouwen werd dit vanuit een feministisch oogpunt gedaan, waarbij getracht werd de positie van vrouwen te verbeteren, zonder het idee los te laten dat de vrouw over andere kwaliteiten beschikte dan de man. Hierbij verschilden zij van de feministen in de jaren zestig en zeventig, die de vrouw wilden bevrijden uit het huishouden. Politica Hilda Verweij-Jonker, die zich onder meer inzette voor vluchtelingen en vrouwen op de arbeidsmarkt, was een van die vooraanstaande vrouwen uit het verzet en Marie Anne Tellegen, een van de oprichtsters en presidente van het Nederlandse Vrouwen Comité, was dat ook. De naoorlogse

---

¹¹ Kaal, 'Appealing to the female vote', 776-808.

¹² Marijke van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014) 97-102.

¹³ Mineke Bosch, 'Domesticity, pillarization and gender. Historical explanations for the divergent of Dutch women's economic citizenships', *Low Countries Historical Review (LCHR)* 125:2-3 (2010) 269-300, 292-297.

¹⁴ Bosch, 'Domesticity, pillarization and gender', 296.

vrouwenbeweging had succes met het plaatsen van vrouwen in belangrijke commissies en besturen, waardoor de invloed van vrouwen in het publieke domein toenam.¹⁵ In deze scriptie wordt nagegaan of de vertegenwoordiging van de vrouw door het NVC in het emigratiebestel voortkwam vanuit een emancipatiegedachte. Hoe het NVC te werk ging in het door mannen gedomineerde bestel wordt daarbij onderzocht.

Tot slot speelt governance een belangrijke rol in deze scriptie, een begrip dat nadere toelichting vereist. Governance is een vorm van besturen waarbij overheid, georganiseerde maatschappij en markt samenkomen. In de recente literatuur, die veelal voorschrijvend is en gericht op beleid, is de focus verplaatst van ‘government’ naar ‘governance’. Hierbij is collectieve politiek-bestuurlijke besluitvorming niet een exclusief staatsdomein, maar vindt dit door middel van inspraak van belangengroepen gedecentraliseerd plaats.¹⁶ De staat is nog steeds belangrijk, maar moet zijn macht delen met een spectrum van belangenbehartigers. Anders dan de literatuur heeft dit onderzoek geen voorschrijvende insteek, maar wordt een governance-systeem in historisch perspectief geanalyseerd. In deze scriptie wordt gesproken over emigratie-governance, omdat het emigratiebestel niet alleen gevormd werd door de staat, maar ook door maatschappelijke organisaties, zoals het NVC. Dit gold eveneens voor de bestemmingslanden, waar de overheid en maatschappelijke organisaties betrokken waren bij de opvang en begeleiding van de Europese immigranten.¹⁷ Omdat de emigratie werd aangestuurd en gestimuleerd vanuit het emigratieland is ervoor gekozen om de naoorlogse emigratie vanuit Nederland te onderzoeken. In verband met de omvang van het onderzoek is de situatie in bestemmingslanden grotendeels buiten beschouwing gelaten. In het geval van emigratievoorlichting en –voorbereiding voor de vrouw was bovendien niet alleen sprake van een top-down, maar ook van een bottom-up benadering. Vrouwenorganisaties, betrokken bij de emigratie van de vrouw, slaagden er in om van onderaf de emigratieregulatie te beïnvloeden.

In deze scriptie wordt bekeken of deze vier factoren, die stelen op de literatuur, een verklaring bieden voor het specifiek op vrouwen gerichte emigratiebeleid.

---

¹⁵ Vermeij en Raben, ‘De eigen waarde van de vrouw’, 89-108; Margit van der Steen, *Drift en koers. De levens van Hilda Verweij-Jonker (1908-2004)* (Amsterdam 2011) 264-270; Esther Plempers, ‘Women’s strategies in Dutch philanthropy’, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 4 (1994) 365-382, 371.

¹⁶ A.R. Zolberg, *A nation by design: Immigration policy in the fashioning of America* (Harvard/New York 2006) 20; Gerry Stoker, ‘Governance as theory: five propositions’, *International Social Science Journal* 50 (1998) 17-28, 17; Van Faassen, *Polder en emigratie*, 10-11.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld: Betsy Biemond-Boer, *‘Die Hollanders zijn gek!’ Identiteit en integratie van bevindelijk gereformeerden in Canada* (Amsterdam 2008).

1.3 Historiografie

In het themanummer *Invisibility and Selectivity* van het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* wordt opgeroepen meer aandacht te besteden aan de Nederlandse overzeese emigratie in de negentiende en twintigste eeuw. In vergelijking met immigratie blijft emigratie een weinig populair onderwerp onder historici.¹⁸

De Nederlandse emigratie na de Tweede Wereldoorlog wordt besproken in het werk van Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en Gaan*, waarin een overzichtelijke geschiedenis wordt gegeven van de Nederlandse emigratie en immigratie tussen 1550 en de eenentwintigste eeuw.¹⁹ Nederlandse emigratieliteratuur heeft vaak een religieuze insteek. Zo deed Enne Koops bijvoorbeeld onderzoek naar de emigratie van Nederlands gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord-Amerika in vergelijkend perspectief. In zijn boek wordt een uitgebreid historiografisch overzicht gegeven van studies omtrent de emigratie van religieuze groeperingen en de invloed van de kerk op de emigratie.²⁰ Een literatuuroverzicht met een nadruk op emigratie-governance wordt gepresenteerd in het proefschrift van Marijke van Faassen, *Polder en Emigratie*.²¹ Van Faassen gebruikt een beleids- en sociologisch-organisatorische insteek in haar analyse van het Nederlandse emigratiebestel en plaatst dit in internationaal perspectief.

Binnen de emigratieliteratuur wordt gender daarentegen vaak buiten beschouwing gelaten.²² Er zijn enkele studies over de naoorlogse emigratie van Nederlandse vrouwen. Allereerst wordt het belang van de vrouw in het emigratieproces in twee sociologische studies uit de jaren vijftig en zestig aangekaart.²³ Deze literatuur, die verscheen toen emigratiecijfers ongekende hoogtes bereikten, zocht hoofdzakelijk verklaringen voor de Nederlandse landverhuizing aan de hand van motieven en persoonlijke karakteristieken van de emigrant.²⁴

---

¹⁸ Marlou Schrover en Marijke van Faassen, 'Invisibility and selectivity. Introduction to the special issue on Dutch overseas emigration in the nineteenth and twentieth century', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis (TSEG)* 7:2 (2010) 3-31, 3.

¹⁹ Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en Gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).

²⁰ Koops, *De dynamiek*, 24-28.

²¹ Van Faassen, *Polder en emigratie*.

²² Schrover en Van Faassen, 'Invisibility and selectivity', 6.

²³ Sj. Groenman, *De gaande man. Gronden van de emigratiebeslissing. Rapport naar aanleiding, van een onderzoek verricht in opdracht van de Regeringscommissaris voor de emigratie met een inleiding* (Den Haag 1958); R. Wentholt, *Kenmerken van de Nederlandse emigrant. Een analyse van persoonlijke achtergronden, omstandigheden en beweegredenen* (Den Haag 1961).

²⁴ Groenman, *De gaande man*; Wentholt, *Kenmerken van de Nederlandse emigrant*; W. Petersen, *Some factors influencing postwar emigration from The Netherlands* (Den Haag 1952); N.H. Frijda, *Emigranten, niet-emigranten. Kwantitatieve analyse van een onderzoek naar de motieven van een groep emigranten* (Den Haag

Daarnaast verschenen in latere periodes publicaties over de ervaringen van geëmigreerde Nederlanders. Een aantal ging specifiek over de ervaringen van geëmigreerde vrouwen.²⁵ In deze studies staan persoonlijke verhalen van emigrantes centraal. Tot slot komt de rol van de vrouw in de emigratie-governance aan bod in het eerdergenoemde onderzoek van Marijke van Faassen. Zij bespreekt de betrokkenheid van het NVC in de emigratieregulering, waarbij de positie en de invloed van het comité in het emigratiebestel goed naar voren komt. De concrete werkwijze van het NVC in het benaderen en ondersteunen van aspirant-emigrantes blijft daarentegen buiten beschouwing.²⁶ Naast deze publicaties is vrijwel niks te vinden over de Nederlandse vrouw in de naoorlogse emigratie.

Op Europees niveau is meer gepubliceerd over de rol van vrouwen in de naoorlogse emigratie.²⁷ De migratie van oorlogsbruiden is bijvoorbeeld een geliefd onderwerp.²⁸ In het proefschrift van Corinne Kennedy, over de migratie van Britse oorlogsbruiden naar Canada, zijn net als in deze scriptie voorlichting en voorbereiding belangrijke thema's. Overheidsorganen en maatschappelijke organisaties zagen het voorbereiden van Britse bruiden op hun reis als één van de belangrijkste taken. Het doel van deze voorlichting was 'Canadizing'. Dit begon reeds vóór vertrek bij the Canadian Wives Bureau in Londen, waar de vrouwen werden klaargestoomd voor het Canadese leven aan de hand van folders en kookboeken.²⁹ Daarnaast ziet Kennedy overeenkomsten met de vooroorlogse migratie van Britse vrouwen, zoals het belang van moraliteit, bescherming, begeleiding en de hulp van vrouw tot vrouw.³⁰

Een groot aantal publicaties is gewijd aan de rol van vrouwen in 'Empire building' in de negentiende en twintigste eeuw. Dit geldt voor studies over Duitse emigrantes, maar nog veel meer voor studies over Britse vrouwen als landverhuizers en organisatoren in imperiale projecten.³¹ In het artikel van Julia Bush over Britse emigrantes komen de onderwerpen

---

1960); B.P. Hofstede, *Thwarted exodus. Post-War overseas migration from the Netherlands* (Den Haag 1964); J.E. Ellemers, *The determinants of emigration. An analysis of Dutch studies on migration* (Amsterdam 1964).

²⁵ Elly Zierke, Mieke Smid en Pam Snelleman eds., *Dutch women in Australia* (Melbourne 1997); Nonja Peters, 'Two generations of Dutch women in Australia: citizenship, identity and belonging', in: Nonja Peters ed., *The Dutch down under 1606-2006* (Crawley 2006) 224-241; W.H. Coobs et al., Emigratie Commissie van het NVC, *Ons tweede thuis. Emigrantenvrouwen schrijven van verre* (Den Haag 1960).

²⁶ Van Faassen, *Polder en Emigratie*.

²⁷ Redmond, "'Sinful Singleness'"; Freund, 'Contesting the meanings'.

²⁸ Zie bijvoorbeeld: Reingard Esser, "'Language no obstacle": war brides in German press, 1945-49', *Women's History Review* 12:4 (2003) 577-603; Jenel Virden, *Good-bye, Piccadilly. British war brides in America* (Urbane/Chicago 1996); Linda Granfield, *Brass buttons and silver horseshoes. Stories from Canada's British war brides* (Toronto 2002).

²⁹ Kennedy, "They brought us Eaton's catalogues", 18.

³⁰ Ibidem, 13-17.

³¹ Voor Duitsland zie: Krista O'Donnell, The colonial woman question: gender, national identity, and empire in the German colonial society female emigration program, 1896-1914 (Proefschrift Binghamton University, New

bescherming, moraliteit, kansen voortkomend uit migratie, en de relatie tussen moederschap en imperialisme naar voren.³² Het onderzoek van Jean P. Smith naar de Society for Overseas Settlement of British Women beschrijft de oprichting en opheffing van deze door vrouwen gerunde emigratieorganisatie. Smith bespreekt de strategieën van de organisatie om vrouwen te benaderen voor migratie binnen het Britse Rijk en de manieren waarop de organisatie steun bood aan emigrantes.³³

In deze studies over de voor- en naoorlogse migratie van de vrouw komen dezelfde mechanismen voor: begeleiding, bescherming, (morele) gevaren en kansen. Ook in publicaties over vrouwenhandel en ‘white slavery’ komen deze thema’s terug.³⁴ In deze scriptie komen de genoemde thematieken eveneens naar voren.

Voor deze scriptie zijn naast migratieliteratuur publicaties over de vrouwenbeweging van belang, omdat bovendien gekeken wordt naar de rol van vrouwenorganisaties in de emigratieregulering. Over de Nederlandse vrouwenbeweging in de jaren direct na de oorlog en de bijdrage hieraan van vooruitstrevende vrouwen is genoeg gepubliceerd.³⁵ Het NVC wordt onderzocht in het artikel van Roos Vermeij en Remco Raben, waarin het comité en Marie Anne Tellegen tegen de achtergrond van de vrouwenbeweging worden geplaatst.³⁶

Volgens Mineke Bosch is de rol van het NVC in de samenleving en de politiek nog onvoldoende onderzocht, evenals de effectiviteit van de vrouwenrepresentativiteit voortkomend uit de vrouwenbeweging in de jaren vijftig.³⁷ In deze scriptie zullen deze twee punten in het kader van het emigratieonderzoek worden verduidelijkt. Ook wordt een bijdrage geleverd aan het in kaart brengen van het netwerk van belangrijke vrouwen die betrokken waren

---

York 1996); Claire B. Venghiattis, *Mobilizing for nation and empire: a history of the German Women’s Colonial Organisation, 1896-1936* (Proefschrift Columbia University, New York 2005); voor Groot-Brittannië zie: Lisa Chilton, *Agents of Empire: British female migration to Canada and Australia, 1860s–1930* (Toronto 2007); Katie Pickles, ‘Empire settlement and single British women as New Zealand domestic servants during the 1920s’, *New Zealand Journal of History* 35 (2001) 22–44; Stephanie M. Oxendale, “What should they know of England who only England know?” Ideas of Englishness, Empire and organized women’s emigration, 1902-1927 (Proefschrift State University of New York, Binghamton 2000).

³² Bush, “‘The right sort of woman’”, 385–409.

³³ Jean P. Smith, “‘The women’s branch of the Commonwealth relations office’: the Society for the Overseas Settlement of British Women and the life of empire migration”, *Women’s History Review* 25:4 (2016) 520-535.

³⁴ Zie bijvoorbeeld: Marion Kaplan, ‘Prostitution, morality crusades and feminism: German-Jewish feminists and the campaign against white slavery’, *Women’s Studies International Forum* 5:6 (1982) 619-627.

³⁵ Anneke Linders, ‘Vier fronten, één strijd. Mr N.S. Corry Tendeloo in het spanningsveld van continuïteit en verandering 1945-1956 in: Paul Luykx en Pim Slot (eds.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 109-29; Van der Steen, *Drift en Koers*; Anneke Ribberink, *Politiek veelstromenland. Feminisme* (Leiden 1987); Jeroen J.H. Dekker, ‘Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw. Het bijzondere van de Nederlandse casus’, *LCHR* 130-2 (2015) 70-91; Marja Borkus et al., *Vrouwenstemmen. 100 jaar vrouwenbelangen, 75 jaar vrouwenkiesrecht* (Zutphen 1994); Plemper, ‘Women’s strategies’.

³⁶ Vermeij en Raben, ‘De eigen waarde’.

³⁷ Bosch, ‘Domesticity, pillarization and gender’, 296.

in de emigratiepolitiek. Bovendien blijkt uit het ontbreken van publicaties over de positie van vrouwen en vrouwenorganisaties in de naoorlogse emigratie dat nader onderzoek is vereist. Een deel van die leegte in de literatuur wordt met deze scriptie opgevuld door het bestuderen van de Nederlandse vrouw in het emigratieproces, het Nederlandse stimuleringsbeleid speciaal gericht op vrouwen en de betrokkenheid van vrouwenorganisaties in de emigratieregulering. Op deze manier komt de invloed van gender in meerdere facetten van de naoorlogse emigratie aan bod.

1.4 Materiaal en methode

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is in deze scriptie gekeken naar de motieven en methodes van instanties die zich bezighielden met de voorlichting voor en voorbereiding van (aspirant-)emigrantes. De onderzoeksperiode ligt tussen 1949 en 1961, omdat in 1949 de Nederlandse overheid begon met het actief plannen van de overzeese emigratie en in 1961 de actieve stimulering van de Nederlandse emigratie ten einde kwam.³⁸

Voor deze scriptie zijn ten eerste archieven van vrouwenorganisaties geraadpleegd. In het archief van het NVC, bewaard in Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis te Amsterdam, bevindt zich het archief van de Emigratie Commissie van het NVC, verdeeld onder de inventarisnummers 120 tot en met 126.³⁹ Vanuit deze commissie zette het NVC in 1951 zelfstandig een eigen voorlichtingsapparaat op. De agenda's, notulen, jaarverslagen, rapporten en correspondentie van deze commissie zijn voor deze scriptie bekeken.⁴⁰ Met dit materiaal kan een beeld geschetst worden van de werkzaamheden en standpunten van het NVC in het kader van de emigratie van de vrouw. Als aanvulling op het materiaal van de Emigratie Commissie van het NVC zijn stukken betreffende het Migration Committee van de International Council of Women bekeken, die bewaard zijn in het archief van de Nationale Vrouwenraad.⁴¹ Daarnaast is het archief van de Unie Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging (UNKV), van 1947 tot 1957 genaamd Centrum van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging (CNKV), geraadpleegd in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. Het CNKV had afgevaardigden in de Emigratie Commissie van het NVC en was betrokken bij het voorlichten en voorbereiden van katholieke vrouwen. Notulen,

---

³⁸ Van Faassen, 'Min of meer misbaar', 50-52.

³⁹ Atria, archief NVC, inv. nrs. 120-126.

⁴⁰ Atria, archief NVC, inv. nrs. 120-123.

⁴¹ Atria, archief Nationale Vrouwenraad, inv. nr. 116.

jaarverslagen, rapporten, voorlichtingsmateriaal en correspondentie zijn gebruikt om de activiteiten van het CNKV op het gebied van de emigratie in kaart te brengen.⁴²

Ten tweede is het archief van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid geraadpleegd in het Nationaal Archief in Den Haag. In dit archief bevinden zich onder andere de archieven van het Emigratiebestuur, de Nederlandse Emigratie Dienst (NED) en de Directie voor de Emigratie.⁴³ In deze archieven ligt informatie over programma's en beleid omtrent de emigratie van vrouwen, waaronder materiaal van de werkcommissie Vrouw en Emigratie en mappen waarin de emigratie van vrouwen per bestemmingsland is gecategoriseerd. Het archiefmateriaal omvat beleidsstukken, rapporten, krantenknipsels en correspondentie van organisaties vertegenwoordigd in het emigratiebestel en emigratieattachés in immigratielanden. Op basis hiervan wordt duidelijk welke instanties (binnen het emigratiebestel) betrokken waren bij de emigratie van de Nederlandse vrouw en hoe die organisaties zich tot elkaar verhielden. Ook wordt duidelijk welke onderwerpen en problemen werden besproken door de overheid en maatschappelijke organisaties met betrekking tot (aspirant-)emigrantes.

Ten derde zijn de sociologische onderzoeken van Sj. Groenman en Rob Wentholt geanalyseerd.⁴⁴ In deze onderzoeken werden naast de motieven en kenmerken van de emigrerende man ook de motieven en kenmerken van de emigrerende vrouw besproken. De studies, gedaan in opdracht van de overheid, laten zien hoe in de jaren vijftig tegen emigrantes werd aangekeken.

Ten vierde zijn krantenartikelen bekeken ter aanvulling van het archiefmateriaal. Hiervoor zijn de digitale krantendatabank Delpher en krantenknipsels uit bovengenoemde archieven geraadpleegd.⁴⁵ In de krantenbank is gezocht op de zoektermen 'vrouwen emigratie' en 'schip met meisjes' in de periode 1950 tot en met 1959. Dit leverde respectievelijk 442 en 8 hits op. Ter ondersteuning van het archiefmateriaal zijn voor deze scriptie veertig artikelen uit de krantenbank en tien krantenknipsels gebruikt.

Tot slot is buiten de archieven om gezocht naar voorlichtingsmateriaal voor de vrouw. In de Koninklijke Bibliotheek zijn de jaargangen uit 1956, 1957 en 1958 van de

---

⁴² Katholiek Documentatie Centrum (KDC), archief Unie Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging (UNKV), inv. nrs. 19, 67, 160 en 223.

⁴³ Nationaal Archief (NA), archief Emigratiebestuur, inv. nr. 115; archief Nederlandse Emigratie Dienst (NED), inv. nrs. 72 en 124; archief Directie voor de Emigratie (DE), inv. nrs. 625, 648, 649, 2289.

⁴⁴ Groenman, *De gaande man*; Wentholt, *Kenmerken*.

⁴⁵ <http://www.delpher.nl>; Atria, archief NVC, inv. nr. 120; NA, archief DE, inv. nrs. 648 en 649.

Emigratiekoerier, de periodiek van de Christelijke Emigratie Centrale, geraadpleegd. Daarnaast zijn enkele algemene en speciaal op de vrouw gerichte voorlichtingsboekjes gevonden.⁴⁶

Structuur

Voor het beantwoorden van de hoofdvraag, hoe en waarom werden vrouwen voorgelicht en voorbereid voor de naoorlogse emigratie, is het noodzakelijk om een achtergrond te schetsen van het naoorlogse emigratieklimaat, emigratiebestel en de vrouwenbeweging. In het volgende hoofdstuk komt deze context, gebaseerd op de literatuur, aan bod. Hierna volgt het eigen onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt de betrokkenheid van vrouwen(organisaties) in de emigratie-governance besproken. In hoofdstuk 4 wordt de emigratievoorlichting en -voorbereiding voor de gehuwde en verloofde vrouw onderzocht. In hoofdstuk 5 de emigratievoorlichting en -voorbereiding voor de ongehuwde vrouw. Deze thematische verdeling is gemaakt, omdat bij de emigratie van gehuwde vrouwen zich andere problemen voordeden dan bij de emigratie van ongehuwde vrouwen. In hoofdstuk 6 wordt afgesloten met de conclusie.

---

⁴⁶ Coobs et al., Emigratie Commissie van het NVC, *Ons tweede thuis*; De Katholieke Vrouwenbeweging, *Practische wenken voor de katholieke emigrerende vrouw* (z.p. 1950); Anthony van Kampen, *Een sprong in het duister...? Emigreren... wat is dat?* (Hilversum 1958).

Hoofdstuk 2 Context

In dit hoofdstuk wordt het emigratieklimaat in het naoorlogse Nederland nader besproken op basis van de literatuur. De structuur van het emigratiebestel wordt vanaf 1952 uitgetekend en twee onderdelen van de actieve emigratiepolitiek worden toegelicht die voor deze scriptie van belang zijn: ‘voorlichting’ en ‘taal- en omscholingscursussen’. In het tweede deel komen het genderbeeld van de vrouw in de jaren vijftig en de oprichting van het NVC aan bod.

2.1 Emigratiekoorts en emigratieregulering

De naoorlogse emigratie werd door meerdere factoren aangezwengeld. De voornaamste pushfactor was de economische situatie na de oorlog. In Nederland heerste een tekort aan levensmiddelen, kleding, landbouwmaterialen, maar vooral de woningnood was problematisch. In combinatie met de angst voor een economische crisis, zoals in de jaren dertig, en overbevolking resulteerde dit in een somber toekomstperspectief. Niet alleen burgers, maar ook de overheid erkende deze kwesties. Om problemen van werkloosheid en woningnood tegen te gaan voerde de overheid naast een industrialisatiepolitiek een actief emigratiebeleid. Spanningen op het vlak van de internationale politiek, zoals het verlies van Nederlands Indië, de dreiging van een derde wereldoorlog en het communisme, vormden een andere pushfactor. Maar ook de nationale politiek zorgde voor vertrek. Veel Nederlanders waren teleurgesteld in de terugkeer van de vooroorlogse hokjesgeest en verzuilingsstructuur. Tenslotte speelden sociaalpsychologische motieven een rol. Door de oorlog heerste bij een deel van de bevolking een gevoel van ontheemding. De wens ontstond om te ontsnappen aan de Nederlandse samenleving. Dit gold voornamelijk voor mensen die een tijd in het buitenland hadden doorgebracht, zoals gedemobiliseerde militairen, gerepatrieerde Nederlandse Indonesiërs en dwangarbeiders. Een combinatie van deze factoren creëerde in Nederland een gunstig emigratieklimaat.⁴⁷

Het sombere beeld van Nederland stond in groot contrast met dat van landen als Canada, de Verenigde Staten en Australië, de drie populairste emigratiebestemmingen. Economische aantrekkingskracht, positieve verhalen via persoonlijke contacten en contacten die tijdens de oorlog met de bevrijders waren gelegd, vormden belangrijke pullfactoren.⁴⁸ Nederlandse

---

⁴⁷ Koops, *De dynamiek*, 110-120.

⁴⁸ *Ibidem*, 120-129.

emigratiecijfers bereikten een hoogtepunt tussen 1948 en 1952, met 1952 als piekjaar door het vertrek van bijna 50.000 Nederlanders. Na 1952, toen het stimuleringsbeleid op gang kwam, daalden daarentegen de aantallen. In 1961 ging de gestage daling gepaard met een beleidsverandering van een ‘actief’ naar een ‘positief’ emigratiebeleid, waarmee in 1961 een eind kwam aan de actieve emigratiestimulering. In hoeverre het beleid emigratie bevorderde, blijft daarom discutabel. Toch kunnen de jaren 1949-1961 beschouwd worden als de hoogtijdagen van de naoorlogse emigratie. De actieve emigratiepolitiek kan niet los gezien worden van dit emigratie-enthousiasme.⁴⁹

Invoering van het beleid ging gepaard met een structuurverandering van het emigratiebestel. In 1952 werd de Wet op de Organen voor de Emigratie ingevoerd. Deze wet kwam tot stand door een botsing tussen de regering en particuliere organisaties, die een andere visie hadden op emigratie en de organisatietaken. Autoriteiten beschouwden emigratie als werkgelegenheidsvraagstuk, waardoor deze gefinancierd werd door de minister van Sociale Zaken. De regering subsidieerde aanvankelijk alleen de Stichting Landverhuizing Nederland (SLN) die voorlichting, bijstandsverlening, contactonderhoud en onderzoek naar vestigingsmogelijkheden verzorgde. De aanmelding van emigranten verliep via de Gewestelijke Arbeidsbureaus, tevens gefinancierd door de staat. Tegelijkertijd groeide de bemoeienis van particuliere organisaties. Volgens hen lag de beslissing tot emigratie uitsluitend bij de aspirant-emigrant, waarbij de particuliere organisaties zich voornamelijk wilden inzetten voor de behartiging van geestelijke en morele belangen van emigranten.⁵⁰

In 1952 werd met de wet een compromis gesloten. De wet nam het gehele emigratiebestel op de schop en berustte op samenwerking tussen de overheid en maatschappelijke organisaties. De minister van Sociale Zaken benoemde een Commissaris voor de Emigratie, die toezicht hield over het emigratiegeheel. Bastiaan Wouter Haveman bekleedde deze positie van 1952 tot zijn benoeming tot directeur van het Intergovernmental Committee for European Migration (ICEM) in 1962.⁵¹ Het Emigratiebestuur, waarin de overheid en maatschappelijke organisaties vertegenwoordigd waren, werd in het leven geroepen om het emigratiebeleid te vormen. In het bestuur werden bovendien onderwerpen voorbereid voor de Raad voor de Emigratie, een college hoofdzakelijk belast met een adviserende taak. Daarnaast werd de SLN opgevolgd door de Nederlandse Emigratie Dienst als administratief en uitvoerend orgaan. Naast het Rijksarbeidsbureau werden tot slot ook de Katholieke Centrale Emigratie

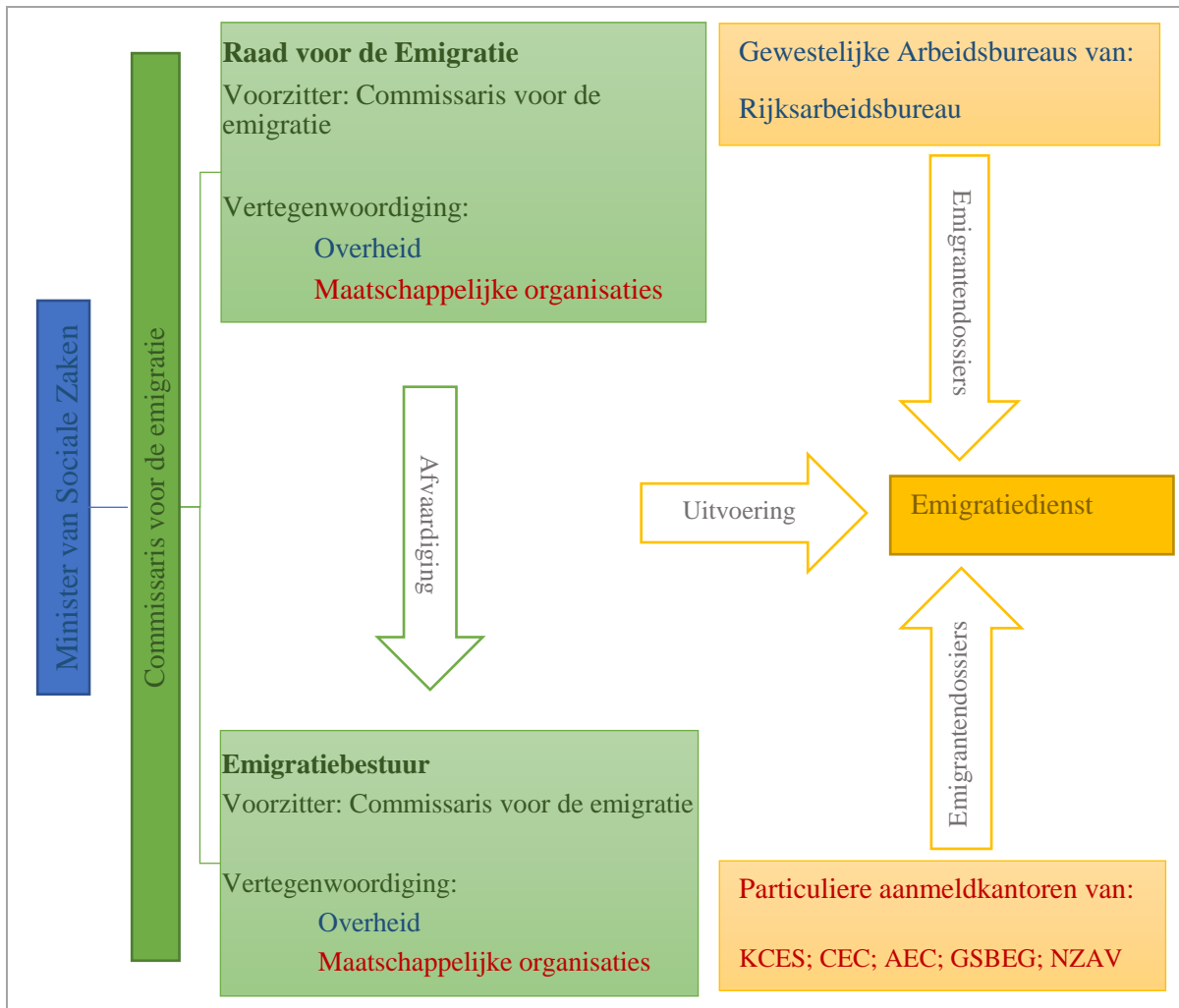
---

⁴⁹ Ibidem, 137; Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 198-199.

⁵⁰ Van Faassen, ‘Min of meer misbaar’, 57.

⁵¹ <http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/persoon/1761211332>.

Stichting (KCES), de Christelijke Emigratie Centrale (CEC), de Algemene Emigratie Centrale (AEC), de Gereformeerde Stichting tot Bijstand van Emigranten en Geëmigreerden (GSBEG) en de Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV) gefinancierd en erkend als officiële particuliere aanmeldingsorganen. Het aantal centrales illustreert de invloed van de verzuiling, waarbij de KCES aan katholieke zijde was opgericht, de CEC en GSBEG aan protestantse zijde en de AEC als tegenhanger van de confessionele centrales.⁵²

Figuur 1: Schematisch overzicht emigratiebestel.⁵³

De actieve emigratiepolitiek richtte zich op de volgende punten: het bieden van financiële steun aan emigranten; emigratievoorlichting; opleiding in de vorm van taal- en omscholingscursussen; verbetering van vervoersvoorzieningen; en het afsluiten van verdragen

⁵² Van Faassen, 'Min of meer misbaar', 57-59.

⁵³ Naar voorbeeld van: <http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/map>.

met bestemmingslanden.⁵⁴ Voor deze scriptie is nadere toelichting over de onderdelen ‘voorlichting’ en ‘taal- en omscholingscursussen’ van belang.

Het voorzien in voorlichting was een van de meest essentiële onderdelen van het stimuleringsbeleid. Het Emigratiebestuur en de Nederlandse Emigratie Dienst waren hiervoor verantwoordelijk. De Commissie Voorlichting en Voorbereiding werd als onderdeel van de Nederlandse Emigratie Dienst opgericht om de verschillende voorlichtingsactiviteiten te coördineren en stimuleren. Ook verzorgden zij de emigrantencursussen en trainingen voor de werkgevers van aanmeldingskantoren. De activiteiten en cursussen werden gegeven door overheidsinstellingen (de Gewestelijke Arbeidsbureaus) en de bevoegde particuliere organisaties (de emigratiecentrales). Daarnaast werd aan het eind van de jaren vijftig voorlichtingsmateriaal in toenemende mate (mede)gefinancierd door het ICEM. Deze intergouvernementele organisatie, waarin emigratie- en immigratielanden vertegenwoordigd waren, werd in 1951 opgericht ter ondersteuning van de emigratie uit het ‘overbevolkte’ Europa.⁵⁵

Emigratievoorlichting in Nederland vond plaats op twee niveaus: enerzijds landelijk en anderzijds lokaal door middel van groepsbijeenkomsten en individuele gesprekken. De voorlichting op landelijk niveau diende de Nederlandse bevolking te enthousiasmeren voor emigratie. Deze algemene voorlichting was van stimulerend karakter. Dit werd gedaan aan de hand van moderne media, zoals televisie en radio, maar ook met meer traditionele media als de schrijvende pers. Een ander belangrijk instrument was de Emigratie Vakpers. Deze werd gevormd door de verschillende periodieken van de emigratiecentrales en tijdschriften van daarbij aangesloten organisaties. Op lokaal niveau werd meer gerichte informatie aangeboden over bestemmingslanden. Hier stond het adviserend karakter centraal.⁵⁶

Net als in de tijd van de vooroorlogse migratie was de overheid behoedzaam voor propaganda. In de vooroorlogse migratie werd propaganda, geproduceerd door scheepvaartmaatschappijen die migranten van Europa naar Amerika vervoerden, geweed door overheden.⁵⁷ In de naoorlogse emigratie was de overheid daarentegen zelf verantwoordelijk voor de emigratiestimulatie. De Nederlandse overheid was voortdurend behoedzaam niet

---

⁵⁴ Van Faassen, ‘Min of meer misbaar’, 60-61.

⁵⁵ M. Prenger, ‘In an atmosphere of chronic cheerfulness. Dutch emigration propaganda films in the fifties and early sixties’, in: Rob Kroes en Henk-Otto Neuschäfer (eds.), *The Dutch in North-America. Their immigration and cultural continuity* (Amsterdam 1991) 80-111, 82-3; 93.

⁵⁶ Van Faassen, *Polder en emigratie*, 106; M. Prenger, In een sfeer van chronische blijmoedigheid. Emigratievoorlichtingsfilms in de jaren vijftig en begin jaren zestig (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1987) 22.

⁵⁷ Torsten Feys, ‘The visible hand of shipping interests in American migration policies 1815-1914’, *TSEG* 7:1 (2010) 38-62.

beschuldigd te worden van propaganda. De instellingen die voorlichting verstrekten, moesten zich aan bepaalde richtlijnen houden van de staat: voorlichting mocht niet in strijd zijn met het persoonlijk belang van de emigrant of van propagandistische aard zijn. De grens tussen voorlichting en propaganda was daarentegen niet altijd even duidelijk en leidde soms tot kritiek van emigranten, de pers en het parlement. Aanvankelijk werd alleen door de *Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* negatief geoordeeld over de emigratievoorlichting. Pas in de jaren zestig kwamen ook andere kranten met kritische reacties, maar van een grootscheeps verzet was geen sprake. In de Raad voor de Emigratie werd lang besproken waar de grens lag. In 1959 kwam een rapport uit ter verduidelijking, waarin tevens werd opgemerkt dat een te rooskleuring beeld nadelig werkte voor het succes van de emigratie. Wanneer mensen te makkelijk een emigratiebeslissing namen, zou dit leiden tot mislukte emigratie en repatriëring. Verhalen over mislukte emigratie zouden de publieke opinie op hun beurt negatief beïnvloeden en de emigratiebereidheid verminderen.⁵⁸

Toch gaf voorlichtingsmateriaal een eenzijdig beeld. Een goed voorbeeld zijn de films over bestemmingslanden die getoond werden op voorlichtingsavonden. Zoals blijkt uit het onderzoek van Mirjam Prenger lieten deze films voornamelijk emigratiesuccessen zien. De nadruk lag op overeenkomsten tussen Nederland en het bestemmingsland, wat een veilig gevoel teweegbracht bij de kijker. Prenger concludeert dat de films werden gemaakt om emigratiebereidheid te stimuleren, waarbij de grens tussen voorlichting en propaganda werd overschreden.⁵⁹

Naast voorlichting was opleiding in de vorm van taal- en omscholingscursussen een belangrijk onderdeel van de actieve emigratiepolitiek. De taal- en omscholingscursussen waren bedoeld om de 'emigrabiliteit' van de emigrant te vergroten. Met behulp van taallessen werd de integratie in het bestemmingsland gestimuleerd en omscholingscursussen tot agrarisch of industrieel arbeider maakten de emigrant aantrekkelijker voor bestemmingslanden. Dit laatste had te maken met de 'misbaarheid' van de emigrant. De regering beschouwde emigratie in de eerste plaats als een vorm van internationale arbeidsbemiddeling, waarbij niet de geschiktheid, maar de misbaarheid van de emigrant voorop werd gesteld. Mensen met een 'overschotberoep', beroepen die leden onder structurele werkloosheid, of uit een 'overschotregio', oftewel een economisch zwakkere regio, afkomstig waren, kwamen als eerst in aanmerking voor subsidie. De misbaren waren de werklozen en ongeschoolde arbeiders, maar ook landarbeiders, kappers, bakkers en kantoorbedienden. Ook kinderrijke gezinnen en gedemobiliseerde Indiëgangers

---

⁵⁸ Prenger, 'In an atmosphere', 83-87; Prenger, In een sfeer, 29-30.

⁵⁹ Prenger, 'In an atmosphere', 92-108.

hadden voorrang bij financiële steun. Bestemmingslanden hadden op hun beurt een voorkeur voor emigranten uit bepaalde beroepsgroepen. Aan de hand van omscholingscursussen werd de kans op acceptatie van de emigrant vergroot. Tegenover de misbaren stonden de ‘moeilijk misbaren’, de beroepsgroepen die nodig waren voor de opbouw van het naoorlogse Nederland, zoals timmerlieden, metselaars, mijnwerkers, stukadoors en meubelmakers. Deze groepen zag de overheid liever niet vertrekken. Daarom eiste de Nederlandse staat dat voor de emigratie van één moeilijk misbare, het immigratieland minimaal drie misbaren moest accepteren.⁶⁰ Bestemmingslanden voerden tegelijkertijd restricties voor bepaalde groepen immigranten. Canada, Australië en Nieuw-Zeeland hanteerden tot in de jaren zestig white policies, waardoor de keuze uit bestemmingslanden voor mensen uit voormalig Nederlands-Indië werd beperkt. Australië hanteerde daarnaast een quotum voor Joodse immigranten.⁶¹

2.2 Nationale, vrouwelijke verantwoordelijkheid

Net als in de jaren dertig had het gezin na de oorlog een centrale positie in de Nederlandse samenleving. Een mening die breed werd gedeeld was dat voor het herrijzen van Nederland gezonde gezinnen nodig waren. Mannen vervulden de rol van kostwinner en vrouwen die van huisvrouw en moeder. Het gezin werd als veilige haven gesymboliseerd waarin de moeder een essentiële functie bekleedde. De buitenshuis werkende vrouw paste niet in dit ideaalbeeld. Na de oorlog werden maatregelen die betaalde arbeid van gehuwde vrouwen beperkten opnieuw ingevoerd. Vrouwen dienden hun ambities te richten op echtgenoot en kinderen, waarin ze de meeste voldoening vonden volgens de algemene opinie.⁶² Deze karakterisering van de jaren vijftig, als een tijd van conservatisme en traditie, is in de latere geschiedschrijving meer genuanceerd. Zo stelt Anneke Linders dat de jaren vijftig gekenmerkt werden door een spanningsveld van continuïteit en verandering op het gebied van vrouwenrechten.⁶³ Vrouwenorganisaties en vrouwelijke Kamerleden streden in de jaren vijftig voor maatschappelijke verandering op vier terreinen: de toegang van vrouwen tot ambten, beroepen en opleidingen; een gelijk inkomen voor gelijkwaardige arbeid; de afschaffing van het arbeidsverbod voor huwende ambtenaressen en de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen. Met succes zijn deze issues, die reeds in de eerste feministische golf ter

---

⁶⁰ Van Faassen, ‘Min of meer misbaar’, 60-61.

⁶¹ Schrover en Van Faassen, ‘Invisibility and selectivity’, 18.

⁶² Borkus et al., *Vrouwenstemmen*, 113-114.

⁶³ Linders, ‘Vier fronten’.

discussie werden gesteld, tijdens de jaren vijftig (deels) geregeld. De ontwikkelingen in de vooroorlogse jaren en de jaren direct na de oorlog kunnen niet los gezien worden van de radicalere ontwikkelingen in de jaren zestig.⁶⁴

Het feminisme uit de jaren vijftig werd gekenmerkt door het sociaal feminisme. Dit soort feminisme ontstond uit een gevoel van nationale verantwoordelijkheid onder vrouwen. In alle vrouwenorganisaties bestond de overtuiging dat de vrouwenstem gehoord moest worden. Het verkondigen van de vrouwenstem was niet alleen bedoeld om een gelijkgestelde positie in de samenleving te veroveren, maar berustte eveneens op de opvatting dat de vrouw vanuit haar aard en ervaring een onmisbare bijdrage kon leveren aan maatschappelijke discussies en ontwikkelingen. Hiertoe was zij zelfs verplicht.⁶⁵ Vlak voor de oorlog verkondigde Jane de Jong reeds de sociale relevantie van de vrouw in het door haar opgerichte Korps Vrouwelijke Vrijwilligers (KVV), na de oorlog omgedoopt tot Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers (UVV). De UVV werd gekenmerkt door het sociaal feminisme, waarin het belang van een vrouwelijke bijdrage aan de samenleving werd benadrukt. Vooral door middel van maatschappelijk werk en hulpverlening buitenshuis dienden vrouwen hun steentje bij te dragen. Sociaal feministen probeerden vrouwen niet te bevrijden uit het huishouden, zoals de feministen in de jaren zestig en zeventig, maar de samenleving te domesticeren.⁶⁶

Tijdens de oorlog spraken groepen vrouwen over de rol van de vrouw in een bevrijd Nederland. Ze kwamen bijeen in het huis van Marie Anne Tellegen en deelden de opvatting dat de vrouw een maatschappelijke taak had in de wederopbouw van het land.⁶⁷ Aan de basis van dit idee lagen denkbeelden over vrouwelijke solidariteit en complementariteit tussen de seksen. De noodzaak een bijdrage te leveren aan de wederopbouw werd gekoppeld aan de eigen waarde van de vrouw: de vrouw als moeder, als eerstverantwoordelijke in het gezin en opvoeder van de kinderen. Tegelijkertijd werd door deze koppeling het 'vrouwelijke' op zo'n manier gepolitiseerd dat aan de genoemde kwaliteiten van de vrouw niet mocht worden getornd. Hierdoor ontstond frictie tussen enerzijds het verlangen naar individuele ontplooiing, zoals emancipatie op de arbeidsmarkt, en anderzijds de nadruk op de eigen waarde van de vrouw, die zwaar steunde op het moederschap.⁶⁸

De vrouwen in het huis van Tellegen waren daarnaast van mening dat maatschappelijke inspanning vrouwen een gemeenschappelijk doel gaf. Dit doel oversteeg levensbeschouwelijke

---

⁶⁴ Ibidem, 118-129.

⁶⁵ Vermeij en Raben, 'De eigen waarde', 100.

⁶⁶ Plemper, 'Women's strategies', 371.

⁶⁷ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/tellegen>.

⁶⁸ Vermeij en Raben, 'De eigen waarde', 89-92; 100-101.

verschillen. Zij moesten als collectief naar buiten treden. Zodoende werd in 1944 het Nederlandse Vrouwen Comité in het leven geroepen. Na de oorlog fungeerde het NVC als koepelorganisatie en overlegorgaan van voorzitters van de belangrijkste vrouwenorganisaties, een aanzienlijk aantal in de jaren van de verzuiling, en als aanspreekpunt voor de regering. Om dienst te doen als spreekbuis van de Nederlandse vrouw was het van belang dat alle grote sociale stromingen bijeen werden gebracht in het comité. Het gezamenlijk optreden van vrouwen was vernieuwend. Daarentegen werden levensbeschouwelijke verschillen binnen de organisatie niet ontkend of genegeerd. Ook het NVC was ingebed in de verzuilingsstructuur. De belangrijkste doelstelling van het NVC was het versterken van het saamhorigheidsgevoel en de eigen waarde van de Nederlandse vrouw. Om dit te bereiken werden vraagstukken die vrouwen gemeenschappelijk aangingen besproken en trad het comité naar buiten wanneer mogelijk en nodig.⁶⁹

Marie Anne Tellegen werd als presidente van het NVC een sleutelfiguur in de organisatie. Daarnaast werd zij in 1945 door Koningin Wilhelmina benoemd tot directeur van het Kabinet der Koningin. Dit had met haar verzetsverleden te maken, maar tevens met haar bijdrage aan vrouwenzaken. Deze positie bracht Tellegen in contact met ministers en hoge ambtenaren, wat de effectiviteit van het NVC ten goede kwam. Het comité slaagde er in zijn positie te versterken door druk uit te oefenen op de regering. Daarnaast erkende koningin Wilhelmina het belang van de maatschappelijke inbreng van de vrouw in een herrijzend Nederland. Zij benoemde meerdere vrouwen in politiek en bestuur. Tevens schonk zij in 1948 het NVC een geldbedrag van tweehonderdduizend gulden, waardoor het NVC in staat was zelf commissies in te stellen.⁷⁰

2.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is de nodige achtergrond geschetst van het naoorlogse emigratiebestel, de actieve emigratiepolitiek en de vrouwenbeweging. Deze context is noodzakelijk voor beantwoording van de hoofdvraag, waarin de rol van gender binnen een belangrijk onderdeel van het naoorlogse stimuleringsbeleid, de emigratievoorlichting en -voorbereiding, wordt onderzocht. In de volgende hoofdstukken wordt het eigen onderzoek naar de naoorlogse emigratievoorlichting en -voorbereiding voor de vrouw gepresenteerd.

---

⁶⁹ Ibidem, 89-95.

⁷⁰ Ibidem, 94-95; 103-104.

Hoofdstuk 3 Vrouwen in het emigratiebestel

In dit hoofdstuk wordt het eigen onderzoek naar de governance kant van de hoofdvraag, hoe en waarom de Nederlandse vrouw werd voorgelicht en voorbereid voor de emigratie, behandeld. De organisatie en taken van organen die zich bezighielden met de emigratie van de vrouw komen aan bod. De Emigratie Commissie van het NVC speelt hierin de hoofdrol. Dit was het centrale contactpunt van het NVC waarin alle vrouwen die deel uitmaakten van de Raad voor de Emigratie, het Emigratiebestuur, vertegenwoordigsters van de vrouwenverenigingen, de emigratiecentrales, het Rijksarbeidsbureau en de Nederlandse Emigratie Dienst samenkwamen.⁷¹ Het emigratiewerk van één van de aangesloten vrouwenorganisaties bij het NVC, de Katholieke Vrouwenbeweging, wordt nader toegelicht om de invloed van de verzuiling aan te tonen. In dit hoofdstuk wordt in het bijzonder ingegaan op de vragen waarom het NVC de Nederlandse emigrantes ging vertegenwoordigen en of het emigratievraagstuk door het comité vanuit een feministisch oogpunt werd bekeken.

3.1 De Emigratie Commissie van het NVC

In 1952 werd het nieuwe emigratiebestel van kracht. Het NVC was vertegenwoordigd in de Raad voor de Emigratie en het Emigratiebestuur. Deze moesten representatief zijn voor de samenleving en de belangen van emigranten in volle omvang behartigen. Hierbij werd gesteld dat één van de vertegenwoordigde maatschappelijke organisaties in de Raad en het Bestuur een vrouwenorganisatie moest zijn. Voor de eerste samenstelling van de Raad mochten afgevaardigden van de drie grootste emigratiecentrales (KCES, CEC en AEC), het NVC en de Stichting Hulp aan Vluchtelingen als particuliere organisaties plaatsnemen. Respectievelijk leverden zij elk vier, drie en één lid voor de Raad en een gelijk aantal plaatsvervangers. Met drie leden werd het NVC in staat gesteld rekening te houden met de afvaardiging van de confessionele groepen. Vanaf 1957 mocht het NVC vier vertegenwoordigsters voor de Raad aanstellen.⁷²

De vertegenwoordigsters van het NVC in het emigratiebestel waren afkomstig uit de vrouwenorganisaties aangesloten bij de Emigratie Commissie van het NVC. Deze Emigratie Commissie werd in 1951 opgericht. Tien vrouwenverenigingen zijn lid geweest van deze

---

⁷¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens* (z.p. 1960) 3.

⁷² Van Faassen, *Polder en emigratie*, 97-102; Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 6e Jaarverslag, 1 juni 1956 – 1 juni 1957, 8.

commissie. Acht van deze vrouwenorganisaties waren bovendien vertegenwoordigd in één van de besturen van de particuliere emigratiecentrales. Leden van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen, de vrouwenbond van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen en de vrouwenbond van de PvdA hadden zitting in het bestuur van de Algemene Emigratie Centrale. De Bond van de Christenboerinnen en de Nederlandse Christen Vrouwenbond hadden vertegenwoordigsters in het bestuur van de Christelijke Emigratie Centrale en de Rooms-Katholieke Boerinnenbond en het Centrum der Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging waren vertegenwoordigd in het bestuur van de Katholieke Centrale Emigratie Stichting.⁷³ Op grond van het lidmaatschap bij de Emigratie Commissie van het NVC en bij het bestuur van een emigratiecentrale konden vrouwenorganisaties leden afvaardigen naar de Raad voor de Emigratie en het Emigratiebestuur. Dit ging daarentegen voornamelijk via het NVC, want alleen de AEC stelde vrouwelijke raadsleden aan. Koningin Wilhelmina benoemde in 1960 nog twee vrouwen in de Raad voor de Emigratie. Jeannette ten Broecke Hoekstra werd als vertegenwoordigster van de lage overheid aangesteld. Ten Broecke Hoekstra was kamerlid van de VVD en reeds betrokken bij de immigratie van gerepatrieerden uit Indonesië, voor wie zij zich in de jaren vijftig en zestig inzette.⁷⁴ Trees Lemaire, Tweede Kamerlid van de PvdA, kreeg een zetel op basis van haar maatschappelijke hoedanigheid.⁷⁵ In totaal namen 23 vrouwen en 120 mannen plaats in de Raad voor de Emigratie.⁷⁶

In het Emigratiebestuur was plaats voor vijf afgevaardigden van maatschappelijke organisaties. Zij werden benoemd door de leden van de particuliere organisaties uit de Raad. Het NVC kreeg één zetel toegewezen, net als de AEC en de KCES. De CEC met samenwerking van de Hervormde Emigratie Commissie kreeg twee zetels.⁷⁷

Het NVC had voorbereiding van aspirant-emigrantes reeds in 1948 op zijn agenda gezet. Op aandringen van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen en Gelijk Staatsburgerschap werd in 1949 een vrouwenvertegenwoordigster aangesteld in de Commissie Schilthuis. Het eindrapport van deze commissie lag ten grondslag aan de Wet op de organen voor de Emigratie uit 1952. Het NVC werd aangewezen een lid te selecteren en schoof W. Evers-Dijkhuizen naar voren. Omdat zij getrouwd was, zou zij de belangen van de huisvrouw en het gezin goed kunnen behartigen. Evers-Dijkhuizen pleitte in de commissie voor

---

⁷³ <http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/817700415>.

⁷⁴ <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lkyqidrt>.

⁷⁵ Van Faassen, *Polder en emigratie*, 99.

⁷⁶ *Ibidem*, 97-99.

⁷⁷ *Ibidem*, 101-102.

persoonlijk contact met vrouwen om zo emigratievoorlichting en opleiding te stimuleren. Ook streed zij voor de opname van vrouwenorganisaties in het centrale overleg. Door middel van lobbyen probeerde het NVC een plek te bemachtigen in het emigratiebestel. Dit werd gerealiseerd met de benoeming van Haveman tot Commissaris voor de Emigratie, die openstond voor gelijkberechtiging van vrouwen. Leden van het NVC mochten uiteindelijk plaatsnemen vanwege hun expertise als (huis)vrouw. Volgens Marijke van Faassen was deze opname van vrouwen in het Emigratiebestuur en de Raad voor de Emigratie, op basis van hun kwaliteiten als (huis)vrouw, uitzonderlijk. Aanstelling van vrouwen werd in deze organen van belang geacht, omdat zij een bijdrage konden leveren aan de probleemanalyse van het beleid.⁷⁸

In 1951 richtte het NVC zijn Emigratie Commissie op zodat het een eigen voorlichtingsapparaat kon ontwikkelen en een standpunt kon innemen in beleidskwesties.⁷⁹ De vrouwenorganisaties aangesloten bij de commissie, die verdeeld konden worden op basis van de verzuiling, staan in onderstaande tabel weergegeven.

Protestant	<i>Nederlandse Christen Vrouwenbond; Christen Jonge Vrouwen Federatie; de Bond van de Christen Boerinnen, Boerendochters, Plattelandsvrouwen en -meisjes in Nederland</i>
Katholiek	<i>Centrum der Nederlands Katholieke Vrouwenbeweging; Rooms-Katholieke Boerinnenbond van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond</i>
Socialistisch	<i>Vrouwenbond van de PvdA; Vrouwenbond NVV</i>
Liberaal of neutraal	<i>Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen; de Nederlandse Vereniging Van Huisvrouwen; de Nationale Vrouwenraad</i>

Tabel 1: Verzuilde vrouwenorganisaties die zitting hadden in de Emigratie Commissie van het NVC.⁸⁰

De commissie bestond uit afwisselend tien of elf leden en een secretaresse. Evers-Dijkhuizen bekleedde als lid van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen vanaf de oprichting tot 1962 de positie van voorzitter. Van 1962 tot en met 1965 werd deze positie overgenomen door J.B. Scherpier-Samsom van de Christen Vrouwenbond.⁸¹ De commissie kwam in de periode van 1951 tot 1965 minimaal twee tot maximaal acht keer per jaar bijeen. Vrouwen die zitting

⁷⁸ Ibidem, 249-253; 303.

⁷⁹ Voor een uitgebreide beschrijving van het ontstaan van de Emigratie Commissie van het NVC zie: Ibidem, 285-87.

⁸⁰ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 1^e Jaarverslag, 1 juni 1951 – 1 juni 1952, 2.

⁸¹ Ibidem, 1; Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 11^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1962, 4.

hadden in de Raad voor de Emigratie en het Emigratiebestuur werden frequent uitgenodigd door de Emigratie Commissie om vergaderingen bij te wonen. Dit gold ook voor vrouwen die werkzaam waren bij de emigratiecentrales, het Rijksarbeidsbureau en de Nederlandse Emigratie Dienst.⁸²

Volgens het eerste jaarverslag bleek de rol van de vrouw in het emigratieproces van belang naarmate de emigratie uit het bevrijde Nederland toenam. Zowel de overheid als maatschappelijke organisaties realiseerden zich dat meer aandacht moest worden besteed aan de emigratievoorbereiding van de vrouw. Dit was een taak voor de vrouwenorganisaties, meende het NVC: ‘zo heeft dan ook het Nederlandse Vrouwen Comité in 1951 het initiatief genomen een commissie in te stellen bestaande uit vrouwen van verschillende levensrichting, die deskundig of belangstellend zijn op het terrein van emigratie, opdat gezamenlijk de belangen van de Nederlandse vrouwelijke emigranten zo goed mogelijk behartigd kunnen worden’.⁸³

Om Nederlandse vrouwen te bereiken werden dertien Provinciale Advies Commissies (PACs) ingesteld, gevestigd in: Leeuwarden, Groningen, Assen, Zwolle, Arnhem, Roermond, Tilburg, Goes, Rotterdam, Den Haag, Amsterdam, Alkmaar en Utrecht. Oorspronkelijk wilde de commissie een selectieorgaan voor zelfstandig emigrerende vrouwen instellen, naar voorbeeld van het Centraal Selectie Orgaan (CSO). Het CSO werd in 1946 opgericht voor de selectie van vrouwen die in militair of civiel verband naar Indonesië wilden emigreren. Het had twaalf provinciale commissies die het praktische selectiewerk uitvoerden. De commissie besloot daarentegen de PACs slechts een voorlichtende functie te geven.⁸⁴ Het werd van belang geacht dat de zuilen eerlijk werden vertegenwoordigd in elke PAC en dat de emigrante werd gewezen op voorlichting die uitging van de emigratiecentrale van haar eigen levensbeschouwing. Dit laatste werd hoofdzakelijk door de katholieke en protestantse vrouwenorganisaties geëist. De PACs werden gevormd uit vier leden: een protestantse, een rooms-katholieke, een afgevaardigde van een huisvrouwen- of plattelandsvereniging en een afgevaardigde van de vrouwenbond van de PvdA of NVV.⁸⁵

Aspirant-emigrantes konden zich direct melden bij een van de leden van de adviescommissie of bij een van de emigratiecentrales, arbeidsbureaus of het secretariaat van aangesloten vrouwenorganisaties. In de laatste drie gevallen werd zij doorverwezen naar de

---

⁸² Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 8^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1959, 1-2.

⁸³ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 1^e Jaarverslag, 1 juni 1951 – 1 juni 1952, 1.

⁸⁴ Atria, archief NVC, inv. nr. 122, Notulen 1^e vergadering Emigratie Commissie, 8 juni 1951, 4-8.

⁸⁵ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 1^e Jaarverslag, 1 juni 1951 – 1 juni 1952, 2; KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Emigratie Commissie NVC taakomschrijving der Provinciale Commissies, september 1952.

dichtstbijzijnde PAC. Wanneer een adviescommissie een aantal gegadigden had doorgekregen werd een gesprekmiddag georganiseerd, waarbij met elke belangstellende een afzonderlijk gesprek werd gevoerd. Bij voorkeur werd dit gesprek bij een van de PAC-leden thuis gehouden om kosten te besparen. Vervolgens wikkeldde de emigratiecentrale of het arbeidsbureau gekozen door de emigrante haar emigratie af. Vanaf 1954 werden door de PAC in Den Haag ook voorlichtingsavonden en –middagen georganiseerd voor groepen.⁸⁶ De Emigratie Commissie vatte de taak van de Provinciale Advies Commissies als volgt samen:

[...] het geven van een algemeen advies over het emigreren m.a.w. het voor *elke* vrouwelijke emigrant mogelijk te maken een gesprek te voeren met deskundige vrouwen over eisen, die aan haar als vrouw gesteld worden en de praktische moeilijkheden, die zich kunnen voordoen bij emigratie. Het gaat hier dus uitsluitend over het verstrekken van die gegevens, die niet of onvoldoende door de bestaande instanties gegeven worden.⁸⁷

Het advies van de PACs was een advies van vrouw tot vrouw, die een expert op het gebied van emigratie was. De PACs waren toegankelijk voor alle vrouwen, maar voornamelijk ongeorganiseerde vrouwen waren de doelgroep. Op de persconferentie van 18 april 1952, georganiseerd door het NVC om de PACs onder de aandacht van de Nederlandse vrouw te brengen, werd verklaard dat voornamelijk deze groep onvoorbereid emigreerde.⁸⁸

Een van de belangrijkste opgaven van de commissie was het bereiken van zo veel mogelijk vrouwen, vooral de vrouwen die niet terecht konden in hun eigen kring. Van 1952 tot en met 1954 drukte de Emigratie Commissie een informatiebrief die naar alle arbeidsbureaus werd gestuurd, zodat elke potentiële emigrante informatie ontving over de dichtstbijzijnde PAC.⁸⁹ Daarnaast maakte het NVC reclame voor de PACs op de radio, in kranten en tijdschriften. Toch ondervonden de PACs moeilijkheden. In Den Haag, Amsterdam en Rotterdam werden veel vrouwen geholpen, maar in andere plaatsen waren de PACs minder succesvol. Dit had volgens de leden vier oorzaken: het ontbreken van het besef onder vrouwelijke emigranten dat voorlichting noodzakelijk was; de ligging van de PACs in het

---

⁸⁶ Atria, archief NVC, inv. nr. 120, Stukken Commissie, Bijlage 48, 12-11-1951, 1-2; inv. nr. 123, 4e Jaarverslag, 1 juni 1954 – 1 juni 1955, 2.

⁸⁷ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 4e Jaarverslag, 1 juni 1954 – 1 juni 1955, 2.

⁸⁸ Atria, archief NVC, inv. nr. 120, Persconferentie, Perscommuniqué; 'Als vrouwen emigreren. Eigen geaardheid, eigen probleem', *Vaderland*, 26-4-1952; inv. nr. 123, 1e Jaarverslag, 1 juni 1951 – 1 juni 1952, 2.

⁸⁹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121. Brief toekomstige emigranten!.

stadscentrum wat een te lange reis was voor vrouwen uit de provincie; het wenden tot een vrouwencommissie was voor sommige vrouwen buiten grote steden niet weggelegd; en de onzekere periode tussen aanmelding voor emigratie en vertrek, waarin niet duidelijk was of de emigratie daadwerkelijk doorging, leidde tot uitstelgedrag op het gebied van voorlichting.⁹⁰ In het derde jaarverslag van de commissie was een stijging te zien in het aantal PAC-consultaties dat in 1952 op 216 werd vastgesteld en in 1953 op 369. Deze cijfers waren in werkelijkheid nog een stuk hoger, omdat niet elke PAC volledige statistische gegevens had bijgehouden of opgestuurd.⁹¹

Ondanks tegenslagen wekten de Provinciale Advies Commissies de aandacht van vrouwenorganisaties in andere Europese landen. De Belgische presidente van de Internationale Vrouwenraad, International Council of Women, toonde interesse in de manier waarop Nederlandse vrouwen over emigratie werden voorgelicht. In juni 1954 op het congres van de Internationale Vrouwenraad in Helsinki diende de Nederlandse voorlichtingsmethode in The Committee on Migration als voorbeeld, aangezien Nederland als enige land in Europa speciale voorlichting aan vrouwen gaf. De afgevaardigde van Italië verzocht toezending van alle uitgaven speciaal voor de vrouw om deze te laten vertalen en te gebruiken in Italië. Ook België toonde interesse, onder meer met het oog op Belgische vrouwen die geheel onvoorbereid naar Congo migreerden.⁹² Tijdens het congres werd een resolutie aangenomen waarin de Nationale Vrouwenraden werd aangedrongen om:

- a. Mede de verantwoording op zich te nemen voor de voorbereiding op emigratie van de vrouwen, die gaan emigreren, zodat zij zo goed mogelijk op de hoogte zijn van de landen waarheen zij van plan zijn te gaan.
- b. De Nationale Vrouwenraden in de immigratielanden bereid moeten zijn die inlichtingen te verstrekken, die niet in de emigratielanden beschikbaar zijn.⁹³

Zes jaar later werden op het congres in Istanboel twee memoranda opgesteld. Het eerste memorandum ging over een standaard plan voor de voorbereiding van emigrantes vóór vertrek. Door de vertegenwoordigster van de Nederlandse Nationale Vrouwenraad werd uitgelegd hoe emigranten in Nederland werden voorbereid. Het tweede memorandum betrof hulpverlening

---

⁹⁰ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 2^e Jaarverslag, 1 juni 1952 – 1 juni 1953, 5-6.

⁹¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 3^e Jaarverslag, 1 juni 1953 – 1 juni 1954, 7.

⁹² Ibidem, 10; Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 4^e Jaarverslag, 1 juni 1954 – 1 juni 1955, 5-6.

⁹³ Ibidem, 5.

aan Nederlandse migranten in ontvangende landen. Hierbij deed Nederland een beroep op de vrouwenorganisaties in bestemmingslanden om gemigreerde vrouwen te helpen met hun integratie.⁹⁴

Of de buitenlandse vrouwenorganisaties iets hebben gedaan met de resoluties en memoranda is onduidelijk. Uit de verslagen blijkt in ieder geval dat niet alleen Nederlandse vrouwenorganisaties zich verantwoordelijk voelden voor emigrantes. Tegelijkertijd demonstreert de voorbeeldfunctie van Nederland de uitzonderlijkheid van zowel de speciaal voor de vrouw ontwikkelde voorlichting en -voorbereiding als de betrokkenheid van vrouwenorganisaties in de Nederlandse emigratie-governance.

3.2 Verzuiling, concurrentie en dubbele voorlichting

Van de aangesloten vrouwenorganisaties bij de Emigratie Commissie van het NVC richtten er drie een eigen emigratiecommissie op. Omdat de vrouwenbond van de PvdA zitting had in het bestuur van de AEC richtte het een kleine (informele) emigratiecommissie op, bestaande uit drie personen. Ook de Nederlandse Christen Vrouwenbond had een emigratiecommissie, in 1950 aangeduid als Emigratie Eigen Contact (EEC). De commissie bestond uit drie tot vijf leden.⁹⁵ Tenslotte stichtte het Centrum der Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging in 1950 de werkgroep Emigratie, die in 1951 uitgroeide tot de Landelijke Emigratie Commissie. Van deze drie emigratiecommissies gericht op de emigratie van de vrouw was het werk van de Landelijke Emigratie Commissie van het CNKV het meest uitgebreid. Volgens Enne Koops werd in katholieke kringen als eerst aandacht besteed aan het genderspect, omdat vrouwen volgens de kerk een belangrijke rol speelden in het godsdienstige onderhoud van de kinderen, stabiele huwelijken en veilige gezinnen, dingen die belangrijk waren voor een succesvolle integratie in het immigratieland.⁹⁶ De invloed van de verzuiling op de voor de vrouw ontwikkelde emigratievoorlichting en –voorbereiding komt het meest naar voren in het werk van de Landelijke Emigratie Commissie van het CNKV. Daarom worden de werkzaamheden van deze commissie nader toegelicht.

De Landelijke Emigratie Commissie kwam zes keer per jaar bijeen en werd gevormd door de voorzitter van het CNKV; vertegenwoordigsters van de drie vrouwelijke

---

⁹⁴ Atria, archief Nationale Vrouwenraad, inv. nr. 116, Standard plan for preparing emigrant women before leaving; Aid to Dutch migrants in receiving countries, 1960.

⁹⁵ <http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/384734032>;
<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/1181257770>.

⁹⁶ Koops, *De dynamiek*, 136.

standsorganisaties; vertegenwoordigsters van de diocesane werkcommissies voor emigratie en een vertegenwoordigster van de Katholieke Meisjesbescherming.⁹⁷ Aan katholieke zijde werd het directe op aspirant-emigranten gerichte werk vanuit de aanmeldingskantoren van de KCES en de diocesane emigratiestichtingen verzorgd. Het CNKV probeerde zoveel mogelijk samen te werken met deze organen. Op het niveau van de diocesen werden door het CNKV werkcommissies opgericht. Leden van deze werkcommissies hadden zitting in het bestuur van de diocesane emigratiestichtingen. Op plaatselijk niveau werden vrouwelijke contactpersonen aangesteld, de emigratieadviseuses, en in grotere plaatsen emigratiecommissies bestaande uit twee tot vier personen.⁹⁸

Het doel van de Landelijke Emigratie Commissie van het CNKV was een bijdrage leveren aan een goede en verantwoorde voorlichting en voorbereiding van de vrouw. De diocesane werkcommissies waren bedoeld om in samenwerking met de diocesane stichtingen het emigratiewerk voor de vrouw in een bepaald diocees te bevorderen. De werkcommissies werkten mee aan emigratiecursussen en het oprichten en ondersteunen van plaatselijke commissies. De plaatselijke commissies en adviseuses dienden emigrantes van praktische voorlichting te voorzien. Daarnaast konden zij meewerken aan plaatselijke emigratieavonden en emigrantes wijzen op het bestaan van de katholieke aanmeldingskantoren.⁹⁹

Vertegenwoordiging in de KCES werd door de Landelijke Emigratie Commissie als meer belangrijk beschouwd dan de vertegenwoordiging in de Emigratie Commissie van het NVC. Door vertegenwoordiging in de KCES 'vormt zij mede het beleid van het katholieke emigratie werk en bovendien krijgt zij maandelijks in de bestuursvergaderingen van de KCES de gelegenheid om mededeling te doen of initiatieven kenbaar te maken m.b.t. het vrouwelijk emigratie werk', zo werd door de Landelijke Emigratie Commissie gesteld.¹⁰⁰ De KCES was er op uit om alle activiteiten op het terrein van emigratie, zoals voorlichting en voorbereiding, binnen eigen zuil te houden. Om deze reden werd het NVC door de KCES als concurrent beschouwd. De activiteiten van de Landelijke Emigratie Commissie van het CNKV moesten worden verdeeld tussen de twee organisaties. In de eerste vergaderingen van de Emigratie Commissie van het NVC werd opgemerkt dat de vrouwenorganisaties vanzelfsprekend in eigen kring bleven samenwerken, voornamelijk aan katholieke zijde.¹⁰¹ Jos van Campen, directeur

---

⁹⁷ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Emigratievoorlichting voor de katholieke vrouw, 1.

⁹⁸ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Organisatie, 24 september 1953, 1.

⁹⁹ Ibidem, 1-2.

¹⁰⁰ Ibidem, 1.

¹⁰¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 122, Notulen eerste vergadering Emigratie Commissie NVC, 8-6-1951, 4; Notulen tweede vergadering Emigratie Commissie NVC, 4-7-1951, 4.

van de KCES, had geen bezwaar tegen de stimulerende invloed van de Emigratie Commissie van het Nederlandse Vrouwen Comité, maar vond ‘enkele activiteiten’ van de commissie niet tot het terrein van het NVC behoren, maar tot het terrein van de verzuilde maatschappelijke organisaties.¹⁰² Zo maakte de KCES zich zorgen over de rol van de Provinciale Advies Commissies in de voorlichting aan de vrouw. Volgens de KCES zouden de PACs zich alleen moeten richten op vrouwen die buiten de invloedssfeer van het voorlichtingswerk van de verzuilde maatschappelijke organisaties vielen.¹⁰³ Ook de protestantse Christen Vrouwen Bond zag de PACs liever als verwijsoorganen naar de verzuilde emigratie-instanties dan als voorlichtingsorganen.¹⁰⁴

Dat het CNKV gevangen zat tussen de KCES en het NVC komt daarnaast naar voren in een brief van L. van Jaarsveld, van de Diocesane Emigratie Stichting in het bisdom Haarlem, aan M. van Nispen tot Sevenaar-Ruijs de Beerenbroeck van het CNKV. In deze brief levert Van Jaarsveld kritiek op de subsidieaanvraag van de Emigratie Commissie van het NVC bij de provincie Zuid-Holland, die door het CNKV gesteund werd. Van Jaarsveld vond het onjuist dat het CNKV afzonderlijk opereerde op het terrein van de Diocesane Stichting. Hij stelde het CNKV voor de keuze om dit te erkennen of zich los te maken van de Diocesane Emigratie Stichting. Het meest verantwoord was volgens Van Jaarsveld als de Katholieke Vrouwenbeweging vanuit de Stichting en onder verantwoordelijkheid van de Stichting het werk onder de emigrerende vrouwen verrichtte en niet staande buiten de katholieke zuil. Ook niet met comités of werkgroepen die buiten de jurisdictie van de Stichting, oftewel het NVC, vielen. Het CNKV mocht de subsidieaanvraag alleen steunen wanneer deze bedoeld was voor activiteiten die buiten het werkterrein van de KCES en de Haarlemse Diocesane Stichting vielen.¹⁰⁵

Uit de positie van het CNKV kan worden opgemaakt dat de verzuiling een rol speelde in de manier waarop emigratievoorlichting en –voorbereiding was georganiseerd. Voornamelijk aan confessionele zijde werd het emigratiewerk in eigen zuil als belangrijk ervaren, waardoor de Emigratie Commissie van het NVC als concurrent werd gezien. Uit deze concurrentie tussen het NVC en de confessionele emigratiecentrales ontstond een dubbele voorlichting en voorbereiding voor de vrouw. Dit kan bovendien een verklaring geven voor het

---

¹⁰² KDC, archief UNKV, inv. nr. 160, Bespreking D.B. van de Unie, 6-10-1960.

¹⁰³ KDC, archief UNKV, inv. nr. 67, Oriënterende bespreking, 15-10-1954; Reactie op oriënterende bespreking, 3-11-1954.

¹⁰⁴ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Notulen vergadering Landelijke Emigratie Commissie CNKV, 25-1-1955, 2-3.

¹⁰⁵ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Brief aan M. van Nispen tot Sevenaar-Ruijs Beerenbroeck van L. van Jaarsveld, 29-3-1954.

mislukken van de PACs. Ondanks de toename in consultaties bereikten de meeste Provinciale Advies Commissies de Nederlandse vrouw namelijk niet genoeg en werd op 1 april 1956 besloten tot de opheffing van twaalf van de dertien PACs. Alleen de succesvolle en uitgebreide PAC in Den Haag bleef bestaan, die in de periode van 1956 tot 1960 tussen de vijfhonderd en viertienhonderd vrouwen voorlichtte.¹⁰⁶

3.3 Er moet een vrouw in!

Door het mislukken van de PACs raakte de Emigratie Commissie van het NVC minder direct betrokken bij de praktische voorlichting van aspirant-emigrantes. Veel PAC-leden zetten hun werk echter voort in eigen kring, wat door de Emigratie Commissie werd aangemoedigd. De commissie stelde zichzelf de vraag of het nog een taak had op het gebied van emigratie. Het antwoord op deze vraag was een volmondige 'ja'. De commissie stelde een lijst op met zes taken, zoals vermeld in het jaarverslag van 1956-1957:

1. Adviescollege inzake emigratie van vrouwelijke emigranten voor het Ned. Vrouwen Comité.
2. Contactorgaan van vertegenwoordigsters van die vrouwenorganisaties die zich bezighouden met emigratie.
3. Trefpunt en plaats van overleg tussen de vertegenwoordigsters van deze vrouwenorganisaties en de leden en plaatsvervangende leden uit het Emigratie Bestuur en uit de Raad voor de Emigratie.
4. Orgaan dat de vóór-selectie verricht van vrouwelijke krachten voor speciale diensten in verband met emigratie.
5. Instelling die de voorbereiding van vrouwelijke aspirant-emigranten in studie blijft houden waarvoor speciale belichting en waarbij de stem van vrouwenorganisaties nog steeds dringend nodig is.
6. Lichaam, dat de Nederlandse vrouw een open oog tracht te geven voor emigratie, door haar uit te leggen wat emigratie inhoudt, om welke redenen emigratie nodig is, enz.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 5^e Jaarverslag, 1 juni 1955 – 1 juni 1956, 2-3; Jaarverslagen 5 t/m 9.

¹⁰⁷ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 6^e Jaarverslag, 1 juni 1956 – 1 juni 1957, 4.

Het voorselecteren van vrouwen voor speciale diensten in verband met emigratie was voor het NVC van groot belang. Het NVC selecteerde sociale werksters op verzoek van de Commissaris voor de Emigratie. Deze sociale werksters verbleven voor bepaalde tijd onder de Nederlandse emigranten in bestemmingslanden. Na terugkeer gaven deze vrouwen lezingen over hun ervaringen aan commissieleden en vertegenwoordigsters van de Emigratie Commissie. Deze informatie werd vervolgens gebruikt in de voorlichting.¹⁰⁸

In 1960 gaf de Emigratie Commissie de brochure *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens* uit. Hierin stonden adressen, contactpersonen, tips en het beschikbare voorlichtingsmateriaal over diverse immigratielanden. In de introductie werd gewezen op het belang van de vrouwenstem in het emigratiebestel:

De Commissie heeft voortdurend gestimuleerd, dat bij de emigratie-organen de voorlichting en voorbereiding van de vrouw meer aandacht krijgt. Hiervoor was van veel belang, dat in alle emigratie-organen de stem van de vrouw gehoord zou worden.¹⁰⁹

Naast de sociale werksters en de vertegenwoordigsters van het NVC in de Raad voor de Emigratie en het Emigratiebestuur werden bij de maatschappelijke organisaties, het Rijksarbeidsbureau en de Emigratiedienst medewerkers aangesteld, die in het bijzonder de belangen van de vrouw behartigden. Bovendien kende het Emigratiebestuur velerlei commissies die verantwoordelijk waren voor voorlichting en voorbereiding. Vier van deze commissies waarin vertegenwoordigsters van het NVC plaatsnamen, werden in de brochure genoemd. Deze commissies zijn met het aantal NVC leden weergegeven in figuur 2.

---

¹⁰⁸ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 1^e Jaarverslag, 1 juni 1951 – 1 juni 1952, 2; Jaarverslag 1 januari – 31 december 1958, 3.

¹⁰⁹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens*, 2.

Figuur 2: Aantal vertegenwoordigers NVC in commissies van het Emigratiebestuur.¹¹⁰

De Vaste Commissie Voorbereidingscursussen begon in 1958, naar aanleiding van een enquête op emigrantenschepen, met een experimentele cursus Engels voor de vrouw.¹¹¹ De Commissie Coördinatie Voorlichting, opgericht in 1959, hield zich in het bijzonder bezig met emigratie-stimulerende projecten, waarvoor het ICEM extra subsidie beschikbaar stelde. In samenwerking met het ICEM gaf het Emigratiebestuur het kwartaalblad *Emigratie* uit om in ruimere kring belangstelling te wekken voor het emigratiegebeuren en de immigratielanden. Het NVC drong aan een vrouw in de redactie te plaatsen, waarvoor Mevrouw W. Stadhouders-Schouten van het CNKV werd aangewezen. In ieder nummer werd aandacht geschonken aan de vrouw en het gezinsleven ‘in den vreemde’.¹¹² In 1958 werd naar aanleiding van overleg tussen het NVC en het Emigratiebestuur de werkcommissie Vrouw en Emigratie ingesteld, die als taak had de Nederlandse vrouwenorganisaties en hun leden meer toegankelijk te maken voor de emigratiegedachte. Projecten werden in nauwe samenwerking uitgevoerd met de Emigratie Commissie van het NVC. De vergaderingen werden voorgezeten door Haveman als Commissaris.¹¹³

De benoeming van een vrouw in de Nederlandse Emigratie Dienst werd in het jaarverslag van de Emigratie Commissie beschreven als ‘de kroon op het werk van de Emigratie Commissie’.¹¹⁴ Ook toen in 1957 Dijkhuizen en Ten Broecke-Hoekstra aangewezen werden om de belangen van de vrouw te behartigen in de Commissie Voorlichting en Propaganda werd

¹¹⁰ Ibidem, 6-7.

¹¹¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 7^e Jaarverslag, 1 juni 1957 – 1 juni 1958, 10.

¹¹² Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 9^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1959, 9.

¹¹³ NA, archief NED, inv. nr. 72, Brief aan de leden van het Emigratiebestuur, 4 december 1958; Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 9^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1959, 7.

¹¹⁴ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 5^e Jaarverslag, 1 juni 1955 – 1 juni 1956, 8.

dit als prestatie gezien.¹¹⁵ Tevens waren vrouwen trots op de betrokkenheid in het emigratiegebeuren binnen hun eigen zuil, zoals de Katholieke Vrouwenbeweging opmerkte: ‘Het feit dat de Katholieke vrouwenbeweging een constituerend deel vormt van de KCES en dat, diocesaan en plaatselijk de vrouwenorganisaties thans vertegenwoordigd zijn in emigratiestichtingen en commissies, moet gezien worden als een teken, dat het emigratiewerk als een eenheid wordt opgevat, waarin de vrouw haar plaats heeft om de specifieke belangen van de vrouwelijke emigranten te behartigen’.¹¹⁶

Na het opheffen van de meeste PACs kon en moest de Emigratie Commissie van het NVC nog nuttig werk verrichten door alle vraagstukken te behandelen waarbij de Nederlandse emigrante betrokken was. Zo kon de commissie van vrouwelijke emigratiedeskundigen uit verschillende levensrichtingen samenwerken en naar eigen zeggen ‘haar stem doen horen’. Op deze manier werd met meer kracht gesproken, omdat alle leden achter de standpunten stonden, maar ook omdat elk lid op zijn eigen plaats in haar organisatie eenzelfde geluid liet horen, waardoor ‘de invloed van de vrouw beter tot haar recht [kwam] in de overwegend voor en op mannen ingestelde emigratie-organen’, zoals in het jaarverslag van 1955-1956 werd vermeld.¹¹⁷

Lidmaatschap in het emigratiebestel werd door het NVC als strategie gebruikt om eigen invloed te vergroten. Deze strategie is eerder toegepast door feministen, zoals Jessica R. Pliley bijvoorbeeld aantoont in haar onderzoek naar de rol van internationale feministen in de League of Nations Advisory Committee on the Trafficking of Women and Children begin twintigste eeuw. Deze vrouwen gebruikten het probleem omtrent vrouwen- en kinderhandel voor hun eigen emancipatoire traject.¹¹⁸ Bovendien paste grote waarde toekennen aan de vrouwenstem in het denkbeeld van de vrouwenbeweging in de jaren vijftig. Zoals uit de literatuur naar voren komt, was de aanstelling van vertegenwoordigsters in het publieke domein in de directe jaren na de oorlog een significant succes van de vrouwenorganisaties. Door ideologische verschillen bestond lang niet altijd consensus onder de vrouwenverenigingen, maar wanneer een nieuw orgaan of commissie in het leven kwam, waren zij het over één ding allemaal eens: ‘Er moet een vrouw in!’¹¹⁹ De vrouwenorganisaties kwamen dus niet alleen op voor de belangen van de vrouw als emigrant, maar ook voor de betrokkenheid van vrouwen in de besluitvorming op het gebied van emigratie.

---

¹¹⁵ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 7e Jaarverslag, 1 juni 1957 – 1 juni 1958, 9.

¹¹⁶ KDC, archief UNKV, inv. nr. 67, Verslag van de emigratie-studiedagen, 23 en 24 maart 1955, 2.

¹¹⁷ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 5^e Jaarverslag, 1 juni 1955 – 1 juni 1956, 8.

¹¹⁸ Jessica R. Pliley, ‘Claims to protection. The rise and fall of feminist abolitionism in the League of Nations’ Committee on the Trafficking of Women and Children, 1919-1936’, *Journal of Women’s History* 22:4 (2010) 90-113.

¹¹⁹ Vermeij en Raben, ‘De eigen waarde’, 105; Van der Steen, *Drift en koers*, 264-270.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de vrouwenorganisaties zich verantwoordelijk voelden voor de belangen van de Nederlandse emigrantes. Net als in andere voor- en naoorlogse migraties van vrouwen werd hulp geboden van vrouw tot vrouw. Ook voor de vrouwenraden op internationaal niveau vormde de emigratie van de vrouw een punt van discussie. De positie van het NVC als vrouwenorganisatie in de Nederlandse emigratie-governance was daarentegen uniek.

Het NVC mocht leden afvaardigen in de Raad voor de Emigratie en het Emigratiebestuur vanwege zijn kennis over de (huis)vrouw. Dit betekende dat de vertegenwoordiging van emigrantes per definitie door vrouwen werd gedaan, omdat vrouwenorganisaties dit als hun taak zagen. Door middel van lobbyen bereikte het NVC zijn plaats in het bestel en zorgde het ervoor dat meer vrouwen plaatsnamen in emigratie-organen. Dat het NVC en de Emigratie Commissie op deze manier te werk gingen, is tegenstrijdig met de vindingen van Esther Plemper. In haar onderzoek naar strategieën van vrouwelijke vrijwilligers stelt Plemper dat de vrouwenbeweging zich tot de jaren tachtig verzette tegen politiek en lobbyen.¹²⁰ Het belang van vrouwenrepresentativiteit waar het NVC voor lobbyde, paste daarentegen wel in het denkbeeld van het sociaal feminisme dat leefde binnen de vrouwenorganisaties in de jaren vijftig. De vrouwenstem moest gehoord worden door de vermeende verschillen tussen de seksen. Voornamelijk ideeën over de eigen waarde van de vrouw en het daarmee samenhangende belang van vrouwenrepresentativiteit bewoog het NVC speler te worden in de emigratieregulering. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het NVC het emigratievraagstuk vanuit een feministisch oogpunt bekeek. Hierbij botsten feministische opvattingen niet met traditionele genderideeën, maar gingen deze factoren hand in hand.

De Emigratie Commissie van het NVC werd het contactpunt voor de belangrijkste vrouwenorganisaties in Nederland en voor vrouwen op verschillende plaatsen in het emigratiebestel. Door dit grote draagvlak kon de commissie sterke standpunten innemen in beleidskwesties in naam van de Nederlandse (aspirant-)emigrante. Het trad als collectief naar buiten, waarbij de verzuiling op het eerste gezicht geen rol leek te spelen. Als koepelorganisatie van verzuilde vrouwenverenigingen was de verzuiling daarentegen wel degelijk van belang binnen het NVC. Door de ideologische verschillen bleven onderlinge geschillen bestaan. De confessionele vrouwenorganisaties, die zowel lid waren van het NVC als de emigratiecentrales,

---

¹²⁰ Plemper, 'Women's strategies', 373.

zaten gevangen tussen de verzuilde emigratiecentrales, die trachtten het emigratiewerk binnen eigen zuil te behouden, en het emigratiewerk van het NVC, waarbij de vrouwenorganisaties samenkwamen om een universeel voorlichtingsapparaat voor de vrouw op te zetten. Wanneer de Emigratie Commissie van het NVC op het werkterrein van de verzuilde organisaties kwam, leidde dit tot weerstand, waardoor het NVC werd beperkt in haar werkzaamheden. De verzuiling beïnvloedde de organisatie van het emigratiewerk dus zodanig dat meerdere organisaties zich gingen bemoeien met de emigratievoorlichting voor de vrouw. Hierdoor ontstond in plaats van één voorlichtingsapparaat een dubbele voorlichting en voorbereiding.

Hoofdstuk 4 Voorlichting en voorbereiding voor de gehuwde vrouw

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het eigen onderzoek naar de emigratievoorlichting en -voorbereiding voor gehuwde en verloofde vrouwen. Eerst wordt besproken welke kenmerken emigrantes hadden volgens sociologen in de jaren vijftig. De sociologische onderzoeken worden in de eerste paragraaf als bron onderzocht, omdat deze iets vertellen over de destijds (wetenschappelijke) opvattingen over de emigrerende vrouw. Vervolgens wordt gekeken naar de emigratiecampagnes van organisaties die zich richtten op de emigratie van de vrouw. Hierbij worden concrete voorbeelden gegeven van de manieren waarop vrouwen werden voorgelicht en voorbereid. De inhoud van de voorlichtingsmethodes, en waar mogelijk de keuzes voor de inhoud, komen aan bod.

4.1 Flinke vrouwen

De sociologische emigratie-onderzoeken uit de jaren vijftig en zestig richtten zich op de kenmerken en motieven van de Nederlandse emigrant. Deze studies werden gedaan in opdracht van de overheid en kunnen geplaatst worden in het kader van het actieve stimuleringsbeleid. Door middel van deze studies werd gezocht naar mogelijkheden tot sturing.¹²¹ In 1954 gaf de Commissaris voor de Emigratie de opdracht om een globaal en statistisch onderzoek uit te voeren naar de emigratie van duizend eenheden (gezinnen en alleenstaanden). Hierbij werden de beweegredenen en verwachtingen van emigranten nagegaan evenals de mate waarin deze werden verwezenlijkt. Meerdere publicaties kwamen voort uit deze opdracht, waaronder de onderzoeken van hoogleraar sociologie Sj. Groenman en socioloog Rob Wentholt. De studie van Groenman, *De Gaande Man*, gebaseerd op enquêtes onder Nederlandse emigranten, richtte zich op de situatie vóór vertrek.¹²² In het proefschrift van Rob Wentholt, *Kenmerken van de Nederlandse Emigrant*, werden de persoonlijke achtergronden, omstandigheden en beweegredenen van mannelijke emigranten geanalyseerd vlak na de emigratie.¹²³ In deze twee studies kwam ook de vrouw aan bod, ook al lag de focus op de man.

In zijn inleiding merkte Groenman op dat wanneer gedacht werd aan emigranten het beeld opkwam van ‘flinke kerels’. Volgens Groenman overheersten mannen, maar waren

---

¹²¹ Van Faassen, ‘Min of meer misbaar’, 59.

¹²² Groenman, *De gaande man*, 15-16.

¹²³ Wentholt, *Kenmerken*.

gezinseenheden belangrijker dan vroeger. Men kreeg hierdoor opeens te maken met de vrouw, misschien zelfs met de ‘flinke vrouw’. De vrouw speelde een grotere rol in het openbare leven dan voorheen en oefende meer invloed uit op tal van beslissingen in het gezin. Hierbij werd door Groenman zelfs het woord ‘geëmancipeerd’ in de mond genomen om de positie van de vrouw te beschrijven. Voor de emigratie betekende dit dat het succes in sterke mate afhing van de rol die de vrouw, de echtgenote, speelde. Groenman was het daarentegen niet eens met deze terminologie waarin de vrouw als aanvullende factor werd gepresenteerd. Dit wees ‘in de richting van een voorbije patriarchale gezinsstructuur’.¹²⁴ Tegelijkertijd werden voor het onderzoek de enquêtes in gevallen van gezinsemigratie alleen afgenomen bij de man, weliswaar het liefst in bijzijn van de vrouw. Wanneer de man niet aanwezig was, werd een nieuwe afspraak gemaakt voor het afnemen van de enquête.¹²⁵

Het onderzoek van Wentholt was gericht op de emigratie van de man, gehuwd dan wel ongehuwd. Hierdoor waren de vrouwen die voorkwamen in zijn onderzoek uitsluitend echtgenotes. Van de 222 mannen waren er 157 getrouwd. De persoonlijkheidskenmerken van de vrouwen werden als volgt ingedeeld:

Vrouw is flink, actief, voortvarend, bekwaam, een ‘steun voor de man’	85
Vrouw is meer passief, volzaam, niet negatief, niet moeilijk	25
Vrouw is moeilijk, problematisch, onaangepast, maar niet onbekwaam	15
Vrouw is verwend, heeft veel steun nodig	7
Vrouw is onvolgroeid (of zelfs debiel), onverantwoordelijk	3
Onbekend	<u>22</u>
Totaal. ¹²⁶	157

De man was onderwerp van onderzoek, omdat volgens de sociologische studies in de meeste gevallen het emigratieplan uitging van de man. Groenman noemde daarentegen een positieve instelling van de vrouw op de emigratie belangrijk, zo niet het belangrijkste element van welslagen. Omgekeerd werd gesteld dat in geval van mislukking en terugkeer meestal de vrouw hiervoor aanleiding gaf, ‘omdat zij niet kon bolwerken’, aldus Groenman.¹²⁷ Op jonge leeftijd zouden vrouwen enthousiast zijn vanwege drang naar avontuur en de bereidheid hun man te

¹²⁴ Groenman, *De gaande man*, 9-10.

¹²⁵ Ibidem, 16-17.

¹²⁶ Wentholt, *Kenmerken*, 58.

¹²⁷ Groenman, *De gaande man*, 30.

volgen. Een beter toekomstperspectief werd ook als motief gegeven, maar door Groenman in twijfel getrokken, omdat dit meestal leek op ‘zo maar een opmerking, omdat zij nu eenmaal iets zeggen moet’. Naarmate de vrouw ouder was, werden haar argumenten over het algemeen positiever en concreter. Een beter toekomstperspectief voor haar kinderen en beter werk voor haar man vormden belangrijke gronden, maar Groenman voegde hier aan toe dat de wat oudere vrouw diep in haar hart misschien wenste dat zij in Nederland kon blijven.¹²⁸

Uit een onderzoek naar de oorzaken van annulering van vijfhonderd emigraties naar Australië bleek dat bij 25 procent van de gehuwden de vrouw de hoofdoorzaak vormde voor emigratie-annulering.¹²⁹ Redenen waarom vrouwen zich verzetten tegen emigratie kwamen voort uit een hechte band met de ouders, voornamelijk de moeder, en angst voor heimwee. Groenman stelde dat vrouwen die ondanks aandringen van hun man weigerden te emigreren het ‘type’ misten, wat kon komen door karakter, persoonlijkheid en de aard van bindingen. ‘Vrouwelijk-intuïtieve zelfkennis’ van vrouwen die weigerden te vertrekken zou daarnaast emigratiemislukkingen voorkomen. Zou de vrouw daarentegen geen rol spelen dan werd het emigratiebesluit vaak eenvoudig genomen, aldus Groenman. De man maakte gemakkelijker de stap, zo was de opvatting, omdat hij minder gebonden was aan familie en zijn omgeving.¹³⁰

Een aparte categorie werd gevormd door de vrouwen die het emigratie-initiatief namen. Deze vrouwen hadden meestal een bijzondere reden, zoals familiemoeilijkheden of een buitenlandse afkomst. In het laatste geval had de vrouw geen familie in Nederland en was zij daardoor minder gehecht aan haar omgeving. De Tweede Wereldoorlog speelde mee bij de emigratiewens van Duitse vrouwen, terwijl emigratie naar een Engelssprekend land voor Engelse vrouwen aantrekkelijk was en bij Nederlands-Indische vrouwen het klimaat een rol speelde.¹³¹ Van de 157 koppels uit het onderzoek van Wentholt nam bij twintig procent de vrouw in plaats van de man het emigratiebesluit. De mannen van deze vrouwen werden gecategoriseerd als ‘vrouwvolgers’.¹³² In Groenmans publicatie waren dit de ‘flinke en ambitieuze vrouwen’, maar ook de ‘dominerende vrouwen’: ‘het type, dat thuis “de broek aan heeft” en dat meestal geflankeerd wordt door een vrij slappe echtgenoot’.¹³³

---

¹²⁸ Groenman, *De gaande man*, 30-31.

¹²⁹ Regeringscommissaris voor de Emigratie bureau onderzoekingen, *Annulering van emigratie. Een onderzoek bij 500 Australië-units naar de redenen, waarom zij van emigratie afzagen* (Den Haag 1959) 10-11.

¹³⁰ Groenman, *De gaande man*, 31-32.

¹³¹ *Ibidem*, 147.

¹³² Wentholt, *Kenmerken*, 122; 135.

¹³³ Groenman, *De gaande man*, 147-148.

De onderzoeken van Groenman en Wentholt werden uitgevoerd en gepubliceerd in een tijd met traditionele opvattingen over gender.¹³⁴ Ondanks het feit dat Groenman de ‘patriarchale gezinsstructuur’ afwees, werden aan de man en vrouw als emigrant kenmerken gekoppeld op basis van gender. Ideaal gezien werd in het emigratieproces de actieve rol bekleed door de man en de passieve rol door de vrouw. Wanneer de vrouw de positie van initiatiefneemster bekleedde, werd dit als afwijkend ervaren. Tegelijkertijd voldeden de mannen die hun vrouw ‘volgden’ niet aan het mannelijkheidsideaal en werden zij bestempeld als ‘slap’.

4.2 Emigratie-minded maken van de vrouw

Volgens de sociologen beschikte Nederland over veel emigratiebereide mannen, maar bij Nederlandse vrouwen ontbrak dit enthousiasme vaak. Vrouwen ervoeren hun eigen problemen wanneer het op emigratie aankwam. Volgens Groenman lag hiervoor de oplossing bij ‘een verantwoorde, speciaal op de vrouw gerichte voorlichting’ die ‘de gedachte aan emigratie meer vertrouwd’ kon maken.¹³⁵ De voorlichting kon onderverdeeld worden in twee categorieën: de voorlichting bedoeld om vrouwen ‘emigratie-minded’ te maken en de voorlichting bedoeld om vrouwen voor te bereiden op hun emigratie.¹³⁶ Oftewel, een deel van de voorlichting moest vrouwen enthousiasmeren voor emigratie, terwijl het andere deel bedoeld was voor vrouwen die reeds besloten hadden dat zij wilden vertrekken.

Emigratie ‘onder de vrouw brengen’ werd door instellingen van het emigratiebestel langs verschillende wegen gedaan. Zo begon de Emigratie Commissie van het NVC in 1954 met informatieverspreiding op de Damesbeurs in Den Haag en de Consumenten en Huishoudbeurs Femina in Rotterdam. De commissie kreeg een eigen informatiestand waar de PACs werden gepromoot.¹³⁷ In 1957 richtte de Nederlandse Emigratie Dienst op aandringen van de Emigratie Commissie stands in voor dezelfde beurzen en de Voorjaarsbeurs voor de Vrouw in Haarlem.¹³⁸

Vanaf 1952 werd elke vrijdagavond in de rubriek Verklaring en Toelichting een zogenaamd radiopraatje over emigratie gehouden. Dit was onderdeel van de regeringszendtijd en werd tien jaar lang verzorgd door H.A. van Luyck, werkzaam als Hoofd Voorlichting bij de Emigratiedienst. In het praatje behandelde Van Luyck allerlei aspecten van de emigratie en

---

¹³⁴ Borkus et al., *Vrouwenstemmen*, 114.

¹³⁵ Groenman, *De gaande man*, 165.

¹³⁶ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, Jaarverslag 1 januari – 31 december 1958, 7-8.

¹³⁷ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 4^e Jaarverslag, 1 juni 1954 – 1 juni 1955, 6.

¹³⁸ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 7^e Jaarverslag, 1 juni 1957 – 1 juni 1958, 5.

beantwoordde hij brieven van luisteraars.¹³⁹ In 1957 werd door het emigratiebestuur besloten het ‘radio-emigratiepraatje voor de vrouw’ op te zetten. Het emigratiepraatje voor de vrouw vond eens in de veertien dagen plaats. Van Luyk vroeg de emigratiecommissie van het NVC om advies voor invulling van het programma. ‘De aanpassing van de vrouw; het openstaan voor het positieve dat het nieuwe land biedt, zoals de ruimte, de mogelijkheden, vooral voor de kinderen; de integratie van de vrouw, met behoud van het eigene – geloof, cultuur, gezinsleven’, werden door de commissie als voorbeelden aangedragen.¹⁴⁰

In 1958 werd door de Emigratie Commissie vastgesteld dat Nederlandse vrouwen en vrouwenorganisaties meer geïnteresseerd moesten worden in de emigratie, omdat de emigratie voor Nederland noodzakelijk was, niet alleen in economisch, maar vooral in ruimtelijk opzicht.¹⁴¹ In 1958 werd daarom in overleg met het Emigratiebestuur de werkcommissie Vrouw en Emigratie opgezet om promotionele emigratieactiviteiten te ontwikkelen voor Nederlandse vrouwen en vrouwenorganisaties. Als voornaamste doel van de programmatische activiteiten werd gezien: meer bekendheid geven aan emigratie; het vormen van een juist oordeel over emigratie; het overwinnen van weerstanden en het kweken van een positieve instelling ten aanzien van het emigratiegebeuren. Georganiseerde vrouwen konden het best worden bereikt via de vrouwenverenigingen. Ongeorganiseerde vrouwen door maatschappelijke werksters en onderwijskrachten. Op basis hiervan werd in 1960 de folder *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens* uitgegeven door de emigratiecommissie van het NVC. Het overzicht van adressen, contactpersonen, tips en beschikbaar voorlichtingsmateriaal zou vrouwen gemakkelijker in contact moeten brengen met emigratie-informatie.¹⁴²

De meest geslaagde ‘promotional activity’ was de brievenschrijfwedstrijd georganiseerd door de werkcommissie in samenwerking met de Emigratie Commissie van het NVC. Deze wedstrijd diende volgens het NVC de ‘lotgevallen van onze emigrantenvrouwen’ bekendheid te geven. In 1959 werd de prijsvraag voor Nederlandse geëmigreerde vrouwen uitgeschreven. Hierin werd aan emigrantes gevraagd om een opstel te schrijven over een alledaagse dag in het nieuwe land. De 22 beste brieven zouden worden gepubliceerd in een boekje. De wedstrijd werd aangekondigd in Nederlandse immigrantenbladen, aan de hand van persoonlijke kanalen zoals de sociale werksters en in de Nederlandse pers.¹⁴³ De

---

¹³⁹ Prenger, *In een sfeer*, 23-4.

¹⁴⁰ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 7^e Jaarverslag, 1 juni 1957 – 1 juni 1958, 6.

¹⁴¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, Jaarverslag 1 januari – 31 december 1958, 8.

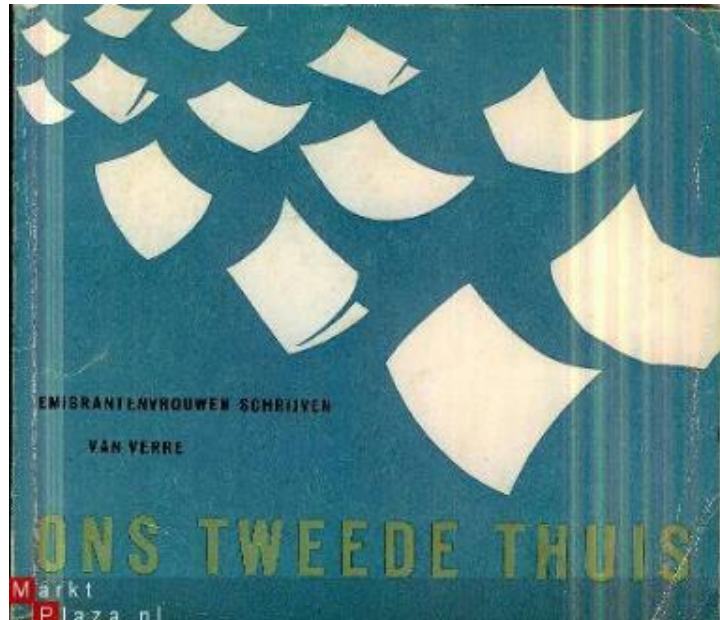
¹⁴² NA, archief NED, inv. nr. 72, Verslag notulen 7-11-1958, 1; Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens*.

¹⁴³ Atria, archief NVC, inv. nr. 120, Correspondentie, Formulering prijsvraag; Afschrift Emigratiebestuur, 4-7-1959; ‘Opstelwedstrijd voor geëmigreerde vrouwen’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 12-11-1959, 17.

schrijfwedstrijd was bedoeld om vrouwen in Nederland een waarheidsgetrouw beeld te geven van het leven van de geëmigreerde vrouw. Het dienden ‘onopgesmukte verhalen van eigen belevenissen, nu eens zwart, dan weer wit, maar meestal van een grijze mengkleur’ te zijn.¹⁴⁴ Samengebundeld zouden deze verhalen een gewenst beeld geven van het leven overzee. Het was de bedoeling dat de emigrantes een brief schreven zoals zij dit aan bekenden deden. Zo werd in de omschrijving vermeld:

Vertel als het ware Uw vroege Nederlandse buurvrouw of een vriendin hoe U het heeft. Het interesseert haar. En niet alleen haar, want er zijn vele Nederlandse gezinnen waar men over emigratie denkt. De moeders van die gezinnen willen graag eens van een vrouw horen, hoe het in een immigratieland is.¹⁴⁵

De alledaagse ervaringen, geschreven van vrouw tot vrouw, moest de actie tot een succes maken. In totaal ontving de commissie 1184 brieven, veel meer dan het comité had verwacht. In 1960 werd het boekje *Ons tweede thuis: emigrantenvrouwen schrijven van verre* uitgegeven. De publicatie werd medegefinancierd door het ICEM.¹⁴⁶

Afbeelding 1: Omslag *Ons Tweede Thuis*.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Atria, archief NVC, inv. nr. 120, Correspondentie, Brief van de werkcommissie Vrouw en Emigratie, 4-7-1954.

¹⁴⁵ Atria, archief NVC, inv. nr. 120, Correspondentie, Omschrijving doel en inhoud van de prijsvraag, 2.

¹⁴⁶ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 9^e jaarverslag, 1 januari – 31 december 1960, 6.

¹⁴⁷ Coobs et al., Emigratie Commissie van het NVC, *Ons tweede thuis*.

4.3 Emigratievoorbereiding

Wanneer de interesse voor emigratie was gewekt konden aspirant-emigranten zich inlezen in talloze brochures. In deze folders stond praktische informatie over bestemmingslanden, aanmelding, bagage, transport, enzovoort.¹⁴⁸ De Stichting Commissie voor Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting gaf in 1953 in samenwerking met de Emigratie Commissie van het NVC de folder *Emigreren, goede voorbereiding* uit. Deze folder was speciaal voor de vrouw geproduceerd en kon worden aangevuld met inlegvellen die informatie bevatten over een van de bestemmingslanden.¹⁴⁹ Naast deze folder zijn voor deze scriptie nog vier brochures gevonden, gepubliceerd tussen 1950 en 1960, die de rol van de vrouw in het emigratieproces bespraken. Dit zijn zowel speciaal voor de vrouw gepubliceerde als algemene folders.¹⁵⁰ Wat voor advies werd in deze folders aan emigrantes gegeven?

Allereerst werd het belang van de vrouw in het slagen van de emigratie in alle folders benadrukt. *Emigratie, goede voorbereiding* begon met ‘Op moeder komt het aan’ en in het boekje *De grote trek: emigratie Noord-Brabant* werd opgemerkt dat de vrouw een ‘reuze aandeel heeft in het slagen van de emigrant’.¹⁵¹ In dit laatste geval werd de vrouw als volger en ondersteuner van haar man ‘de emigrant’ weergegeven. Daarnaast was de vrouw verantwoordelijk voor het creëren van een thuis: ‘Het is de vrouw, die sfeer en huiselijkheid brengen moet in de nieuwe woning’.¹⁵² Het was de taak van de vrouw om de emigratie draaglijk te maken voor het gezin. Zij was verplicht te zorgen voor het thuisfront.¹⁵³

Volgens de brochures was het van belang dat emigranten zich aanpasten aan hun nieuwe omgeving, maar op zo’n manier dat bepaalde Nederlandse normen en waarden bewaard bleven, zoals huiselijkheid: ‘U zult zich wat huishouden en levensgewoonten betreft ook aan veel dingen moeten aanpassen, die anders zijn, dan U in Nederland gewend was [...] Wel moet U de gezellige Hollandse sfeer en huiselijkheid, die men in het buitenland zo vaak mist, in eigen

---

¹⁴⁸ Zie bijvoorbeeld: C.B. Müller en H.W. van Neden, *Praktische gids voor de emigrant* (Amsterdam 1951); Jan D. Rempt, *Emigratie: kansen voor jonge Nederlanders in het buitenland?* (Doetinchem 1950); Stichting Landerverhuizing Nederland, *Algemene wenken voor de Nederlandse emigrant in den vreemde* (Den Haag 1949).

¹⁴⁹ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Stichting Commissie voor Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting, *Emigreren, goede voorbereiding* (Den Haag 1953); Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 2^e Jaarverslag 1 juni 1952 – 1 juni 1953, 6-7.

¹⁵⁰ NVC, *De vrouw en de emigratie*; De Katholieke Vrouwenbeweging, *Practische wenken*; Van Kampen, *Een sprong*; NA, archief DE, inv. nr. 625, *De grote trek. Emigratie Noord-Brabant* (z.p. en z.j.).

¹⁵¹ NA, archief DE, inv. nr. 625, *De grote trek*, 17.

¹⁵² Ibidem, 17.

¹⁵³ Van Kampen, *Een sprong*, 51.

huis scheppen en behouden'.¹⁵⁴ Dit gold ook voor de normen en waarden van de Nederlandse vrouw. Vrouwen moesten zich instellen naar 'de zeden van het land', maar moesten dit doen zonder de 'Hollandse degelijkheid erbij te verliezen'.¹⁵⁵

Afbeelding 2: Omslag *Emigreren, goede voorbereiding*¹⁵⁶

Indien emigranten gelovig waren, was ook het behoud van het geloof in het gezin belangrijk. Dit kwam sterk naar voren in de folder *Practische wenken voor de katholieke emigrerende vrouw*, samengesteld door het CNKV en uitgegeven door de KCES. De brochure, hoofdzakelijk gericht op de getrouwde vrouw, wees op 'de grote taak' van de katholieke vrouw om het geloof uit te breiden. Het was de plicht van de vrouw om het geloof binnen het gezin levend te houden: 'Het zal vooral de taak van de moeder zijn [...] in haar gezin een katholieke sfeer te scheppen

¹⁵⁴ De Katholieke Vrouwenbeweging, *Practische wenken*, 12.

¹⁵⁵ NA, archief DE, inv. nr. 625, *De grote trek*, 17.

¹⁵⁶ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Stichting Commissie voor Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting, *Emigreren, goede voorbereiding*.

en vast te houden'.¹⁵⁷ Het werd aangeraden kinderen naar een katholieke school te sturen, maar wanneer dit niet mogelijk was, moest door de moeder in godsdienstonderwijs worden voorzien. Achterin de brochure stond een boekenlijst met literatuur die hiervoor geschikt was.¹⁵⁸

In de folder *Emigreren, goede voorbereiding* en bijbehorende inlegvellen werd speciaal aandacht besteed aan het huishouden, het leven van de huisvrouw, manieren en gebruiken, en wat te doen met zaken als kleding, meubels en keukengerei.¹⁵⁹ Tot slot werd de vrouw in alle folders aangespoord de taal te leren, omdat zij als huisvrouw hierin gemakkelijk achterbleef. De man leerde het immers op zijn werk en de kinderen op school.¹⁶⁰

Naast de informatiefolders konden emigranten zich abonneren op periodieken van de particuliere emigratiecentrales en de Nederlandse Emigratie Dienst. De Christelijke Emigratie Centrale besteedde via deze weg aandacht aan de emigrantenvrouw door in 1954 een 'Vrouwenrubriek' te introduceren in het *Mededelingenblad*, vanaf 1956 omgedoopt tot de *Emigratiekoerier*. Voor het schrijven van deze rubriek werd speciaal een vrouw in de redactie aangesteld, mevrouw J. den Ouden.¹⁶¹ In 1957 werd de plaats van Den Ouden overgenomen door mevrouw H.R. Scholten.¹⁶² De Vrouwenrubrieken uit 1956, 1957 en 1958 zijn voor deze scriptie bekeken.¹⁶³

In de Vrouwenrubriek werd informatie gegeven speciaal voor de emigrerende vrouw, aan de hand van advies van het vrouwelijke redactielid of het verhaal van een reeds geëmigreerde vrouw. In de rubrieken werd praktische voorlichting gegeven, zoals informatie over de munteenheid, kleding, bagage en de kosten van wonen, werken en levensmiddelen. Ook werd ingegaan op de cultuur van het immigratieland en de verschillen met Nederland. Informatie over gewoontes en gebruiken, voornamelijk eetgewoontes, het winkelen en het krijgen van bezoek, werd in de artikelen besproken. Zo werd de Nederlandse emigrante verteld dat de theevisite er iets anders aan toeging in Canada en Australië:

Pas tegen het einde van de middag, nadat men een hele tijd heeft zitten babbelen over de kinderen, nieuwe recepten, het weer, en allerlei andere, voor dames zo belangrijke onderwerpen, wordt men aan de tafel uitgenodigd. Deze staat keurig gedekt met een

---

¹⁵⁷ De Katholieke Vrouwenbeweging, *Practische wenken*, 7.

¹⁵⁸ Ibidem, 7-8; 16-17.

¹⁵⁹ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Stichting Commissie voor Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting, *Emigreren, goede voorbereiding*.

¹⁶⁰ Van Kampen, *Een sprong*, 51-52; NA, DE, inv. nr. 625, *De grote trek*, 16-17.

¹⁶¹ Koops, *De dynamiek*, 136.

¹⁶² *Emigratiekoerier* nr. 144, 15-10-1957, 2.

¹⁶³ Aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

grote verscheidenheid van cakes, koekjes, sandwiches, slaatjes e.d. [...] en het is niet de gastvrouw, die de gasten bedient, maar het devies is daar “help yourself”. Als eens gevraagd wordt een Hollandse theevisite te organiseren, doe dat dan. Maar begin nooit, wanneer u iets nieuws meemaakt of ziet, te zeggen: “bij ons in Holland”. Er ligt zo gauw een klank in: bij ons is ’t beter!¹⁶⁴

In de artikelen werden emigrantes aangespoord zich aan te passen naar de gebruiken van het immigratieland, zodat ze zich zo snel mogelijk thuis voelden. Hierbij was een goede voorbereiding zeer belangrijk, iets wat in bijna alle artikelen werd aangehaald. Voornamelijk het leren van de Engelse taal werd met klem aanbevolen:

U zult kunnen begrijpen dat wanneer u als Hollandse huisvrouw goed en snel wilt slagen, u wel enigszins op de hoogte moet zijn van de Engelste taal. Het is vooral noodzakelijk deze taal te kennen wanneer men de boodschappen gaat doen of wanneer een leverancier aan de deur komt. Komt er bezoek, of gaat u uit, komen de kinderen thuis met hun vragen en uw man met zijn moeilijkheden, wilt u de Vrouw en Moeder blijven voor uw gezin, het middelpunt zoals hier in Nederland? Zorg er dan voor goed voorbereid te zijn op uw taak daarginds.¹⁶⁵

Daarnaast werd de emigratie niet slechts rooskleurig afgebeeld. Hard werken en doorzettingsvermogen waren dingen die menigmaal werden benadrukt in de Vrouwenrubriek. Tot slot kwam ook in deze artikelen terug dat het slagen van de emigratie voor een groot deel afhing van de vrouw. Het aandeel van de vrouw varieerde daarbij tussen de 50 en 95 procent, percentages die nergens op gebaseerd leken te zijn, maar er vooral toe dienden om vrouwen bewust te maken van hun eigen verantwoordelijkheid in het emigratieproces.¹⁶⁶ Het belang van de vrouw in de emigratie werd bijvoorbeeld ook gebruikt in reclame, zoals in onderstaande advertentie van de Holland-Amerika Lijn:

---

¹⁶⁴ *Emigratiekoerier* nr. 126, 15-1-1957, 7.

¹⁶⁵ *Emigratiekoerier* nr. 112, 15-8-1956, 6.

¹⁶⁶ *Emigratiekoerier* nr. 145, 1-11-1957, 4; *Emigratiekoerier* nr. 155, 1-4-1958, 4.

Waarom per schip?

Omdat U ook aan Uw vrouw moet denken. Het succes van een emigrant hangt immers voor een groot deel van de vrouw af! Aan boord van een schip van de Holland-Amerika Lijn behoeft ze geen kamers te doen, eten te koken en niet de hele dag voor de kinderen te zorgen. Geef haar de kans eens volkomen uit te rusten, voordat ze een nieuw leven begint.

Holland-Amerika Lijn

U vaart er wèl bij!

Afbeelding 3: Advertentie Holland-Amerika Lijn uit de *Emigratiekoerier*, 1-6-1964.¹⁶⁷

4.4 Cursussen en scholing

Wanneer de keus voor emigratie was gemaakt, konden emigranten een voorbereidingscursus volgen. Waarom was emigratievoorbereiding voor de vrouw van belang? Volgens de folder *De Vrouw en de Emigratie* van het NVC was voorbereiding nodig vanwege de sterke banden die vrouwen hadden met hun omgeving:

De vrouw is sterk gehecht aan haar omgeving en zal veel achter moeten laten, zoals steun van familie en vrienden, de gezelligheid van burens, de vertrouwde omgeving, de geestelijke en culturele sfeer, het veilige van de sociale voorzieningen. In het nieuwe

¹⁶⁷ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *Emigratiekoerier* nr. 302, 1-6-1964.

land zal alles anders zijn, de natuur, de mensen, de taal, de voeding, de huisvesting, de levensgewoonten, de manieren, de kerk, de school en het werk.¹⁶⁸

Met een goede voorbereiding vóór vertrek zou de vrouw zich sneller thuis voelen en minder snel heimwee krijgen. Dit kwam ook naar voren in het grammfoonplaatje voor emigrantes dat de emigratiecommissie van het NVC in 1963 uitbracht. Bij aanmelding werd dit plaatje door de aanmeldingskantoren meegegeven. Met de verhalen ‘Telefoon voor u!’ en ‘Vrouwenpraet’ werd het belang van integratie in het immigratieland aangekaart. Geëmigreerde vrouwen moesten participeren in de nieuwe samenleving om vervreemding te voorkomen. Dit kon bereikt worden door het leren van de taal, contact te onderhouden met burens en lid te worden van een vereniging.¹⁶⁹

Afbeelding 4: Europese emigrantes aan tafel.¹⁷⁰

Voor het slagen van de emigratie was ‘mentale voorbereiding’ essentieel. In voorbereidingscursussen werd daarom minimaal vijftien uur besteed aan deze mentale voorbereiding, maar ook geestelijke en medisch-hygiënische voorlichting, het verstrekken van gegevens over land en volk van het betreffende immigratieland, de reis, de aankomst en het slagen van de emigratie. Aan de vrouw werd extra informatie gegeven over onder andere het huishouden, voeding en winkelen. Bovendien werd vijftig uur in de cursus besteed aan het leren

¹⁶⁸ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens*, 9.

¹⁶⁹ NA, archief NED, inv. nr. 72, *Emigreren? Telefoon voor u! Vrouwenpraet*.

¹⁷⁰ Van Kampen, *Een sprong*, 51.

van de taal. De voorbereidingscursussen werden aangeboden door de drie emigratiecentrales AEC, CEC en KCES.¹⁷¹

De voorbereidingscursussen voor de katholieke vrouw werden georganiseerd door het CNKV en de KCES. De emigratiecommissie van de katholieke vrouwenbeweging nam contact op met emigrantes wanneer haar man of verloofde zich had aangemeld bij een katholiek aanmeldingsbureau. Dit werd gedaan door middel van een brief, geadresseerd aan ‘de echtgenoten of verloofden van de aanstaande emigranten’, waarin gratis voorlichting voor de vrouw werden aangeboden. Volgens het CNKV was een goede voorbereiding van belang vanwege de veranderingen die emigratie teweeg bracht en omdat het wel of niet slagen van de emigratie voor tachtig procent afhing van de vrouw. De vrouw diende zich te laten voorlichten in het belang van zichzelf, maar ook in het belang van haar gezin.¹⁷²

Voor de emigratieadviseuses van het CNKV werd een schema samengesteld met voorlichtingsinformatie. Onder de algemene richtlijnen werd benadrukt dat adviseuses de aspirant-emigranten moesten wijzen op de nabije katholieke aanmeldingskantoren en contactpersonen van de KCES. Waren alleen niet-katholieke cursussen beschikbaar dan werd aangeraden deze te volgen, maar met aanvulling van bijeenkomsten speciaal voor de katholieke vrouw en ‘nu en dan een huiselijk praatje’.¹⁷³ De inhoud van het schema bood stof voor deze bijeenkomsten. Onder de algemene richtlijnen stonden de voorlichtingskanalen vermeld: het abonneren op *De Emigrant*, het radiopraatje en de katholieke boeken en brochures. Net als in de folders werd gewezen op het cruciale belang van het leren van de taal. Zonder taalkennis ontstond een vervreemding van het dagelijks en kerkelijke leven, maar ook van het gezin, waarin vader en kinderen de taal sneller onder de knie kregen. Dit laatste leidde tot heimwee en ‘menigmaal tot mislukking van de hele emigratie’.¹⁷⁴ En belangrijk onderdeel van de cursus ging over het godsdienstig (gezins)leven, waarin de vrouw als emigrant de katholieke normen en waarden diende te beschermen. Daarna werden de praktische zaken besproken, zoals kennis over het verstellen van kleding, de samenstelling van maaltijden in het nieuwe land, smaakvolle aankleding van het huis en gezondheidszorg en hygiëne. Vervolgens werd informatie over de voorbereiding voor de reis, zoals bagage en het leven aan boord behandeld.¹⁷⁵ Tot slot kregen de adviseuses aparte informatie over de bestemmingslanden, waarin per land onderwerpen als

---

¹⁷¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, *De vrouw en de emigratie: geschiedenis en gegevens*, 9-10.

¹⁷² http://resources.huygens.knaw.nl/pdf/emigratie/B5b_voorlichtingvrouwen_UnieNKV.pdf.

¹⁷³ KDC, archief UNKV, inv. nr. 19, Schema emigratievoorlichting bestemd voor de adviseuses van de R.K. Vrouwenbeweging, 1.

¹⁷⁴ Ibidem, 2.

¹⁷⁵ Ibidem, 3-10.

godsdienst, onderwijs, elektriciteit, woningen, huishouding, klimaat en kleding aan bod kwamen.¹⁷⁶ Zo konden de adviseuses bijvoorbeeld vermelden dat in Canada ‘breakfast’ meestal bestond uit ‘cereals (maïsvlokken, havermout enz.) gebakken eieren met ham brood of toast en boter’ en dat de Canadese vrouw veel bakte, waardoor het van groot belang was dat de emigrantes zich ‘deze kunst’ eigen maakten vóór vertrek, de Australische huisvrouw haar gehele huishouding meestal zelf deed en de kleding in Zuid-Afrika lichter was dan in Nederland.¹⁷⁷

Dat het leren van de taal als een belangrijk onderdeel van de voorbereiding werd gezien komt in al het voorlichtingsmateriaal naar voren. Het blijkt tevens uit het opzetten van Engelse taalcurssussen speciaal voor de vrouw die op initiatief van het NVC in 1958 van start gingen. Uit een enquête van de Vaste Commissie Voorbereidingscurssussen van het Emigratiebestuur bleek dat ongeveer 47 procent van de gehuwde vrouwen onvoorbereid of slecht voorbereid emigreerden. Op initiatief van de vertegenwoordigster van het NVC werd in samenwerking met de vertegenwoordigsters van de emigratiecentrales en de Nederlandse Emigratie Dienst gezocht naar een methode om gehuwde vrouwen de Engelse taal bij te brengen. Het experiment werd goedgekeurd door de Vaste Commissie. De financiering werd verzorgd door de drie emigratiecentrales, het lesmateriaal werd verschaft door de Emigratiedienst en het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid stelde een lokaal ter beschikking. De cursus werd van 22 april tot 3 november 1958 gegeven door een Engels studente van de Universiteit van Leiden. Aan de eerste cursus namen zeven deelnemers mee.¹⁷⁸ De Engelse taalcurssussen, bestaande uit zestig lessen, werden door de Algemene Emigratie Centrale voortgezet, waaronder een cursus voor vrouwelijke repatrianten uit Indonesië die naar de Verenigde Staten emigreerden.¹⁷⁹ In 1960 werden zeven curssussen in Den Haag gegeven, maar dit aantal daalde naar drie in 1963.¹⁸⁰ In 1964 werd overgestapt op een gemeenschappelijke taal cursus waarin een lesmethode van het ICEM werd gebruikt.¹⁸¹

Naast kennis van taal werd in sommige gevallen kennis van beroep als belangrijk ervaren. Aan alle aspirant-emigranten die werden omgeschoold in de landarbeid werd in 1953 een rondzendbrief gestuurd, waarin werd medegedeeld dat voor hun verloofde of echtgenote de

---

¹⁷⁶ Ibidem, Canada/Australië/Nieuw-Zeeland/Zuid-Afrika.

¹⁷⁷ Ibidem, Canada, 4; Australië, 4; Zuid-Afrika, 9.

¹⁷⁸ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 7^e Jaarverslag, 1 juni 1957 – 1 juni 1958, 7-8; Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1958, 6-7.

¹⁷⁹ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 8^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1959, 3.

¹⁸⁰ Atria, archief NVC, inv. nr. 123, 9^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1960, 4; inv. nr. 121, 12^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1963, 5.

¹⁸¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, 14^e Jaarverslag, 1 januari – 31 december 1965, 5-6.

mogelijkheid bestond om van oktober 1953 tot en met februari 1954 als hulp in de huishouding op een boerenbedrijf te werken. Aanmeldingen werden opgestuurd naar de Nederlandse Emigratie Dienst, maar de plaatsing werd geregeld door de Emigratie Commissie van het NVC. Onderdelen van deze scholing waren het huishouden en alle voorkomende werkzaamheden die door de vrouw op de boerderij werden gedaan, zoals melken, verzorging van kleinvee en onderhoud van de tuin. Naast deze praktische kennis werd getracht de aspirant-emigrante een emigratiecursus te laten volgen om kennis van de Engelse taal en kennis van land en volk van het gekozen immigratieland bij te brengen. Zo mogelijk kon de vrouw ook een speciale landbouw-huishoud- en E.H.B.O.-cursus volgen.¹⁸²

De scholing van de vrouw werd opgezet, omdat cursisten op de landbouwscholingscentra vreesden dat wanneer zij waren geëmigreerd hun verloofde of echtgenote volkomen vreemd zou staan tegenover het boerenleven, waaraan zij zelf reeds gewend waren. Ook de maatschappelijke organisaties stonden achter de scholing van deze vrouwen, dit te meer omdat:

de aanpassing van de vrouwelijke “niet-agrarische” emigrant in het immigratieland, uitermate moeilijk is, indien deze niet vooraf enige kennis heeft opgedaan van het boerenbedrijf. In het tegenovergestelde geval kan dit zelfs tot mislukking leiden.¹⁸³

Er werd gesteld dat ‘het slagen van een emigrantengezin’ in grote mate afhing van de wijze waarop de vrouw zich aan het leven in het immigratieland kon aanpassen. Deze aanpassing werd niet alleen bevorderd door kennis van de taal, maar ook door kennis van het beroep dat door de (aanstaande) echtgenoot werd uitgeoefend.¹⁸⁴ Hoe meer de vrouw was voorbereid, des te groter was de kans op het slagen van de emigratie.

Aanmeldingen waren daarentegen zeer gering, waardoor de Emigratie Commissie van het NVC de scholing in 1955 wilde openstellen voor alle vrouwen en meisjes, ook voor degenen die zelfstandig wensten te emigreren. De duur van deze cursussen werd op zes tot acht maanden gesteld en deelnemers zouden voor hun werk als ‘stagiaire’ een loon van zestig gulden per maand krijgen. De Emigratie Commissie van het NVC legde het plan aan het Emigratiebestuur

---

¹⁸² KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Scholing van vrouwelijke asp.-emigranten op het boerenbedrijf, 1-4; Bijlage: circulaire welke wordt verzonden aan de aspirant emigranten.

¹⁸³ KDC, archief UNKV, inv. nr. 223, Scholing van vrouwelijke asp.-emigranten op het boerenbedrijf, 1.

¹⁸⁴ NA, archief Emigratiebestuur, inv. nr. 115, Brief onderwerp: rijksbijdrage in de kosten van deelname aan voorbereidingscursussen voor emigranten, 3-3-1955, 1.

voor om de overheid veertig gulden bij te laten dragen, zodat de werkgeefsters slechts twintig gulden per maand hoefden te betalen aan de deelnemers.¹⁸⁵

Het Emigratiebestuur vroeg de ‘Vaste Commissie inzake Rijksbijdrage in kosten van deelneming van voorbereidingscursussen voor emigranten’ om advies. Na overleg kwam deze tot de conclusie dat het in het algemeen niet nodig was om subsidie te verlenen aan deze vrouwen, omdat de maatschappelijke organisaties er vrijwel altijd in geslaagd waren een redelijk loon te bieden aan cursisten. In gevallen waar geen redelijk loon kon worden geboden gaf de commissie het advies, om bij wijze van proef voor het jaar 1955, voor een beperkt aantal gevallen subsidie te verstrekken. Dit gold daarentegen niet voor alleenstaande vrouwen, omdat het volgens de commissie niet te verwachten was dat deze scholing voor ongehuwde vrouwen emigratie-bevorderend zou werken.¹⁸⁶

4.5 Conclusie

De mannen moeten zorgen dat er geld op tafel komt, maar de vrouw is de belangrijkste schakel in de keten van de emigratie. Als de verdiensten wat mager mochten uitvallen, zal de emigratie daar nog niet op mislukken; de buikriem kan een gaatje nauwer worden aangehaald. Maar als de vrouw haar verdriet niet de baas kan, verschraalt de levensvreugde in het gehele huisgezin en de geestelijke verkommering sluipt binnen.¹⁸⁷

Dit citaat uit *Het Vrije Volk* verwoordt de conclusie van dit hoofdstuk op een mooie manier. Huisvrouwen en moeders werden voorgelicht en voorbereid voor de naoorlogse emigratie, omdat het slagen of mislukken van de gezinsemigratie in grote mate van hen afhankelijk werd gesteld. Het was de taak van de vrouw de stemming in het gezin hoog te houden. Zij werd daarentegen ook als meest kwetsbaar gezien. De vrouw zou het succes van de emigratie het meest in gevaar brengen. De ‘volle last van het emigrantenbestaan’ kwam, zoals *De Tijd* vermeldde, terecht op de ‘tengere schouders’ van ‘flinke’ vrouwen.¹⁸⁸

Traditionele genderrollen werden weerspiegeld in het voorlichtingsmateriaal, aan de hand van onderwerpen als (eet)gewoonten en het huishouden, maar vormden ook de aanleiding

---

¹⁸⁵ NA, archief Emigratiebestuur, inv. nr. 115, Brief Emigratie Commissie van het NVC aan het Emigratiebestuur, 12-1-1955.

¹⁸⁶ NA, archief Emigratiebestuur, inv. nr. 115, Brief onderwerp: rijksbijdrage in de kosten van deelname aan voorbereidingscursussen voor emigranten, 3-3-1955, 3.

¹⁸⁷ ‘Het kritieke jaar overzee... Het slagen van de emigratie hangt van de vrouw af’, *Het Vrije Volk*, 2-3-1951, 9.

¹⁸⁸ ‘Een stukje goed, degelijk Nederland binnen vier tentwanden’, *De Tijd*, 30-12-1953, 7.

voor het ontwikkelen van aparte voorlichting en voorbereiding. Aparte voorlichting voor de vrouw was nodig, omdat de vrouw haar eigen problemen ervoer. Heimwee, voortkomend uit sterke banden met familie en een slechte integratie in het immigratieland, vormde het grootste probleem. Dit werd gezien als de belangrijkste reden voor het mislukken van de emigratie en kwam voort uit de positie van de huisvrouw, omdat de huisvrouw veel thuisbleef, terwijl de man naar zijn werk ging en de kinderen naar school. Hierdoor raakte zij gemakkelijk geïsoleerd, vooral zonder kennis van de taal. Het leren van de taal werd om deze reden voor de emigrerende vrouw van groot belang gezien.

Naast het belang van een goede integratie werd ook gesproken over het bewaren van Nederlandse culturele normen en waarden. In het emigratieproces was het de taak van de vrouw om de Nederlandse, protestantse of katholieke moraliteit hoog te houden. In protestant en katholiek informatiemateriaal werd veel aandacht besteed aan de rol van de vrouw in het behoud van het geloof (binnen het gezin). Angst voor afvalligheid gevoeld binnen de religieuze zuilen kan hiervoor een verklaring bieden, zoals blijkt uit de literatuur.¹⁸⁹

Tot slot is in dit hoofdstuk duidelijk geworden dat in elke zuil aandacht werd besteed aan de emigratie van de vrouw en dat dit langs velerlei wegen ging, zoals brochures, rubrieken, bijeenkomsten, cursussen en de radio. In de meeste gevallen werd de voorlichting en voorbereiding verzorgd door vrouwen. Vrouwenorganisaties werkten samen met de emigratiecentrales en de overheid om tot een grote hoeveelheid informatie voor de vrouw te komen. In het informatiemateriaal van confessionele organisaties nam het geloof een belangrijke plaats in, maar los hiervan was de inhoud van de emigratievoorlichting soortgelijk. Het was uiteindelijk de keus van de emigrante langs welke weg zij zich wenste te laten voorlichten.

---

¹⁸⁹ Mari Smits, *Met kompas emigreren, katholieken en het vraagstuk van de emigratie in Nederland (1946-1972)* (Nijmegen 1989) 88; Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 204; 218.

Hoofdstuk 5 Zelfstandig emigrerende vrouwen en meisjes

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de emigratievoorlichting en -voorbereiding voor ongehuwde vrouwen en meisjes. Het voorlichtings- en voorbereidingsmateriaal voor vrouwen, zoals besproken in het vorige hoofdstuk, behandelde voornamelijk de rol van de gehuwde vrouw in het emigratieproces, maar deze voorlichting en voorbereiding waren evenzeer bedoeld voor de ongehuwde vrouw. Ook de zelfstandig emigrerende vrouw werd aangeraden de taal te leren en informatie te verzamelen over de reis en het bestemmingsland. Anders dan gehuwde vrouwen emigreerde de alleenstaande vrouw niet als huisvrouw in gezinsverband. De emigratiecommissie van het NVC zag de emigratie van (aanstaande) huisvrouwen en de emigratie van ongehuwde vrouwen en meisjes als twee aparte vraagstukken:

De moeilijkheden, die zij [alleenstaande vrouwen] zullen moeten overwinnen zijn van geheel andere aard. Zij immers moeten zich juist wel “in de wereld” bewegen. Enerzijds vergemakkelijkt dit hun ingroeijing in het nieuwe land; anderzijds valt het leven “in de wereld” de vrouw uit haar wezen toch al moeilijker dan de man en indien deze dan nog totaal anders is dan die waarin zij opgroeide, met verschillen in levensgewoonten en opvattingen, betekent dit een extra verzwaring.¹⁹⁰

Bij de emigratie van zelfstandig emigrerende vrouwen en meisjes kwamen andere vraagstukken kijken. Om wat voor vraagstukken dit ging, wordt in dit hoofdstuk besproken.

5.1 Misbaren en minder misbaren

Begin jaren vijftig bleek het aantal emigrerende jongens en jonge mannen groter dan het aantal emigrerende meisjes en jonge vrouwen. Voornamelijk in de leeftijdscategorie 15 tot en met 24 jaar gold een sterk overwicht van mannelijke emigranten, aangezien voor hen het emigreren het gemakkelijkst en aantrekkelijkst was. Alle immigratielanden ontvingen meer Nederlandse mannen dan vrouwen, maar dit gold het meest voor Nieuw-Zeeland, het land dat zocht naar ongehuwde immigranten.¹⁹¹ Nederlandse emigranten die naar Nieuw-Zeeland vertrokken onder

---

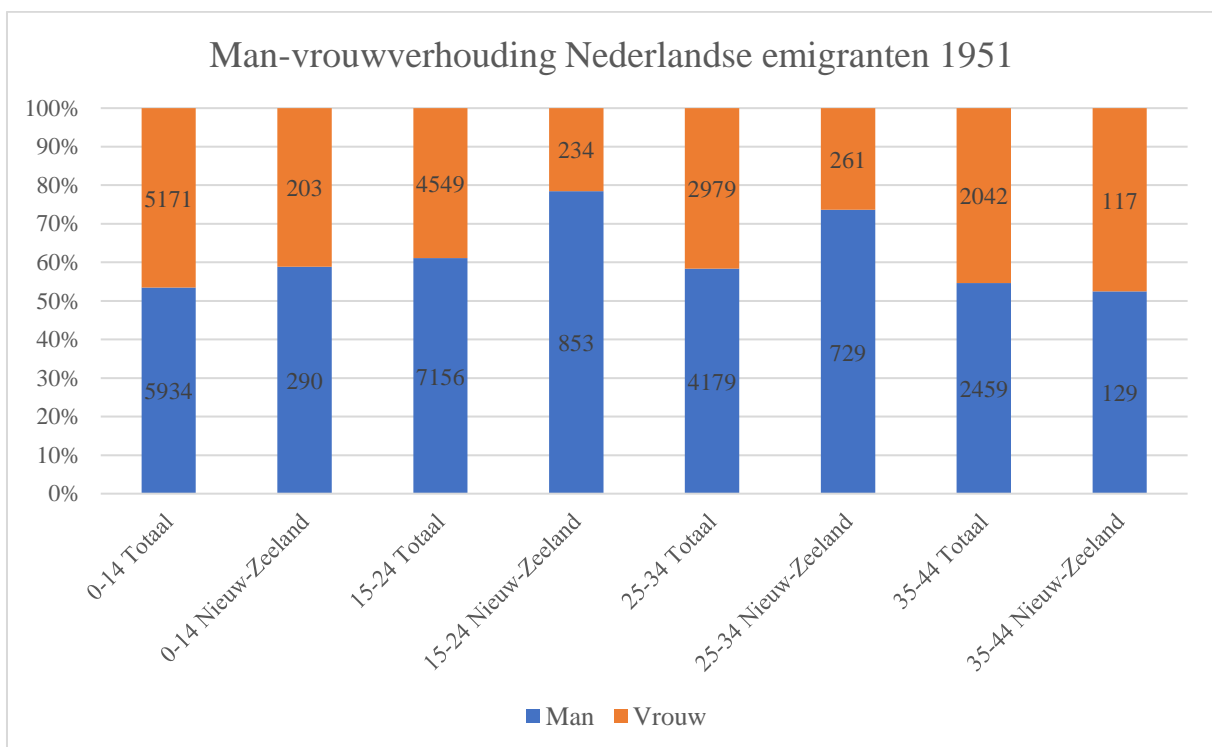
¹⁹⁰ NA, archief DE, inv. nr. 648, Emigratie van vrouwen en meisjes (vergadering van de Emigratie Commissie van het NVC), 6-3-1953, 1.

¹⁹¹ NA, DE, inv. nr. 648, Nota betreffende de wenselijkheid om de emigratie van meisjes, levend in gezinsverband, te stimuleren, en het vraagstuk van de emigratie van alleenstaande jonge vrouwen, 7-5-1952, 1-4.

de algemene immigratiebepalingen en -wetten moesten tussen de 18 en 35 jaar zijn en ongehuwd. Gehuwde emigranten konden emigreren onder de overeenkomst gesloten tussen Nederland en Nieuw-Zeeland. Voordat zij een aanvraag konden indienen, moesten gehuwde emigranten daarentegen verzekerd zijn van huisvesting voor het hele gezin. Dit bemoeilijkte de emigratie van gezinnen naar Nieuw-Zeeland.¹⁹²

Het Nederlandse emigratiebestel maakte zich zorgen over de scheve sekseratio. In de immigratielanden kon het grote aantal ongehuwde mannen leiden tot onrust in de samenleving wanneer concurrentie op de huwelijksmarkt ontstond. Voor een bijdrage aan de bevolkingsgroei van immigratielanden waren bovendien vrouwen in de vruchtbare leeftijd nodig. Ook voor Nederland was de emigratie van jonge vrouwen demografisch wenselijk. Deze groep beïnvloedde de toekomstige bevolkingsaanwas het meest, het gene wat de Nederlandse overheid probeerde te beperken.¹⁹³

Figuur 3: Verhouding geëmigreerde Nederlandse mannen en vrouwen naar alle bestemmingslanden (totaal) en Nieuw-Zeeland, inclusief absolute aantallen, gerangschikt naar leeftijdsgroepen van 0 tot 44 jaar.¹⁹⁴

¹⁹² 'Immigratie-beperking in Canada behoeft geen grote zorg te baren. Nieuw-Zeeland heeft belangstelling voor ongehuwde huishoudelijke vrouwen', *Algemeen Handelsblad*, 7-3-1952, 6.

¹⁹³ NA, archief DE, inv. nr. 648, Nota betreffende de wenselijkheid om de emigratie van meisjes, levend in gezinsverband, te stimuleren, en het vraagstuk van de emigratie van alleenstaande jonge vrouwen, 7-5-1952, 1.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 4.

Om dit probleem tegen te gaan zou in de eerste plaats de emigratie van meisjes in gezinsverband moeten worden gestimuleerd. In de voorlichting kon gewezen worden op de gunstige arbeidsmogelijkheden voor meisjes en de grotere huwelijkskansen in immigratielanden. De tweede groep waarvan de emigratie moest worden bevorderd was die van vrouwen van aan het begin van de vruchtbare leeftijd, ongehuwden en pasgehuwden. De emigratie van alleenstaande jonge vrouwen bracht, volgens de nota waarin de emigratie van jonge vrouwen en meisjes werd besproken, ‘vanzelfsprekend enige moeilijkheden’, die gevolg waren van ‘de grotere morele gevaren voor de alleenstaande vrouw’.¹⁹⁵ Voordat stimulerend kon worden opgetreden, moest onderzocht worden hoe deze moeilijkheden vermeden konden worden. In de nota werden drie opties voorgesteld: het mee laten emigreren van aspirant-emigrantes met gezinnen; een sponsor-systeem, waarbij meisjes onderdak vonden bij goed aangeschreven gezinnen in immigratielanden, als huishoudelijke hulp of als betalend logé met werk buitenshuis; en inrichting van enkele pensiontehuizen waar de jonge vrouwen onderdak kregen, totdat zij elders terecht konden. Bij al deze voorstellen werd gewezen op een goede en verantwoorde begeleiding door (Nederlandse) sociale werksters. Tot slot werd opgemerkt dat bevordering van de emigratie van jonge vrouwen beter niet aan de hand van algemene voorlichting kon worden gedaan. Er moesten speciale regelingen worden getroffen, zodat niet gesuggereerd werd dat jonge vrouwen buiten deze regelingen om in grote aantallen moesten emigreren en er een ‘onverantwoorde exodus’ zou ontstaan.¹⁹⁶

De nota werd verstuurd naar de emigratie attachés in Pretoria, Wellington, Melbourne en Ottawa, de CEC, KCES en het Rijksarbidsbureau. De KCES besprak de nota met vertegenwoordigsters van de Katholieke Vrouwenbeweging, de Rooms-Katholieke Vereniging tot Bescherming van Meisjes en het Katholiek Vrouwelijk Jeugdwerk. Aan katholieke zijde waren ze het in grote lijnen eens met de nota en werden suggesties gedaan voor de praktische uitvoering. Ten aanzien van de emigratie van meisjes in gezinsverband was volgens de KCES een goede documentatie van de beroepsmogelijkheden en opleidingen voor jonge vrouwen noodzakelijk. Ook moesten Engels certificaten van diploma’s worden verstrekt die in Angelsaksische landen werden erkend. Ten aanzien van de emigratie van zelfstandige jonge vrouwen werd geopperd de voorlichting voorlopig te beperken tot die beroepen die ‘een zeker sociaal niveau’ bereikten en daardoor minder grote gevaren meebrachten, met name: huishoudelijke beroepen in gezinnen en inrichtingen; beroepen als verpleegster en

---

¹⁹⁵ Ibidem, 2.

¹⁹⁶ Ibidem, 1-2.

kinderverzorgster; en beroepen in het onderwijs. Een goede voorlichting en nazorg werden eveneens van groot belang geacht, ter wille van de zelfbescherming van de emigrante.¹⁹⁷

Het Rijksarbeidsbureau ging niet zozeer uit van de morele gevaren voor de alleenstaande emigrerende vrouw, maar van de verhoudingen op de arbeidsmarkt en de ervaringen van emigranten uit verschillende beroepsgroepen. Het Rijksarbeidsbureau merkte op dat in Nederland een tekort bestond aan huishoudelijk personeel, waardoor er geen aanleiding bestond de emigratie van deze groep te bevorderen. Uit ervaringen van vrouwelijk personeel in ‘white-collar’ werk, professioneel, administratief en bestuurlijk werk, bleek dat geïmmigreerde vrouwen werden achtergesteld. Dit was bekend bij verpleegsters en kantoorpersoneel. Het Rijksarbeidsbureau concludeerde dat slechts fabrieksmeisjes in aanmerking moesten komen voor een beschermd emigratieprogramma. Met het oog op de beroepsgroepen gaven de KCES en het Rijksarbeidsbureau dus een tegenovergesteld advies.¹⁹⁸

Zoals door Marijke van Faassen reeds is vastgesteld beschouwde de regering de emigratie in de eerste plaats als een vorm van internationale arbeidsbemiddeling, waarbij niet de geschiktheid, maar de misbaarheid van de emigrant voorop werd gesteld. De overheid onderscheidde moeilijk misbare beroepsgroepen en misbaren, zoals werklozen en werknemers in overschotberoepen.¹⁹⁹ Wanneer gekeken wordt naar de misbaarheid van vrouwelijke arbeidskrachten blijkt uit de bronnen dat naast huishoudelijk personeel ook zusters onder de moeilijk misbaren vielen. Tegelijkertijd bestond vanuit de immigratielanden veel vraag naar verpleegsters. In 1950 sloot de Nederlandse overheid een overeenkomst met die van Nieuw-Zeeland, waarin Nederland zich bereid verklaarde mee te werken aan de emigratie van achthonderd ongehuwde vrouwen van 21 tot 35 jaar. Dit aantal moest bestaan uit tweehonderd verpleegsters, vierhonderd huishoudelijke arbeidskrachten en tweehonderd fabrieksarbeidsters.²⁰⁰ Ook in Zuid-Afrika en Australië bestond vraag naar verpleegsters. De vraag van Zuid-Afrika naar verpleegsters werd in 1946 afgewezen, omdat de Nederlandse volksgezondheid ernstig had geleden door de oorlog. Duizenden patiënten met open-tuberculose lagen, naar zeggen van het ministerie van Volksgezondheid, thuis te wachten en veel zusters waren naar Nederlands-Indië uitgezonden.²⁰¹ Door het tekort aan verpleegsters

---

¹⁹⁷ NA, archief DE, inv. nr. 648, Katholieke Centrale Emigratiestichting conclusies.

¹⁹⁸ NA, archief DE, inv. nr. 648, Nota Rijksarbeidsbureau aan de Heer Commissaris voor de Emigratie, 10-6-1952, 2; Notitie voor de Heer E.M.C. van Drs. Geyl, 26-6-1952.

¹⁹⁹ Van Faassen, ‘Min of meer misbaar’, 61-2.

²⁰⁰ NA, archief DE, inv. nr. 2289, Brief van Rijksarbeidsbureau aan de Commissie van Advies voor de arbeid van vrouwen en meisjes, 2-10-1950, 2.

²⁰¹ NA, archief DE, inv. nr. 649, Zuid-Afrika, bericht aan den Heer Directeur-Generaal van het Rijksarbeidsbureau, 12-6-1946.

werd van 1946 tot 1952 het verzoek tot bekendmaking van de vraag naar verplegend personeel in Zuid-Afrika afgewezen door de Commissaris voor de Emigratie.²⁰² In november 1952 werd ingegaan op het verzoek van Zuid-Afrika om de emigratie van ‘een aantal’ verpleegsters te bevorderen. De emigratie naar Zuid-Afrika was belangrijker geworden in de loop van 1952 en droeg bij aan ‘de zo noodzakelijke territoriale spreiding van de emigratie over meer bestemmingslanden’.²⁰³ Omdat stimulering van deze ontwikkeling gewenst was, werd aan het verzoek gehoor gegeven: ‘de omstandigheid, dat het verplegend personeel tot de categorie van hier te lande minder gemakkelijk misbare arbeidskrachten behoort, kan op zichzelf hiervoor geen afdoende beletsel vormen’, zo vermeldde de Commissaris voor de Emigratie.²⁰⁴ De emigratie van moeilijk misbaren zou de emigratiemogelijkheden voor de makkelijk misbaren vergroten.

Hetzelfde gebeurde met de emigratie van verpleegsters naar Australië en Nieuw-Zeeland. De Directeur-generaal van Volksgezondheid diende bezwaar in tegen het bekendmaken van de mogelijkheden in Australië en Nieuw-Zeeland voor vrouwen werkzaam in de verpleging. Dit deed hij ‘uit oogpunt van nationaal belang’. De plaatsvervangende Commissaris voor de Emigratie antwoorde daarentegen dat het emigratiebeleid op lange termijn de verhoogde emigratie van vrouwen vereiste. Alleen om dringende nationale redenen kon worden afgezien van de emigratie van verplegend personeel. De bekendmaking werd daarom doorgezet.²⁰⁵

5.2 Emigratieparadijs Nieuw-Zeeland

In juli 1952 kwam H.L. Bockett, Secretary for Labour and Director of Employment van Nieuw-Zeeland, op bezoek in Den Haag om de emigratie tussen Nederland en Nieuw-Zeeland te bespreken met Haveman. Er werd besloten bijzondere aandacht te besteden aan stimulering van de emigratie van jonge vrouwen.²⁰⁶ Haveman hield een persconferentie waarin hij de vraag naar

---

²⁰² NA, archief DE, inv. nr. 649, Zuid-Afrika, Brief aan de heer Directeur van de SLN, 26-10-1949; brief aan de heer Voorzitter der Suid-Afrikaanse Immigrante Keuringskomitee, 20-6-1951.

²⁰³ NA, archief DE, inv. nr. 649, Zuid-Afrika, Bericht aan de Heer Minister/Staatssecretaris s.z. van de Commissaris voor de Emigratie, betreft: emigratie van verpleegsters, 6-11-1952.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ NA, archief DE, inv. nr. 649, Australië, Rapport van het gesprek met de wnd. Directeur-Generaal Volksgezondheid, Mr. Besier, en Mej. Pippel van die afdeling door de Plv. Commissaris voor de Emigratie, vergezeld van Mej. Mr. Brutel de la Rivière, 19-8-1952.

²⁰⁶ NA, Archief DE, inv. nr. 2289, Verslag der besprekingen tussen Mr. H. L. Bockett, New Zealand, tijdens diens verblijf in Nederland van 7-12 juli 1952, en Mr. Ir B.W. Haveman, 1-2.

vrouwelijke werkkrachten in Nieuw-Zeeland bekend maakte, zo meldde het *Algemeen Handelsblad*:

Op een vandaag te Groningen gehouden persconferentie heeft mr ir. B. W. Haveman voorts medegedeeld, dat hij in antwoord op de kreet uit Nieuw-Zeeland om jonge vrouwelijke arbeidskrachten, voornemens is, in overleg met de Nederlandse vrouwenorganisaties, een dringend beroep te doen op de Nederlandse jonge vrouwen, om werk in Nieuw-Zeeland te accepteren. Vooral aan verpleegsters bestaat in Nieuw-Zeeland grote behoefte, terwijl tevens veel huishoudelijke krachten worden gevraagd voor het grote aantal sociale instellingen, dat men in Nieuw-Zeeland kent. Mr ir. Haveman wil op spectaculaire wijze, b.v. door voor de overtocht een groot schip te charteren, dat niets anders zal vervoeren dan Nederlandse vrouwelijke emigranten, de Nieuw-Zeelandse autoriteiten laten zien, dat niet tevergeefs een beroep op ons land is gedaan. Spr. stelde bij voorbaat de Nederlandse ouders gerust. Hun dochters ontmoeten in onze grote steden heel wat meer gevaren dan in het gemoedelijke Nieuw-Zeeland.²⁰⁷

Er werden twee hoofdoorzaken aangewezen voor het lage aantal zelfstandig emigrerende vrouwen. Ten eerste zou de werkgelegenheid voor een jonge vrouw in Nederland gunstiger zijn dan voor een man en scheen zij zich minder zorgen te maken over de toekomst. Ten tweede werd gesteld dat de vrouw minder zelfstandig was, waardoor haar vertrek bij de ouders op grotere bezwaren stuitte, onder andere met het oog op de mogelijke morele gevaren.²⁰⁸ In de voorlichting gericht op de ongehuwde vrouw stonden om deze redenen de arbeidsmogelijkheden en de veiligheid van het land centraal, wat tevens uit bovenstaande aankondiging van Haveman kan worden opgemaakt.

Alleenstaande vrouwen en mannen konden naar Nieuw-Zeeland emigreren onder het zogenaamde Assisted Passage Scheme. Onder dit schema emigreerde de emigrant met subsidie en werd hij of zij verplicht gesteld om onder contract twee jaar te werken in de betrekking die door het Department of Labour and Deployment werd aangewezen. Het Department was dan ook verantwoordelijk voor onderdak dat voldeed aan de normen 'berekend op de bescherming van haar [de emigrantes] gezondheid en haar algemeen welzijn', zoals werd vermeld door de

---

²⁰⁷ 'Schip vol meisjes naar Nieuw-Zeeland?', *Algemeen Handelsblad*, 11-7-1952, 7.

²⁰⁸ NA, DE, inv. nr. 648, Concept voorlichting betreffende emigratie van vrouwen naar Nieuw Zeeland, 8-8-1952, 1.

Nederlandse Emigratie Dienst.²⁰⁹ Wanneer de emigrant buiten zijn schuld werkloos werd, werd een werklozenuitkering toegekend vanuit de New Zealand Social Security Act.

Afbeelding 5: Verpleegsters in opleiding in Nieuw-Zeeland. Foto afkomstig uit de *Emigratiekoerier*, 15-11-1956.²¹⁰

Zusters konden bijvoorbeeld via het schema emigreren. Volgens informatie van de KCES over de ‘mogelijkheden voor verpleegsters en leerling-verpleegsters in Nieuw-Zeeland’ had het beroep van verpleegster altijd al in hoog aanzien gestaan in Nieuw-Zeeland. De verzorging en werkomstandigheden van leerling-verpleegsters waren ‘uitstekend’, volgens de KCES:

Er is goede accommodatie in alle opzichten, waaronder zoveel mogelijk een eigen slaapkamer en bovendien faciliteiten op het gebied van ontspanning zoals tennisbanen, enz. Huisvesting en voeding zijn vrij, uniformen worden verstrekt en kosteloos gewassen. De werkweek is maximum 40 uur, overuren worden door de meeste ziekenhuizen betaald.²¹¹

---

²⁰⁹ NA, NED, inv. nr. 124, Nieuw-Zeeland, Gegevens door de NED verstrekt in verband met de bespreking van vertegenwoordigsters van Nederlandse vrouwenorganisaties op 10 maart 1955 over het probleem der emigratie van ongehuwde vrouwen naar Nieuw-Zeeland, 4.

²¹⁰ *Emigratiekoerier* nr. 122, 15-11-1956, 4.

²¹¹ KDC, archief KCES, inv. nr. 22, Mogelijkheden voor verpleegsters en leerling-verpleegsters in Nieuw-Zeeland, 2.

Emigrantes die verloofd waren en hun verloofden nareisden, konden niet volgens deze bepalingen van de Nederlands-Nieuw-Zeelandse migratieovereenkomst emigreren. Een andere mogelijkheid was om met een ‘entry-permit’ op eigen kosten te gaan. Het Department was dan niet verantwoordelijk voor het vinden van werk en onderdak. Wanneer het om de emigratie van de vrouw ging, was het voor beide categorieën mogelijk en voor de tweede gewent kerkelijke of particuliere organisaties op de hoogte te stellen van de komst van de emigrante. Deze organisaties konden de emigrante helpen met het zoeken naar werk en huisvesting, de integratie bevorderen en de emigrante in alle opzichten in raad en daad bijstaan.²¹² Het NVC meende dat de zelfstandig emigrerende vrouw behoefte had aan een dergelijke ruggeleuning. Alleen wanneer een goede relatie tussen Nederlandse vrouwenorganisaties en overeenkomstige Nieuw-Zeelandse organisaties gerealiseerd werd, wilde de Emigratie Commissie overgaan op stimulering van de emigratie van alleenstaande vrouwen.²¹³ Volgens de vrouwenorganisaties zouden jonge emigrantes gemakkelijker losgelaten worden indien in Nederland de overtuiging bestond dat de meisjes werden opgevangen door zusterorganisaties in het immigratieland:

Daarom verdient het aanbeveling, dat de vrouwenorganisaties en de kerkelijke-organisaties zich met hun zusterorganisaties in het immigratieland – i.c. Nieuw Zeeland – in verbinding stellen teneinde te gaan, wat door onderling contact en door samenwerking met de Nieuw Zeelandse regering en het Nederlandse immigratie-apparaat aldaar gedaan kan worden om de in Nederland achtergelaten betrekkingen de gerustheid te geven, dat het meisje in het immigratieland niet aan haar lot is overgelaten, doch de nodige bescherming geniet.²¹⁴

Deze bescherming kon daarnaast geboden worden door Nederlandse sociale werkers in het immigratieland. De commissie wilde naast sturing ook de minimumleeftijd waarop zowel mannen als vrouwen zelfstandig mochten emigreren verhogen van 18 naar 21 jaar, met uitzondering van emigranten die werden opgenomen in gezinsverband bij familie of vrienden. Verder diende het stimuleren van de emigratie van meisjes in gezinsverband samen te gaan met

---

²¹² Ibidem, 4; NA, archief DE, inv. nr. 648, Concept voorlichting betreffende emigratie van vrouwen naar Nieuw Zeeland, 8-8-1952, 1-2.

²¹³ NA, archief DE, inv. nr. 648, Emigratie van vrouwen en meisjes (vergadering van de Emigratie Commissie van het NVC), 6-3-1953, 3-4; NA, archief DE, inv. nr. 648, Brief Emigratie Commissie NVC aan de heer Commissaris voor de Emigratie, 6-8-1952, 2.

²¹⁴ NA, archief NED, inv. nr. 124, Nieuw-Zeeland, Gegevens door de Nederlandse Emigratiedienst verstrekt in verband met de bespreking van vertegenwoordigsters van Nederlandse vrouwenorganisaties over het probleem der emigratie van ongehuwde vrouwen naar Nieuw Zeeland, 10-3-1955, 2.

voorlichting over werkgelegenheid, arbeidsvoorwaarden en vak- en schoolopleidingen voor meisjes in het buitenland. Het opvoeren van de emigratie van alleenstaande jonge vrouwen was volgens de vrouwenverenigingen uitsluitend verantwoord indien uitgebreide gegevens over werkgelegenheid, arbeidsvoorwaarden, huisvestingsmogelijkheden en ontspanning bekend waren.²¹⁵ Het NVC hield zich niet zozeer vanuit het demografisch wenselijke oogpunt bezig met het vraagstuk omtrent de emigratie van meisjes en alleenstaande vrouwen, maar naar eigen zeggen ‘meer van uit het belang van en de verantwoordelijkheid voor de emigrerende jonge vrouwen’.²¹⁶

Het emigratiebestel maakte zich zorgen over de morele bescherming van emigrantes. Zo werd in 1950 de eerste overeenkomst met Nieuw-Zeeland pas gesloten nadat de Nederlandse overheid overtuigd was ‘dat de meisjes aldaar geenszins aan bijzondere morele gevaren zouden bloot staan’, zo meldde de Directeur van het Rijksarbeidsbureau.²¹⁷ Het Rijksarbeidsbureau pleitte bovendien voor nazorg, omdat ‘een jeugdig meisje zonder familie of vrienden in een vreemd land ook op zedelijk gebied met meer moeilijkheden te kampen zal hebben dan in een haar vertrouwde omgeving’.²¹⁸

De veiligheid van het land en de mogelijkheid om onder een schema te emigreren maakte Nieuw-Zeeland de beste keuze voor zelfstandig emigrerende vrouwen en meisjes. In een concept voorlichting werd vermeld dat de gevaren ‘wellicht’ kleiner waren dan in Nederland:

Er is praktisch geen “nachtleven”, de leefwijze is eenvoudig en huiselijk. “Dancings” zijn er niet; het gezelligheidsleven van cafés – die er om 6 uur sluiten – is er onbekend. Het zijn vooral de kerken en verenigingen die “gezellige” avondjes organiseren, waar ook wel gedanst wordt.²¹⁹

Ook de Emigratie Commissie van het NVC richtte haar aandacht op Nieuw-Zeeland, omdat: ‘Nieuw-Zeeland wellicht het meest “overzichtelijk” is, het makkelijkst om er in te burgeren,

---

²¹⁵ NA, archief DE, inv. nr. 648, Emigratie Commissie NVC aan de heer Commissaris voor de Emigratie, 6-8-1952, 1-3.

²¹⁶ Ibidem, 1.

²¹⁷ NA, archief DE, inv. nr. 2289, Brief van Rijksarbeidsbureau aan de Commissie van Advies voor de arbeid van vrouwen en meisjes, 2-10-1950, 2.

²¹⁸ Ibidem, 2.

²¹⁹ NA, archief DE, inv. nr. 648, Concept voorlichting betreffende emigratie van vrouwen naar Nieuw Zeeland, 8-8-1952, 1.

misschien ook het meest “soliede””. Bovendien noemde de emigratie-attaché in Wellington Nieuw-Zeeland voor de ongehuwde jonge vrouw ‘veiliger dan Amsterdam!’.²²⁰

Anders dan bij de emigratie van huisvrouwen en mannen vormde morele bescherming een belangrijke factor in de emigratievoorlichting en -voorbereiding voor ongehuwde vrouwen. Deze bevinding uit eigen onderzoek sluit aan bij het onderzoek van Jennifer Redmond naar de voor- en naoorlogse emigratie van alleenstaande Ierse vrouwen. Omdat morele bescherming alleen een rol speelde in de emigratie van alleenstaande vrouwen, en niet in die van alleenstaande mannen, was ‘singleness’ volgens Redmond een gegenderd probleem en bovendien de doorslaggevende factor in het gevormde discours omtrent de emigratie van alleenstaande Ierse vrouwen.²²¹ In de Nederlandse naoorlogse emigratie begon het emigratiebestel zich daarentegen druk te maken om het lot van geëmigreerde vrijgezelle mannen. Het lage aantal zelfstandig emigrerende vrouwen vormde hiervoor de aanleiding, zoals uit de volgende paragraaf zal blijken.

5.3 Een schip met meisjes

In juli 1954 verscheen in het maandblad *Nederlands Kerkewerk* een oproep van Jacques de Vries, een Nederlandse dominee in Australië. De Vries schreef over zijn ontmoeting met Henk van der Meer, een geëmigreerde Nederlandse boer. Henk van der Meer had een goed bestaan opgebouwd in het nieuwe land, maar zat, net als ‘honderden andere jonge Hollanders’, met een probleem: ‘hij heeft geen meisje’.²²² De Nederlandse boer was langs geweest bij alle geëmigreerde families in de omgeving, maar de enkele dochters die voor hem in aanmerking kwamen, waren reeds bezet. Ook het zoeken naar contact met Australische vrouwen mislukte, de Australische man was hem steeds te snel voor. Volgens De Vries waren ‘de huwbare schonen [...] als de lokvinkjes in een uitverkoop: zo vertrokken’. Daarom deed de dominee een dringende oproep aan de consulaten, kerken, pers en emigratieleiders in Nederland en Australië: ‘Stuur een schip met meisjes!’²²³

---

²²⁰ NA, archief DE, inv. nr. 648, Emigratie van vrouwen en meisjes (vergadering van de Emigratie Commissie van het NVC), 6-3-1953, 2.

²²¹ Redmond, “‘Sinful singleness’?”, 470.

²²² NA, archief DE, inv. nr. 649, Jacques de Vries, ‘Ontmoetingen in de Country, een schip met meisjes’, *Nederlands Kerkewerk*, juli 1954, 5.

²²³ NA, archief DE, inv. nr. 649, Jacques de Vries, ‘Ontmoetingen in de Country, een schip met meisjes’, *Nederlands Kerkewerk*, juli 1954, 7.

Afbeelding 6: Afkomstig uit *Het Vrije Volk*, 3-9-1954.²²⁴

Deze uitspraak werd reeds twee jaar eerder gedaan door Haveman.²²⁵ Maar ook door de directeur van de Katholieke Emigratie Stichting, drs. van Campen, die in 1952 Nieuw-Zeeland bezocht. Van Campen achtte het ‘vrijgezellenprobleem’ in Nieuw-Zeeland zeer ernstig:

Nieuw Zeeland is in alle opzichten een emigratie-paradijs. Het landschap is er prachtig, het klimaat heerlijk. Er is goed betaald werk in overvloed. Maar aan dat paradijs ontbreekt iets heel belangrijks. Dat zijn de Eva’s. De pas arriveerde Nederlandse jongens denken daar aanvankelijk heel anders over. Die vinden die knappe Nieuw-Zeelandse meisjes maar wat lief. Als ze er echter een jaartje zijn dan merken ze dat uiterlijk schoon nog geen garantie biedt voor de inhoud. “Het soortelijk gewicht is te laag” merken ze. Dan beginnen de meisjes daar in het verre Nederland in waarde te stijgen. Dan zijn er jongemannen die terug willen om in hun geboorteland een vrouw te zoeken. Dan kan er gebeuren wat drs. Van Campen tijdens een bezoek aan Nieuw Zeeland overkwam toen

²²⁴ NA, archief DE, inv. nr. 648, ‘Jonge immigrant wil trouwen, maar met wie?’, *Het Vrije Volk*, 3-9-1954.

²²⁵ ‘Schip vol meisjes naar Nieuw-Zeeland?’, *Algemeen Handelsblad*, 11-7-1952, 7.

hij 150 Nederlandse jongens wie het stuk voor stuk goed ging vroeg of ze nog wensen hadden. Als uit één mond klonk het: “Stuur ons een schip vol Nederlandse meisjes!”²²⁶

De oproep van De Vries ging in 1954 gepaard met een andere oproep, waarin hetzelfde probleem naar voren werd gebracht. Op 9 januari 1954 plaatste de Australische vrijgezel Maurice Johnston een bericht in de *Haagse Courant* waarin hij vermeldde op zoek te zijn naar vrouwelijke correspondenten. In een maand tijd ontving hij 250 brieven van geïnteresseerde Haagse jonge vrouwen. In het artikel werd vermeld dat sommige briefschrijfster het vrouwenoverschot in Den Haag tussen de vijftienduizend- en dertigduizend schatten en klaagden over de geringe kansen op een echtgenoot.²²⁷ Terwijl volgens de *Leeuwarder Courant* in Australië een ‘ongelimiteerde vraag naar trouwlustige meisjes’ bestond en een ‘overschot van 63.000 mannen tussen de twintig en dertig jaar’.²²⁸ Dit leidde tot een reactie van G. P. Kamstra, een Nederlandse emigrant in Nieuw-Zeeland, die Nederlandse vrouwen opriep te corresponderen met Nederlandse emigranten in plaats van Australiërs en Nieuw-Zeelanders:

Wie er echter wél belang bij hebben, dat zijn de duizenden vrijgezelle Nederlandse jongens, die hier in New Zealand wonen en van wie velen werkelijk ‘poor lonely boys’ zijn. Waarschijnlijk duizenden van deze jongens zouden graag met een Nederlands meisje corresponderen om dan misschien deze meisjes zo gauw mogelijk te laten overkomen.²²⁹

In de kranten werd het tekort aan Nederlandse vrouwen in Australië en Nieuw-Zeeland als aanleiding van het vrijgezellenprobleem gepresenteerd. De oplossing werd dan ook gezocht in het sturen van een schip met meisjes. Dit idee stuitte daarentegen op kritiek. Zo noemde G. Evers, bestuurslid van de Algemene Emigratie Centrale, de uitspraak van de dominee ‘een belediging voor de Nederlandse vrouw’ en noemde de voorzitter, M. A. Reinalda, het voorstel van De Vries ‘onverantwoordelijk’.²³⁰ De Emigratie Commissie van het NVC bracht op 14 september 1954 een persbericht uit, waarin ze haar kritiek leverde op de uitspraken:

---

²²⁶ ‘Nieuw-Zeeland paradijs voor vrijgezellen? Emigratieplannen stranden dikwijls op tegenstand van familie’, *Limburgsch dagblad*, 16-2-1952, 3.

²²⁷ NA, archief DE, inv. nr. 649, ‘Maurice Johnston ontving ruim 250 brieven. Komt naar Nederland om een bruid uit te zoeken’, *Haagse Courant*, 2-2-1954.

²²⁸ ‘In Australië bestaat een ongelimiteerde vraag naar trouwlustige meisjes’, *Leeuwarder Courant*, 13-11-1954.

²²⁹ NA, archief DE, inv. nr. 649, G. P. Kamstra, ‘Stuur een boot vol Nederlandse meisjes’, *Haagse Courant*, 19-2-1954.

²³⁰ NA, archief DE, inv. nr. 648, ‘Jonge immigrant wil trouwen, maar met wie?’, *Het Vrije Volk*, 3-9-1954.

De Emigratiecommissie protesteert tegen de toon en de bewoordingen van vele publicaties en uitspraken, die beledigend zijn voor het Nederlandse meisje, en die bovendien een mens-beschouwing en een opvatting van het huwelijk verraden, die in strijd is, niet alleen met de Christelijke leer aangaande de mens en het huwelijk, maar die in het algemeen in strijd is met de waardigheid van de mens.[...] Het opheffen van de eenzaamheid van de mannelijke ongehuwde emigrant is echter niet, zoals vaak ten onrechte gesuggereerd wordt, te verhelpen met het bevorderen van de emigratie van ongehuwde vrouwen.²³¹

De Emigratie Commissie vermeldde dat kerkelijke en andere instellingen met grote zorgvuldigheid en discretie naar oplossingen zouden zoeken voor het probleem. De pers werd opgeroepen hier rekening mee te houden.²³²

Toen Suurhoff, minister van Sociale Zaken, in 1955 Australië en Nieuw-Zeeland bezocht, keerde het probleem terug in de pers. *De Telegraaf* vermeldde dat het voornaamste emigratieprobleem gevormd werd door ‘het (bij uitstek in Nieuw Zeeland) nijpende tekort aan Nederlandse meisjes’.²³³ Volgens Suurhoff lag daarnaast de oorzaak van het probleem niet bij de meisjes, maar bij de ouders, voornamelijk de moeders: “‘Het zijn niet de Nederlandse meisjes die weigeren te emigreren, maar het zijn haar moeders die geen toestemming geven’”²³⁴

Aan de hand van de krantenartikelen bereikte het vrijgezellenprobleem ook het Emigratiebestuur. Niet alleen de emigratie van alleenstaande vrouwen, maar ook die van alleenstaande mannen bracht morele gevaren met zich mee. Volgens de emigratie attaché in Wellington ontstond dit gevaar door het lage aantal emigrerende Nederlandse meisjes:

Dit verlangen wordt dikwijls bevredigd op een wijze welke op den duur geen stabilisatie doet ontstaan (vrij veel contact met Maori meisjes en met jonge dames, die zich geroepen voelen de eenzaamheid van velen te verbreken) en waaraan morele gevaren verbonden zijn. Dikwijls ook kiest de jongeman die weg niet en blijft zijn onbevredigend

---

²³¹ NA, archief DE, inv. nr. 648, Persbericht Emigratie Commissie NVC, 10-9-1954.

²³² Ibidem.

²³³ ‘Minister Suurhoff terug uit Australië. Crediet en... meisjes voor emigranten. Vooral N.-Zeeland heeft plaats voor jonge vrouwen’, *De Telegraaf*, 15-2-1955, 3.

²³⁴ Ibidem, 3.

en ook partieel onbevredigd leven leiden. Hier ligt voor de niet-verloofde jongeman een groot probleem.²³⁵

De vraag ontstond of briefwisselingen tussen Nederlandse meisjes en emigranten een oplossing zou bieden voor het vrijgezellenprobleem. Een toename van de emigratie van ongehuwde vrouwen leek namelijk onwaarschijnlijk: ‘een nog moeilijker te volbrengen opgave [...] dan voor de man, zodat vooralsnog niet hoeft te worden gerekend, ook in het gunstige geval, op een voldoende verhoogde emigratie van vrouwen’, zo stelde een rapport gericht aan de Commissaris voor de Emigratie.²³⁶ Om vrijgezelle emigranten uit hun isolement te halen zou gereguleerde correspondentie een oplossing bieden. Dit was niet een taak van de overheid, maar van particuliere organisaties die zouden kunnen bemiddelen tussen vrijgezellen. Deze regulering was nodig, omdat Nederlandse meisjes het gevaar liepen in contact te komen met mannen die kwade bedoelingen hadden.²³⁷ Het uiteindelijke doel van de correspondentie was het sluiten van een huwelijk en daarmee de emigratie van het meisje, waardoor rekening moest worden gehouden met geloofsovertuiging, afkomst, belangstellingen en leeftijd van de correspondenten. Geïnteresseerden zouden via kerkelijke en maatschappelijke organisaties in het immigratieland hun aanvraag kunnen indienen. Voor de bemiddeling in Nederland werd de Emigratie Commissie van het NVC naar voren geschoven.²³⁸

De Emigratie Commissie van het NVC ging hiermee niet akkoord. De commissie wilde de correspondentie tussen emigranten en gezinnen in Nederland bevorderen, maar niet tussen huwbare emigranten en meisjes. De leden van het NVC achtten het juist dat de maatschappelijke en kerkelijke organisaties in eigen verband de correspondentie onder eigen verantwoordelijkheid bevorderden. De Emigratie Commissie was van mening dat het vrijgezellenvraagstuk niet werd opgelost met het sturen van een schip met meisjes. In plaats daarvan opperde de commissie voor beperking van het probleem en nader onderzoek van de groepen die in moeilijkheden verkeerden. Een beperking van het probleem kon bereikt worden door in het beleidsstadium, bij besprekingen tussen regeringen, de aandacht te richten op de mogelijkheden van gezinsemigratie. Daarnaast raadde de commissie aan de ongehuwde emigrant te waarschuwen voor de moeilijkheden vóór vertrek. Ook ouders van emigrerende

---

²³⁵ NA, archief DE, inv. nr. 649, Nieuw-Zeeland, Brief aan Commissaris voor de Emigratie van emigratie attaché J. Roberts in Wellington, 4-6-1954, 1.

²³⁶ NA, archief DE, inv. nr. 649, Nieuw-Zeeland, De emigratie van vrouwen en meisjes, 1.

²³⁷ NA, archief DE, inv. nr. 649, Nieuw-Zeeland, Notitie van EMC/ANZ/B/MK betreft de correspondentie tussen meisjes in Nederland en vrijgezellen-emigranten, 6-4-1954, 2; Brief aan Commissaris voor de Emigratie van emigratie attaché J. Roberts in Wellington, 4-6-1954, 2.

²³⁸ NA, archief DE, inv. nr. 649, Nieuw-Zeeland, De emigratie van vrouwen en meisjes, 2-3.

jongens dienden voorgelicht te worden over te verwachten moeilijkheden. De commissie verkoos een mogelijke beperking van de emigratie van ongehuwde mannen boven een uitbreiding van het vrijgezellenprobleem in de immigratielanden. Aan de andere kant zouden ouders niet zonder gegronde reden de emigratie van hun dochter mogen tegenhouden.²³⁹

5.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is gebleken dat in de emigratievoorlichting voor alleenstaande vrouwen en meisjes kansen en morele bescherming centraal stonden. Aan de hand van mogelijkheden op het gebied van werkgelegenheid, arbeidsvoorwaarden en opleiding werd emigratie aantrekkelijk gemaakt voor jonge, ongehuwde vrouwen. Voor immigratielanden, die leden aan een bevolkings- en arbeidstekort, was de migratie van deze vrouwen zowel demografisch als economisch wenselijk. Voor Nederland had de emigratie van jonge, vrouwelijke arbeidskrachten zowel een positieve als een negatieve kant. Om de bevolkingsgroei te laten stagneren was emigratie van deze groep wenselijk, maar het tekort aan zusters en huishoudelijke hulpkrachten in Nederland belette de emigratie van deze beroepsgroepen.

Net als in andere migraties maakten de overheid, de kerk en vrouwenorganisaties zich druk om de moraliteit van vrouwen. Migratie bracht de moraliteit van jonge, ongehuwde vrouwen in vergroot gevaar, omdat zij ontsnapten van het toezicht van de kerk en de staat. Daarom moesten alleenstaande emigrantes worden beschermd en begeleid. Het emigratiebestel zag het liefst ongehuwde vrouwen en meisjes emigreren in gezinsverband, maar door het vrouwentekort begon zij ook met het stimuleren van de emigratie van zelfstandig emigrerende vrouwen. Nieuw-Zeeland, waar vraag bestond naar ongehuwde arbeidskrachten, werd gepresenteerd als emigratieparadijs voor de alleenstaande vrouw, omdat emigrantes konden emigreren binnen een beschermd schema en werden opgevangen door kerkelijke en maatschappelijke organisaties. In de voorlichting werd naast werkgelegenheid deze veiligheid van het immigratieland benadrukt. Dit zou bovendien niet alleen de emigrante gerust stellen, maar tevens haar ouders die de emigratie van hun dochter soms tegenhiielden vanwege de gevaren.

Volgens Jennifer Redmond waren de zorgen omtrent de moraliteit van Ierse alleenstaande emigrantes gegenderd, omdat deze zorgen niet bestonden bij de emigratie van vrijgezelle mannen. Omdat in de Nederlandse emigratie het vrouwentekort werd gekoppeld aan

---

²³⁹ NA, archief DE, inv. nr. 649, Nieuw-Zeeland, Brief aan Emigratiebestuur van Emigratie Commissie NVC, 3-11-1954, 1-4.

het vrijgezellenvraagstuk kwam daarentegen ook de moraliteit van de alleenstaande geëmigreerde man in gevaar. Hierdoor werd de emigratiebevordering van jonge vrouwen nog dringender voor het Emigratiebestuur.

5.5 Epiloog

Vanaf 1952 emigreerden steeds minder Nederlanders als gevolg van een herstel in de Nederlandse economie. Dit ging vanaf 1956 gepaard met het begin van de werving van gastarbeiders door Nederlandse bedrijven onder regie van de Nederlandse overheid. In de politiek en publieke opinie ontstond hierdoor in toenemende mate kritiek op het actieve stimuleringsbeleid en de daaraan verbonden voorlichting en voorbereiding. De overheid vormde daarom in 1961 de actieve emigratiepolitiek om naar een positieve emigratiepolitiek. Hiermee kwam een eind aan de actieve stimulering van emigratie, via voorlichting en financiering, maar niet aan het begeleiden van emigranten. De overheid bleef verantwoordelijk voor het soepele verloop van de overzeese emigratie.²⁴⁰

Het NVC hief in 1965 zijn Emigratie Commissie op, ‘op grond van het feit dat haars inziens het destijds gestelde doel bereikt is, daar in het gehele emigratie apparaat nu vrouwen zijn ingeschakeld’.²⁴¹ Het NVC wilde zijn aandacht op andere werkzaamheden richten en was van mening dat andere organisaties het emigratiewerk beter konden voortzetten. Leden van de Emigratie Commissie van het NVC waren het niet eens met dit besluit, omdat zij meenden dat de taak van de commissie nog niet beëindigd was. De Emigratie Commissie werd daarom overgenomen door de drie emigratiecentrales, omdat ‘ook zij van mening waren, dat een vrouwencommissie in het emigratie apparaat niet gemist kan worden’, zo bleek uit het laatste jaarverslag van de Emigratie Commissie.²⁴² De samenstelling van de commissie bleef vrijwel gelijk.²⁴³

In 1967 werd de Emigratiewet aangepast. In de organisatie, zoals vastgelegd in de Wet op de Emigratie uit 1952, veranderde twee dingen: de functie van Commissaris werd geschrapt en de Raad voor de Emigratie werd vervangen door een emigratiecommissie van de Sociaal Economische Raad. In deze raad kregen de maatschappelijke organisaties opnieuw zitting, maar

---

²⁴⁰ Koops, *De dynamiek*, 137; Van Faassen, *Polder en Emigratie*, 70.

²⁴¹ Atria, archief NVC, inv. nr. 121, 14e Jaarverslag 1 januari – 31 december 1965, 7.

²⁴² Ibidem, 7.

²⁴³ Ibidem, 1-2.

de expliciete bepaling dat minstens één organisatie een vrouwenorganisatie moest zijn, verviel. Dit gold niet voor het Emigratiebestuur waar deze eis bleef bestaan.²⁴⁴

---

²⁴⁴ Van Faassen, *Polder en Emigratie*, 70-71.

Hoofdstuk 6 Conclusie

In deze scriptie is onderzocht hoe en waarom vrouwen werden voorgelicht en voorbereid voor de naoorlogse emigratie uit Nederland. Met deze hoofdvraag is getracht de invloed van gender binnen het Nederlandse naoorlogse stimuleringsbeleid aan het licht te brengen. Motieven en methodes van instanties die zich bezighielden met de emigratie van de vrouw, met in het bijzonder het Nederlandse Vrouwen Comité, zijn aan bod gekomen. Er is hierbij niet alleen aandacht besteed aan de rol van de vrouw in het emigratieproces, maar ook in de emigratie-governance. In deze scriptie zijn vier theoretische factoren getoetst, emancipatie, verzuiling, traditionele genderrollen en moraliteit, die mogelijk van invloed waren op de speciaal voor de vrouw ontwikkelde emigratievoorlichting en -voorbereiding. Geconcludeerd kan worden dat alle vier de factoren van invloed zijn geweest op verschillende gebieden.

Om te beginnen kan emancipatie gezien worden als de aanzet voor de voorlichting en voorbereiding voor de vrouw. Het NVC begon, bij de vorming van het emigratiebestel in 1952, met het lobbyen voor de belangen van Nederlandse emigrantes. Leden van het NVC werden opgenomen in het bestel om de belangen van emigrantes te behartigen, vanwege hun ‘vrouw-zijn’ en expertise als (huis)vrouw. De hulp van vrouw tot vrouw, zoals in andere vormen van gereguleerde migratie ook is vastgesteld, werd langs deze weg onderdeel van het nationale emigratiebestel. Bovendien hadden de vrouwen van het NVC niet alleen de belangen van de emigrerende vrouw op het oog, maar ook hun eigen emancipatie. In het denkbeeld van het sociaal feminisme kwamen de vrouwenorganisaties op voor de betrokkenheid van vrouwen in het besluitvormingsproces. Als volgt kan de deelname van het NVC in de emigratieregulering, en de constante aandrang van het NVC om meer vrouwen te benoemen in emigratiecommissies, gezien worden als middel om de inspraak van vrouwen in politiek en bestuur te vergroten.

De overheid sloot een alliantie met emanciperende vrouwen, maar ook met verzuilde, voornamelijk kerkelijke, organisaties. In deze scriptie is gebleken dat de verzuiling, de tweede factor, van grote invloed was op de organisatie van het emigratiewerk. De verzuiling verdeelde de betrokkenen in het emigratiebestel en beïnvloedde de structuur zodanig dat meerdere organisaties zich gingen bemoeien met de emigratievoorlichting. In elke zuil werd aandacht besteed aan de emigratie van vrouwen, waarbij voornamelijk de kerkelijke organisaties het emigratiewerk binnen eigen zuil probeerden te houden. Naast de zuilen werkte de Emigratie Commissie van het NVC, waarin de verzuilde vrouwenorganisaties samenkwamen, aan een universeel voorlichtingsapparaat voor de vrouw. Dit leidde tot frictie tussen de zuilen en het

NVC, waarbij de katholieke en protestantse vrouwenorganisaties gevangen zaten tussen twee spelers. Concurrentie bestond dus niet alleen tussen de zuilen, maar ook tussen de zuilen en het NVC, waardoor in plaats van één voorlichtingsapparaat een dubbele voorlichting voor de emigrerende vrouw ontstond.

In de actieve emigratiepolitiek stond het slagen van de emigratie voorop. In de vorm van brochures, cursussen, lezingen, tentoonstellingen, geschreven pers en radio werd getracht emigranten zo goed mogelijk voor te bereiden. Voor de vrouw werd een aparte voorlichting ontwikkeld, omdat de emigratie van de vrouw andere problemen met zich meebracht dan de emigratie van de man. Daarnaast is in deze scriptie onderscheid gemaakt tussen de voorlichting voor de gehuwde vrouw en ongehuwde vrouw, omdat bij de emigratie van gehuwde vrouwen andere onderwerpen centraal stonden dan bij de emigratie van ongehuwde vrouwen.

In de voorlichting en voorbereiding voor gehuwde en verloofde vrouwen speelden traditionele genderrollen, de derde factor, een belangrijke rol. Het slagen of mislukken van de gezinsemigratie werd in grote mate afhankelijk gesteld van de huisvrouw. Doordat de huisvrouw veel thuisbleef, raakte zij gemakkelijk geïsoleerd in het nieuwe land en kreeg zij sneller heimwee. Het leren van de taal en participatie in het immigratieland was daarom vooral voor de huisvrouw van belang. Man en kinderen integreerden immers gemakkelijker via werk en school. Traditionele genderrollen vormden niet alleen de aanleiding voor de aparte voorlichting, maar werden daarnaast weerspiegeld in het voorlichtingsmateriaal, waarbij in de voorlichting voor de (huis)vrouw aandacht werd besteed aan zaken als het huishouden, kleding en eetgewoonten.

Bij het voorlichten en voorbereiden van zelfstandig emigrerende vrouwen stonden kansen gecreëerd door werkgelegenheid, arbeidsomstandigheden en opleiding centraal. Dit ging samen met de bescherming van moraliteit, de vierde factor. Net als in andere migraties van vrouwen werd de emigratie van Nederlandse emigrantes gereguleerd door de overheid, kerk en maatschappelijke organisaties, vanwege de morele gevaren verbonden aan migratie. Emigratie van jonge vrouwen in gezinsverband achtte het emigratiebestel meer wenselijk dan de emigratie van alleengaande vrouwen. Het lage aantal emigrerende, ongehuwde vrouwen en meisjes ging daarentegen gepaard met het vrijgezellenprobleem. Door het ‘tekort’ aan Nederlandse vrouwen werd de emigratie van alleenstaande vrouwen alsnog gestimuleerd.

Naast het toetsen van de vier theoretische factoren heeft deze scriptie ook gekeken naar governance. Waar de governance literatuur in grote mate voorschrijvend is, heeft deze scriptie vanuit historisch perspectief laten zien hoe een bepaald governance-bestuur in de praktijk werkte. Zoals dit onderzoek heeft aangetoond, berustte het Nederlandse naoorlogse

emigratiebestel op samenwerking tussen de overheid en maatschappelijke organisaties, waarbij de overheid in feite taken delegeerde aan maatschappelijke belangengroepen. Niet alleen kon via de verzuilde emigratiecentrales en het NVC een grote achterban worden bereikt, ook beschermdde de overheid zich op deze manier tegen beschuldigingen van propaganda. Naast deze nationale samenwerking is bovendien gebleken dat het ICEM, een internationale NGO, betrokken was bij de financiering van voorlichtings- en voorbereidingsprojecten speciaal voor Nederlandse vrouwen.

Bij de analyse van de emigratie-governance speelden in deze scriptie de vrouwenorganisaties als claimmakers van Nederlandse emigrantes de hoofdrol. Hierover kan tot slot worden opgemerkt dat de vrouwenorganisaties door middel van de emigratieregulering hun invloed langs twee wegen wisten te vergroten. Ten eerste vertegenwoordigde het NVC emigrantes op basis van de eigen waarde van de vrouw, maar wist het comité zijn claim te versterken door in te spelen op de overtuiging dat het succes van de emigratie grotendeels afhing van de vrouw, zoals bepleit werd door sociologen in de jaren vijftig. Vrouwen waren een belangrijke doelgroep van het stimuleringsbeleid, wat het NVC als vertegenwoordiger van vrouwen een belangrijke speler maakte in het emigratiebestel. Ten tweede versterkten vrouwenorganisaties hun positie door middel van samenwerking met verzuilde organisaties. Naast concurrentie bestond namelijk een wederzijdse afhankelijkheid tussen de verzuilde organisaties en de vrouwenorganisaties. Enerzijds hadden de zuilen de vrouwenorganisaties nodig voor de ontwikkeling van het verzuilde emigratiewerk voor de vrouw en anderzijds werd aan de hand van deze samenwerking de inspraak van de vrouwenorganisaties binnen de zuilen vergroot. Het emancipatoire traject van de vrouwenorganisaties doorsneed daarmee de zuilen.

Ter afsluiting, door de motieven en methodes van organen betrokken bij de emigratie van de vrouw onder de loep te nemen is niet alleen onderzocht hoe en waarom (aspirant-) emigrantes werden voorgelicht en voorbereid, maar is tevens de praktijk van een governance-bestuur geanalyseerd. Zodoende heeft deze scriptie de invloed van gender in de Nederlandse naoorlogse emigratie verklaard en zijn de belangen, verhoudingen en strategieën van betrokken spelers in de emigratieregulering blootgelegd.

Bronnen en literatuur

Lijst van archivalia

Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis

Archief NVC

- Inv. nr. 120   Stukken betreffende emigratie geordend op onderwerp, 1945-1967.
Inv. nr. 121   Ingekomen stukken van en minuten van uitgaande stukken aan emigratieorganisaties en de Emigratie Commissie van het Comité, 1961-1967.
Inv. nr. 122   Agenda's en notulen van vergaderingen van de Emigratie Commissie van het Comité; met correspondentie betreffende een schrijfwedstrijd die verwerkt is in de publicatie 'Ons tweede thuis deel 1 en deel 2', 1951-1964.
Inv. nr. 123   Jaarverslagen over 1951-1963 van de Emigratie Commissie van het Comité, 1952-1963.

Archief Nationale Vrouwenraad

- Inv. nr. 116   Stukken betreffende het Migration Committee van de ICW, 1960.

Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen

Archief KCES

- Inv. nr. 22   Verhandeling 'Mogelijkheden voor verpleegsters en leerling-verpleegsters in Nieuw-Zeeland van (anoniem), 1955.

Archief UNKV

- Inv. nr. 19   Stukken betreffende emigratievoorlichting voor de adviseuses van de RK Vrouwenbeweging, 1954.
Inv. nr. 67   Stukken betreffende de KCES, 1949, 1954-1959.
Inv. nr. 160   Stukken betreffende emigratie-aangelegenheden en de werkgroep Emigratie van de Katholieke Vrouwenbeweging, 1950, 1953, 1957-1965.
Inv. nr. 223   Stukken betreffende de emigratiecommissie van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging, 1953-1957.

Nationaal Archief

Archief Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: Directie voor de Emigratie

- Inv. nr. 625   Voorlichting inzake emigratie, 1949-1954.
Inv. nr. 648   Emigratie van vrouwen, 1946-1970.
Inv. nr. 649   Emigratie van vrouwen, 1946-1970.
Inv. nr. 2289   Emigratie van vrouwen naar Nieuw-Zeeland, 1950 – 1953.

Archief Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: Emigratiebestuur

Inv. nr. 115   Landbouwscholing van vrouwelijke aspirant-emigranten, 1955.

Archief Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: Nederlandse Emigratie Dienst

Inv. nr. 72   Deelname aan de werkcommissie van het emigratiebestuur 'Vrouw en Emigratie', 1958-1966.

Inv. nr. 124   Emigratie van vrouwen en meisjes, 1954-1965.

Kranten (1950-1959)

Algemeen Dagblad

Algemeen Handelsblad

De Tijd

Haagse Courant

Het Vaderland

Het Vrije Volk

Leeuwarder Courant

Limburgsch Dagblad

Nieuwsblad van het Noorden

Telegraaf

Tijdschriften

Emigratiekoerier (1956, 1957, 1958)

Afbeelding en citaat omslag

Nationaal Archief, Cursus in Oirschot voor Canadese boerinnen in spé, 9 juni 1948:

<https://www.flickr.com/photos/nationaalarchief/2948393463/in/album-72157608114433731/>.

Citaat in titel: 'Een stukje goed, degelijk Nederland binnen vier tentwanden', *De Tijd*, 30-12-1953, 7.

Digitale bronnen

Laatst geraadpleegd: 10-5-2017

<http://www.delpher.nl>.

<http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lkyqidrt>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/tellegen>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/1181257770>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/384734032>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/817700415>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/map>.

<http://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/persoon/1761211332>.

http://resources.huygens.knaw.nl/pdf/emigratie/B5b_voorlichtingvrouwen_UnieNKV.pdf.

Literatuur

Biemond-Boer, Betsy, *'Die Hollanders zijn gek!' Identiteit en integratie van bevindelijk gereformeerden in Canada* (Amsterdam 2008).

Borkus, Marja et al., *Vrouwenstemmen. 100 jaar vrouwenbelangen, 75 jaar vrouwenkiesrecht* (Zutphen 1994).

Bosch, Mineke, 'Domesticity, pillarization and gender. Historical explanations for the divergent of Dutch women's economic citizenships', *Low Countries Historical Review* 125:2-3 (2010) 269-300.

Bush, Julia, "'The right sort of woman': female emigrators and emigration to the British Empire, 1890-1910", *Women's History Review* 3:3 (1994) 385-409.

Chilton, Lisa, *Agents of Empire: British female migration to Canada and Australia, 1860s-1930* (Toronto 2007).

Coops, W.H., et al., Emigratie Commissie van het NVC, *Ons tweede thuis. Emigrantenvrouwen schrijven van verre* (Den Haag 1960).

De Katholieke Vrouwenbeweging, *Practische wenken voor de katholieke emigrerende vrouw* (z.p. 1950).

Dekker, Jeroen J.H., 'Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw. Het bijzondere van de Nederlandse casus', *LCHR* 130-2 (2015) 70-91.

Ellemers, J.E., *The determinants of emigration. An analysis of Dutch studies on migration* (Amsterdam 1964).

Esser, Reingard, "'Language no obstacle': war brides in German press, 1945-49", *Women's History Review* 12:4 (2003) 577-603.

Faassen, van Marijke, 'Min of meer misbaar. Naoorlogse emigratie vanuit Nederland: achtergronden en organisatie, particuliere motieven en overheidsprykkels, 1946-1967', in: Saskia Poldervaart, Hanneke Willemsen en Jan Willem Schilt (eds.), *Van Hot naar her. Nederlandse migratie vroeger, nu en morgen* (Amsterdam 2001) 50-67.

Faassen, van Marijke, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014) 97-102.

Feys, Torsten, 'The visible hand of shipping interests in American migration policies 1815-1914', *TSEG* 7:1 (2010) 38-62.

Freund, Alexander, 'Contesting the meanings of migration: German women's immigration to Canada in the 1950s', *Canadian Ethnic Studies* 41:3 (2010) 1-26.

Frijda, N.H., *Emigranten, niet-emigranten. Kwantitatieve analyse van een onderzoek naar de motieven van een groep emigranten* (Den Haag 1960).

Granfield, Linda, *Brass buttons and silver horseshoes. Stories from Canada's British war brides* (Toronto 2002).

Groenman, Sj., *De gaande man. Gronden van de emigratiebeslissing. Rapport naar aanleiding, van een onderzoek verricht in opdracht van de Regeringscommissaris voor de emigratie met een inleiding* (Den Haag 1958).

Hofstede, B.P., *Thwarted exodus. Post-War overseas migration from the Netherlands* (Den Haag 1964).

Kaal, Harm, 'Appealing to the female vote: Dutch political parties and the approach of women voters in general election campaigns, c. 1922-1980', *Women's History Review* 24:5 (2015) 776-808.

Kaplan, Marion, 'Prostitution, morality crusades and feminism: German-Jewish feminists and the campaign against white slavery', *Women's Studies International Forum* 5:6 (1982) 619-627.

Kennedy, Corinne, "They brought us Eaton's catalogues": issues of gender, consumerism, and citizenship in the stories of Second World War British war brides (Proefschrift Carleton University, Ottawa 2002).

Koops, Enne, *De dynamiek van een emigratiecultuur. De emigratie van gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord Amerika in vergelijkend perspectief (1947-1963)* (Hilversum 2010) 105-137.

Langfield, Michèle, 'Gender blind? Australian immigration policy and practice, 1901-1930', *Journal of Australian Studies* 27:79 (2009) 143-152.

Linders, Anneke, 'Vier fronten, één strijd. Mr N.S. Corry Tendeloo in het spanningsveld van continuïteit en verandering 1945-1956 in: Paul Luykx en Pim Slot (eds.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 109-29.

Müller C.B., en H.W. van Neden, *Praktische gids voor de emigrant* (Amsterdam 1951).

Obdeijn, Herman en Marlou Schrover, *Komen en Gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).

O'Donnell, Krista, *The colonial woman question: gender, national identity, and empire in the German colonial society female emigration program, 1896-1914* (Proefschrift Binghamton University, New York 1996).

Oxendale, Stephanie M., "What should they know of England who only England know?" Ideas of Englishness, Empire and organized women's emigration, 1902-1927 (Proefschrift State University of New York, Binghamton 2000).

Peters, Nonja, 'Two generations of Dutch women in Australia: citizenship, identity and belonging', in: Nonja Peters ed., *The Dutch down under 1606-2006* (Crawley 2006) 224-241.

Petersen, W., *Some factors influencing postwar emigration from The Netherlands* (Den Haag 1952).

Pickles, Katie, 'Empire settlement and single British women as New Zealand domestic servants during the 1920s', *New Zealand Journal of History* 35 (2001) 22-44.

Plempers, Esther, 'Women's strategies in Dutch philanthropy', *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 4 (1994) 365-382.

Pliley, Jessica R., 'Claims to protection. The rise and fall of feminist abolitionism in the League of Nations' Committee on the Trafficking of Women and Children, 1919-1936', *Journal of Women's History* 22:4 (2010) 90-113.

Prenger, M., 'In an atmosphere of chronic cheerfulness. Dutch emigration propaganda films in the fifties and early sixties', in: Rob Kroes en Henk-Otto Neuschäfer (eds.), *The Dutch in North-America. Their immigration and cultural continuity* (Amsterdam 1991) 80-111.

Prenger, M., *In een sfeer van chronische blijmoedigheid. Emigratievoorlichtingsfilms in de jaren vijftig en begin jaren zestig* (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1987).

Redmond, Jennifer, "'Sinful Singleness'? Exploring the discourses on Irish single women's emigration to England, 1922-1948", *Women's History Review* 17:3 (2008) 455-476.

Regeringscommissaris voor de Emigratie bureau onderzoeken, *Annulering van emigratie. Een onderzoek bij 500 Australië-units naar de redenen, waarom zij van emigratie afzagen* (Den Haag 1959).

Rempt, Jan D., *Emigratie: kansen voor jonge Nederlanders in het buitenland?* (Doetinchem 1950).

Ribberink, Anneke, *Politiek veelstromenland. Feminisme* (Leiden 1987).

Schrover, Marlou en Marijke van Faassen, 'Invisibility and selectivity. Introduction to the special issue on Dutch overseas emigration in the nineteenth and twentieth century', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 7:2 (2010) 3-31.

Smith, Jean P., “‘The women’s branch of the Commonwealth relations office’: the Society for the Overseas Settlement of British Women and the life of empire migration”, *Women’s History Review* 25:4 (2016) 520-535.

Smits, Mari, *Met kompas emigreren, katholieken en het vraagstuk van de emigratie in Nederland (1946-1972)* (Nijmegen 1989).

Steen, van der Margit, *Drift en koers. De levens van Hilda Verweij-Jonker (1908-2004)* (Amsterdam 2011).

Stichting Landerverhuizing Nederland, *Algemene wenken voor de Nederlandse emigrant in den vreemde* (Den Haag 1949).

Stoker, Gerry, ‘Governance as theory: five propositions’, *International Social Science Journal* 50 (1998) 17-28.

Venghiattis, Claire B., *Mobilizing for nation and empire: a history of the German Women’s Colonial Organisation, 1896-1936* (Proefschrift Columbia University, New York 2005)

Vermeij, Roos en Remco Raben, ‘De eigen waarde van de vrouw. Mej. mr Marie Anne Tellegen en het Nederlandse Vrouwen Comité’, in: Paul Luykx and Pim Slot (eds.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 89-108.

Virden, Jenel, *Good-bye, Piccadilly. British war brides in America* (Urbane/Chicago 1996).

Wentholt, R., *Kenmerken van de Nederlandse emigrant. Een analyse van persoonlijke achtergronden, omstandigheden en beweegredenen* (Den Haag 1961).

Wintle, Michael, ‘Pillarisation, Consociation and Vertical Pluralism in the Netherlands Revisited: a European view’, *West European Politics* 23:3 (2000) 139-152.

Zierke, Elly, Mieke Smid en Pam Snelleman eds., *Dutch women in Australia* (Melbourne 1997).

Zolberg, A.R., *A nation by design: Immigration policy in the fashioning of America* (Harvard/New York 2006).